

NART

İKİ AYLIK DÜŞÜN VE KÜLTÜR DERGİSİ

ISSN: 1302-2539

Büyük
Çerkes
Sürgünü

142. yıl

Federasyon'dan:

DÇB

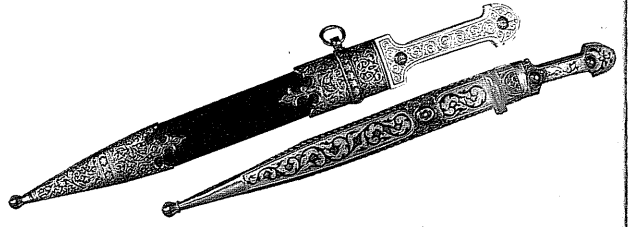
VII. Kongresi

izlenimleri

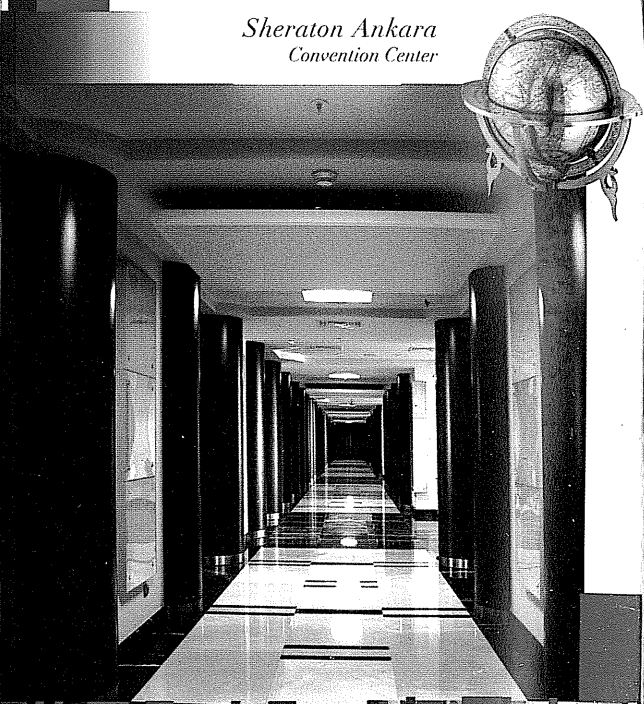
Ethem Bey Dosyası - 3:

**Ethem Bey'in yaşam
öyküsü ve görüşleri**

**Türkiye diasporası
anma törenleriyle
sürgünü tekrar yaşadı!..**

*Sheraton Ankara
Convention Center*

Aşan İnşaat Sanayi ve Tic. Ltd. Şti. GRANİT ve MERMER konusunda İtalyan "SAVEMA Spa" güvencesi ve ISO 9001, ISO 14001, OHSAS 18001 kalite standartlarıyla Türkiye pazarında söz sahibidir. Firmamız, iç-dış döşeme ve her türlü granit -mermer dekorasyonlarında kaliteye verdiği önemle önde gelen firmalar arasındadır.

NART

İKİ AYLIK DÜŞÜN VE KÜLTÜR DERGİSİ ISSN: 1302-2539

ISSN 1302 - 2539

Mayıs - Haziran 2006

Sayı: 49

Yerel süreli yayındır. İki ayda bir yayınlanır

YAYIN SAHİBİ

Kafkas Demekleri Federasyonu adına
CIHAN CANDEMİR

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Cumhur Bal

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Behice Yeşilbağ

YAYIN KURULU

Adnan Özveri
Hakan Eken
Özdemir Özbay
Zafer Süzer

DANIŞMA KURULU

Cahit Aslan
Cankat Devrim
Çetin Öner
Erol Taymaz
Murat Pappuşu
Mehmet Yedic
Nejdet Hatam
Sefer E. Berzeg
Sunur Öğün

HALKLA İLİŞKİLER

Filiz Kaplan - Fidan Şimşek

GRAFİK TASARIM

Behice Yeşilbağ

BASKI

Yorum Basın Yayın Sanayi Ltd. Şti.
Vedik Cad. Matbaacılar Seti 35. Cad. No: 36-38
Tel: (0312) 395 21 12 Yenimahalle-Ankara

ABONELİK İÇİN

Ziraat Bank. Emek Ankara Şb.
TL hesabı: 35586148 - 5001
Dolar hesabı: 35586148 - 5002
Euro hesabı: 35586148 - 5003

Posta çekli hesap no. 1911687

ABONELİK KOŞULLARI

Yurt içi yıllık: 30 YTL
Avrupa yıllık: 30 Euro
ABD yıllık: 40 USD

YAYIN İDARE ADRESİ

Şenyuva Mahallesi, Kafkas Sokak, No: 30

Beştepe / ANKARA

Tel: +90(312) 223 51 59

Faks: +90(312) 212 52 40

nartdergisi@kafkasfederasyonu.org

Yayımlanan yazıların sorumluluğu
yazarlarına aittir. Dergide yer alan yazı
ve fotoğrafların her hakkı saklıdır.
Kaynak göstermek koşuluyla yayınlanabilir.

Bu sayı 5.000 adet basılmıştır

BÜYÜK ÇERKES SÜRGÜNÜ'NÜN (21 MAYIS 1864)

142. YILI

Çerkesler, vatanları Kuzey Kafkasya'yı işgal etmek isteyen Çarlık ordularına karşı 300 yıl kahramanca savaştılar. Silah ve sayıca çok üstün olan Çarlık orduları, Kafkasya'yı işgal ederek köyleri kasabaları yakıp yıktılar, kadın ve çocuk ayırmadan yüz binlerce sivili katlederek, bir buçuk milyondan fazla insanı aç ve sefil bir şekilde ülkelerinden sürerek, yerlerine Ruslar ile diğer Slav kökenli halkları yerleştirdiler. Başka bir acı gerçek ise bu olanların, Çerkesler'e yardım vaat edip, direnmeleri için teşvik eden Osmanlı ve İngiltere başta olmak üzere, sözde uygar devletlerin gözlerinin önünde yaşanmış olmasıdır.

İşte konuya ilişkin birkaç yorum:

Jean Carol: "Kafkasya'nın Ruslar tarafından işgali uygarlığın, barbarlık tarihindeki en trajik bölümüdür... Kafkas dağlarının direncini kırabilmek için 60 yıl askeri terör ve kıyım gerekti."

Puşkin: "Çerkesler bizden nefret ediyor. Çünkü onları yaylalarından attık, köylerini yaktık ve birçok kabileyi yok ettik..."

N.N. Rayevski: "Kafkasya'da yaptıklarımız, İspanyolların Amerika'da uyguladığı olumsuzlukların aynısıydı. Dilerim ki, yüce Tanrı Rus tarihinde kan izleri bırakmasın".

BU TABLO, SOYKIRIM ve SÜRGÜN DEĞİLSE NEDİR!?

"21 Mayıs 1864" tarihi, Çerkesler'in anavatanlarını kaybettikleri kara gündür.
O günleri yaşamış bir halkın evlatları olarak bizler;

21 Mayıs 1994 tarihinde Rusya Federasyonu eski Devlet Başkanı Boris Yeltsin'in Kafkas halklarına hitaben; "Kafkas halkları özgürlüklerini, vatanlarını ve kültürlerini korumak için kahramanca savaştılar... Vatanlarından sürülen bu halkın anavatanlarına dönüşü konusunu, tarihi ve insani bir problem olarak çözmek zorundayız" şeklindeki kabulü ve uluslararası hukuktan hareketle;

* 19.07.1997 tarihli UNPO 5. Genel Kurulu'nda kabul edilen "Çerkes halklarının soykırımı ve sürgüne tabi tutulduğunun kabulü, tarihi vatanlarına dönüş garantisi ve çifte pasaport hakkı tanınması" kararının Rusya Federasyonu Parlamentosu tarafından acilen onaylanmasını,

* Sürgün edilmişimizin doğal sonucu olarak, Adige nüfus oranı azalan Adigey Cumhuriyeti'nin, adımızı taşıyarak sonsuza kadar yaşamasını,

* Çeçenistan'da devam eden kanlı savaşın mutlaka sona erdirilmesini ve tüm Kafkasya'ya barışın egemen kılınmasını,

* BDT'nun Abhazya'ya haksız yere uyguladığı ambargoyu derhal kaldırmasını, vatandaşlarımız Türkiye'nin de Abhazya'ya seyahat edebilmemizin önündeki engelleri bir an önce çözmesini talep ediyor,

kamuoyuna saygıyla arz ediyoruz.

KAFKAS DERNEKLERİ FEDERASYONU
(51 üye dernek ve binlerce Çerkes)

Büyük Çerkes Sürgünü'nün 142. yıldönümünde, bazı ulusal gazetelere verdiğimiz yukarıdaki ilan için katkıda bulunan duyarlı insanlarımızın isimleri, alfabetik sırayla aşağıdaki gibidir. Kendilerine toplumuz adına teşekkür ediyoruz.

A. Burak Öztaş, Abdullah Uzunbeycan, Ahmet Haratoka, Ahmet Demirden, Ahmet Özel, A. Kadir Özyılmaz, Alanya Kafkas Derneği, Ali Fuat Uğur, Ali İhsan Şimşek, Alpay Batur, Ataman Oğuz, Atay Çeyişakar, Avrupalı Çerkesler Federasyonu, Aykut Şahin, Beçan Esen, Bedriye Çetgin, Behice Yeşilbağ, Belgin Erdağı, Berslan Özden, Betül Çetgin, Bilal Kayabay, Bilgin Candemir, Bülent Özbelli, Cankat Baloğlu, Cengiz Tok, Cengiz Gül, Cevdet Soycan, Cihan Candemir, Cumhur Bal, Cumhur Balkaroğlu, Çetin Öner, Çiçek - Memduh Duman Şık, Drn F. Frik İlaç San. ve Tic. A.Ş., Duriye- Fahri Huvaj, Elbruz Kafkas Halk Dansları Topluluğu, Emel Dinçer, Emel Bezek, Emine Özkan, Erdoğan Yaşar, Ergun Yıldız, Ergün Özgür, Erol Taymaz, Erol Akçam, Ersin Aşan, Esin Erdağı, Eyüp Baloğlu, Faruk Gergin, Faruk Hurma, Fidan Şimşek, Fuat Oktay, Hakan Eken, Hamdi Özek, Handan Demiröz, Hayrettin Turan, Hicran Bolat, İlkay Nefin Güçlü, İbrahim Güngör, Kaf -Dav, Kafiad, Kaşav Atalay, Kaya Şenvar, Kerim ken, Levent - Filiz Kaplan, Maze Süzer, Mecit Tav, Mehmet Arı, Mehmet Eser, Menderes Hırçiner, Merdiye Bağ, Metin Bozkurt, Muhittin Ünal, Murat Seyok, Murat Duman, Murat Taymaz, Muzaffer Dinçer, Nafiz Tok, Nart Çetaw, Nart Dergisi, Nart Dergisi Samsun Temsilciliği, Necdet Canbulat, Nesrin Küçükturhan, Olcay - Berna Cengiz, Orhan Özmen, Ömer Tekin, Ömer AYTEK KURMEL, Panlı Köyü Kayseri, Rahmi Kaynar, Rauf Güven, Recep Güçlü, Rengin Yurdakul, Resmîye Koşak, Salih Bilgin Erdağı, Sami-Gunda Korkut, Seçkin Atan, Selahattin Sayar, Selehattin Öztürk, Setenay Baloğlu, Setenay Yıldız, Setenay Gülgün Süzer, Sezai Babakuş, Suat Bolat, Şardan - Necla Yamaç, Şinanko İbrahim, Uzunyayla Kafkas Derneği, Yalçın Karadaş, Yaşar Aslankaya, Yaşar Güven, Yaşar Erdoğan, Yılmaz Beştepe, Yusuf Taymaz, Zeki Çelik, Zübeyde Yağcı, Fikri Duman, Nizamettin Tokmak, İrfan Koşak, Muzaffer Tarih, Yaşar Taşpınar, Zeki Duman, Seyfettin Teber, Dursun Atasever, Ethem Bulut, Özden Bağ, Metin Teber, İrfan Bulut, Doğan Güreş, Necdet Türkay, Selami Özkan, Ramazan Ersöz, Yaşar Kaynak, Yunus Aydın.

İÇİNDEKİLER

Federasyon'dan - DÇB VII. Kongresi İstanbul'da yapıldı - Federasyon Başkanı'nın mesajı	5
Uzman Gözüyle - Tek Kutupluluktan, Çok Kutupluluğa mı (2) / <i>Hasan Karbolat</i>	14
Görüş ve Düşünceler - Gül üzerine çeşitlemeler / <i>Özdemir Özbay</i>	23
Görüş ve Düşünceler - 21 Mayıs Açılımları / <i>Dr. Ö. Aytek Kurlmel</i>	26
Etkinlik - "Sürgün" anma törenleri - Çerkesler Türkiye diasporasında 142. yılında "Büyük Sürgün"ü andılar	28
Serbest Kürsü - Dünyanın hayranlık duyduğu kıyafetlerimizi neden değiştiriyoruz / <i>Abaze Süleyman</i>	35
Görüş ve Düşünceler - Turçaninov'un son eseri / <i>Necmettin Karaerkek</i>	38
Araştırma Dosyası - Ethem Bey - 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Anadolu, bölge ve dünyadaki dengeler - Ethem Bey'in yaşam öyküsü ve görüşleri	40
Büyüteç - Bir soykırımın adı: Büyük Çerkes Sürgünü / <i>Yrd. Doç. Dr. Cahit Aslan</i>	46

• **YORUMSUQ** •

/Resamlarimizden
Feriha Kankeev un
"surgun" kópüli bir resmi

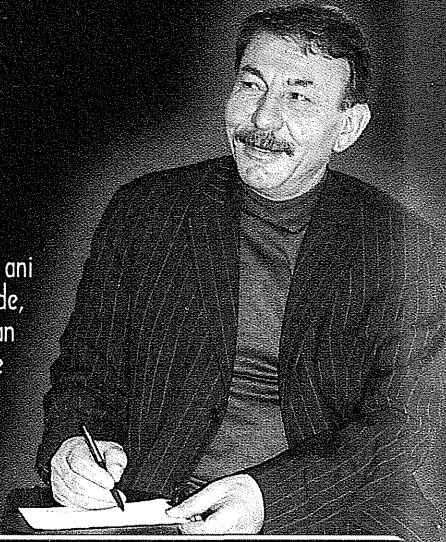
FERIHA
KANKEEV

Lak Kamuran'ı kaybettik

Camiamızın değerli emektar insanlarından Lak Kamuran Akkaya'yı, ani olarak geçirdiği beyin kanaması ile 22 Mayıs 2006'da kaldırıldığı hastanede, 25 Mayıs 2006 Perşembe günü kaybettik. Kendisini tanıyan herkes tarafından çok sevilen Lak Kamuran, 1961 yılında Kayseri Pınarbaşı Tersekan köyünde doğmuştu.

Kendisine Allah'tan rahmet, ailesine, yakınlarına ve camiımıza sabırlar diliyor, toplumumuzun bir daha böyle acılar görmemesini temenni ediyoruz.

Diasporanın Dağ Çiçeklerine

*Sizi bu, başkalarının rüzgârlarında
savrulan mülteci hayatlarımızda nasıl
unutacağız.*

*Sizi bu "biz" olma direnişimizde,
beş yivli Çerkes kaması gibi saplandığınız
yüreklerimizden,
nasıl söküp atacağız.*

*Bıraktığınız kavganın neresinden
tutacağız.*

*Belki kafamızı önümüze eğip,
kaybolacağız.*

*Belki varlığınız kadar,
yokluğunuza sarılacağız.*

*Ve ruhlarınız en önde,
dört nala, yeniden,
özgür yülkılara koşturacağız.*

*Ömrünüz yetmese de,
emin olun bir gün,
Kuban'ın kenarında buluşup,
bir dağ çiçeği olacağız.*

Sırtımıza yük olur Çerkeskamız. Kimileri giyerde gezer, kimileri sökük diker. Onlar söküklerimizi dikip gittiler. Onlar, eksikimizi tamamlayan, diasporada kaybettiklerimiz. Sessiz sedasız köşesinde oturup, yüreğini koyma zamanı gelince ortaya çıkan yürekli kardeşlerimiz.

Bir büyük hayal ve "bir küçük tuğla" ile taş üstüne taş koyanlar. Onlar, toprağı elleriyle kazıyıp Federasyon binası yapanlar. Yüreklerini koydukları sokağa "Kafkas Sokak" diyenler.

Dursun Akkaya ile başlayan, Kâmuran'a değin süren, bir ikinci "Angara Xase" öyküsü, bir ince Çerkes ezgisi olup, çekip gittiler.

Lak'ların oğlu "Hatukay" Kâmuran, gencecik yaşından itibaren onurlu bir kuşağın ferdi idi. Düşüncesini de, çabuk bitirdiği işler gibi uzatmadan söyler, çok "vunafe" sevmezdi.

"Hiç şikayet etmeden" hep çözümü arayan, hızlı düşünüp hızlı konuşan, o kuşağın en ağırbaşlılarından idi. Deli dolu adamları sever, asla bir deliliğe izin vermezdi. Önemli toplantıları bir kaç kişiyle, birkaç metre geriden izler, sonucu beklerdi. Hiç bir ayrıntıyı kaçırmaz ve yeri gelince müdahale etmekten hiç çekinmezdi.

Siyasetle uğraşır. Siyasetin ayak oyunları arasında, ayakta kalabilecek kadar kıvrak zekalı idi. Bakmayın son zamanlarda bir görünüp, bir kaybolduğuna. Güvendiği dağların başı karlı olunca, hesap sorardı. Hesap sormaya yetkili olduğunu hissettirerek sorardı. Kendine ve Çerkesliğine güvenerek, korkmadan sorardı. Zor zamanların adamıydı sonuçta.

Hastahane önünde bekledik, Ankara Derneği'nden uğurladık ya seni. Adıge bayrağına sardık. Yedi kat yere, yedi kat göğe, yedi kat suya savurduk ya dualarımızı.

Bayrağındaki üç ok gibi girdin ya yüreğimize... Aşk olsun!

Mekanın cennet olsun sevgili Kâmuran. "Kafkas sokak seni unutmayacak"

Mefewud Feridun

DÇB VII. Kongresi İstanbul'da yapıldı

Dünya Çerkes Birliği'nin olağan kongresinin VII.si, ilk defa anavatan toprakları dışında bir ülkede, Türkiye'de gerçekleştirildi. Dünyanın değişik ülkelerindeki Çerkes diasporalarından gelen 300 civarındaki delege ile yüzlerce konuk, İstanbul'da buluştular. İkinci gün yapılan seçim sonucu Dзамıh Kasbulat Başkan seçilirken, DÇB'nin yeni yönetimi de belirlendi.

MUHİTTİN ÜNAL

DÇB VII. Kongresi Divan Başkanı

--- TOPLANTI NOTLARI ---

Dünya Çerkes Birliği'nin bir Genel Kurulunu daha geride bıraktık. Bu Genel Kurulun diğerlerinden farkı ilk kez Anavatan dışında diasporada yapılmış olmasıdır. 2000 yılı Genel Kurulundan başlamak suretiyle her Başkanlar Kurulu toplantısında ve katıldığımız Yönetim Kurulu toplantılarında dile getirerek böylesi boyuttaki bir organizasyonu merkezi örgütlenme düşüncesinin doğuş yeri olan Türkiye'de yapmak isteşimiz bazı nedenleri vardı.

Her şeyden önce ilk kez Genel Başkan ve yardımcıları dışında ve delegeler arasından oylamayla seçilen bir Divan oluşturuldu ve tüm çalışmalar madde madde Genel Kurul tutanaklarına yansıtıldı. Yönetim ve Denetim Kurulu üyeleri hesap veren ekip görünümünde ayrı ayrı yerlerde yer verilerek Kongre Divanında neden yer almamaları gerektiğine özel vurgu yapılmış oldu. İzleyicinin katılımının heyecan

katması bakımından yararlı olduğu fiilen görüldü. Gündem konusuna ve gündeme uyma zorunluluğuna, bütçe ve çalışma programının önemine vurgu yapılmış oldu. Kuruluş aşamasında kabul edilen ilk tüzükten zamanla çıkartılan veya değiştirilen maddelerin yeniden tüzüğe dahil edilmesi amacıyla hazırlanan çok sayıda önerge benimsenerek tüzük değişikliği komisyonu oluşturuldu. Çok kısa sürede olmasa bile bir yıl sonrası için bu kararlar önemli birer adımdır. Delegasyon başkanlarının ısrarlı önerileri nedeniyle değişmesini istediğimiz bir-iki isim yönetimde kalmış olmakla beraber Çerkes ev sahipliği nezaketinin sınırlarını zorlama pahasına Kaf Fed'in, Başkanlar Kurulunda Genel Başkan ve Yardımcılar konusundaki ısrarlı tavrı önemli oranda sonuca etkili oldu ve bundan sonrası için de bazı mesajların alınması sağlandı.

Genel Kurul salonunda tartışılmamış olmakla beraber Adıgey Cumhuriyeti'nin statüsü, Abhazy'a

ya uygulanan haksız ambargo, Güney Osetya ve Abhazya'nın Gürcistan ile olan sorunları, rahmetle Aslan Mashadov dahil son Nalçık olaylarında hayatlarını kaybetmiş gençlerin cenazelerinin ailelerine iade edilmesinin istenmesi gibi konular bir bir tartışıldı.

Hiç kuşkusuz bunlar yeterli değildir. Çerkes ulusal sorunlarının her birinin ayrı ayrı tartışılmasını ve kararlara bağlanmasını biz de arzu ederdik. Ama netice itibariyle gündemi belli periyodik bir genel kuruldan aylar-yıllar süren çalışmalar sonucu düzenlenebilecek bir arama konferansının sonucunu beklemek de doğru bir yaklaşım değildir.

Genel Kurul günü ve aynı salonda saat 20.30 sonrası için planlanmış olan konser programı, dilek ve temenni mahiyetinde de olsa dileyen herkesin söz alıp konuşmasına imkan bırakmamış olması, kongre gününün en olumsuz tarafıydı. Divan olarak dilek ve temenniler bölümünde çok sayıda insana söz verme arzusu taşıyor olmamıza ve talep sahiplerini de sırasıyla kaydetmiş olmamıza rağmen buna imkan bulamadık. Üstelik bütçe ve yeni çalışma programının ertesi güne bırakılma zorunluluğunun doğmuş olmasıyla, bu iki önemli konuya ilişkin hazırlıklarımız ve delege önerilerini de görüşmeye açma ve yeterince tartışma imkanını da o an için ortadan kaldırmış oldu.

Kaf Fed delegasyonunun kararlı ve ısrarlı tavırlarına karşılık gerek Başkanlar Kurulu toplantısında ve gerekse kongre gününde (Genel Başkan olma isteği engellenen Hafitsa Muhammed dışında) Genel Başkanın, delegasyon başkanlarının, delegelerin ve konuk olarak gelen DÇB mensuplarının hiç birisinin, misafirlikteki Çerkes insanının doğal tavrı dışında olumsuz bir davranışla karşılaşmadık.

Kongre Aşaması

Saat 10.00 da ev sahibi sıfatıyla Orhan Özmen'in davetiyle kürsüye çıkan Genel Başkan Nahuş Zavurbiy tarafından açılan Genel Kurulda saygı duruşu, istiklal marşı ve DÇB marşı dinlendikten sonra Genel Kurulun önerisi ve oylarıyla teşkil edilen Divan Başkanlığı yerini aldıktan sonra sayın Zavurbiy, faaliyet raporunu sunuş dışında kısa süren bir açış konuşması yapmış ve özetle şunları ifade etmiştir;

"Hepinize tekrar hoş geldiniz diyorum. 1864 Kafkas sürgünleri sırasında Çerkesler'e kucak açan ve bu gün de 7. kongrenin yapılmasına izin veren Türkiye Cumhuriyeti yetkililerine ve özgür bir ortamda çok güzel organize edilmiş olan kongreye ev sahipliği yapan Kaf Fed Yöneticilerine teşekkür ediyorum. DÇB'nin kuruluş amacı tamamen

kültürel dir. Dünyanın dört bir tarafına dağıtılmış olan Adıge-Abaza halklarının bölünmüş ailelerinin yeniden birbirlerini bulması ve 142 yıldır kesintiye uğrayan kültürel gelişmelerinin kaldığı yerden yeniden başlatılması ve çok eski bir halk olan Adıge-Abaza halklarının tarihinin ve medeniyetinin tanıtılması asıl çalışma konumuzdur. Nüfusları azalmış halklar olarak savaşa karşıyız, tüm halkların kardeşçe yaşamalarını arzu ederek ve düşünerek çalışmalarımızı sürdürüyoruz. Bu konuda daha sonra sunacağım çalışma raporunda zaten detay bilgiler bulunduğundan sözlerimi şimdilik burada kesiyorum."

İkinci konuşmayı gündem uyarınca, ev sahibi olan Kafkas Demekleri Federasyonu Genel Başkanı Cihan Candemir yaptı. Adıgece başlayıp Türkçe sürdürdüğü uzun konuşmasında özetle; DÇB'nin kuruluş amaçlarının neler olduğunu, geçmiş 15 yıl içerisinde nelerin gerçekleştirilebildiğini, nelerin gerçekleştirilemediğini madde madde açıkladı ve kuruluştaki heyecanın azaldığını vurguladı. Yapılamayan şeylerin önemini, tüzükten çıkartılan çok önemli maddelerin yeniden tüzüğe dahil edilmesi gerektiğini, kuruluş nedeni olan nüfus transferi ve UNPO kararının sonuca götürülemediğini, yıllardır aidatları ödenmeyen bir kuruluştan başarı beklemenin mümkün olmadığını, kadroların gençleştirilmesi ve yeniden bir yapılanmaya gidilmediği takdirde başarının mümkün olmadığını ve gidişatin sonucunun hüsrana olabileceğini o zaman da yıllardır uyanlarda bulunan Kaf Fed'in DÇB ile yollarının ayrılabilceğini ifade ettikten sonra madde madde sıraladığı önerilerle konuşmasını tamamladı.

Açış konuşmaları tamamlandıktan sonra protokol konuşmalarına geçilip konuklara söz verildi. Söz verilen bu isimlerin hiç birisi önceden belirlenmiş kişiler değildiler. Türkiye'den söz verilen konukların konumları ve yaşları göz önünde bulundurulurken, Yurt dışından gelen konuklar için de DÇB'nin kuruluşuna öncülük etmiş olma, yıllardır desteklerini esirgememiş olma ve yazar-şair ve sanatçı gibi toplumsal işlevleri olma özelliklerine ve konuşmalara tahsis edilen zamana göre söz verilmiştir. Konuşmacılar ve vurguladıkları hususlar özetle ve sırasıyla şöyledir:

Zekeriya TEMİZEL: Kongrede bulunmaktan heyecan duyduğunu belirterek konuşmasına başlayıp tüm katılımcıları selamladı. Daha sonra da "insanlarımız kendi aralarında birlik ve beraberliklerini daha da sıkılaştırmalı ve ekonomiye daha çok önem verilmelidir. Çalışkan, güvenilir ve görev sorumluluk anlayışı yüksek, dolayısıyla da sevilen bir toplumun fertleriyiz. Bunun kıymetini herkesin iyi bilinmesi gerekir. Burada

Çerkesler ve Çerkeslik konusunda söz söylemeye yetkin çok sayıda insan vardır. Onların yanında kendimi şahsen yetkin görmüyorum. O nedenle sözlerimi uzatmadan burada son veriyor kongrenizin başarılı geçmesini diliyorum" diyerek sözlerini tamamladı.

Şerif Birinç: Özet olarak ;"Sürgün tarihinden itibaren her yerde her zaman canla başla çalışan ve hizmet eden bir halkız. Geleceğe güvenle bakabilmek için geçmişimizin kahramanlıklarıyla dolu tarihini gençlerimize çok iyi öğretmemiz gerekiyor. Türkiye'nin ve Rusya Federasyonu'nun giderek gelişen ilişkilerinin zamanla lehimize sonuçlar verebileceğine inanıyorum" şeklinde konuştu. .

Turgut Gür: Türk-Rus iş konseyi başkanı sıfatıyla "Kafkasya'nın sahip olduğu imkanları, çok geç kalmadan oraya gidip yatırım yapmak suretiyle değerlendirmek gerekiyor. Rusya ile ticaret hacmi dün 400 milyon dolar iken bu gün 15 milyar dolar oldu yarın daha da artacak. Mutlaka orada boş olan fabrikaların işler hale getirilmesi için Çerkes toplumunun içinden çıkan iş adamları ile birlikte çalışmamız gerekmektedir. Geliniz iş birliği yapalım" şeklinde çağrıda bulunarak sözlerini tamamladı.

Meşbaşe İshak: Dünyaca ünlü Adıgey'li yazar ve şair Meşbaşe; "Çerkesler sürgünden çok çekti. Ben sürgün demiyorum ve diz çökmek için geri çekilip topraklarımızı terk ettik diyorum. Aslında zavıf güçleriyle sadece vatanlarını korumanın ötesinde savaş da istemediler. O topraklar atalarımızın kanlarının bedelidir. Geliniz o topraklardan yabancılara satış yapılmasını satılacaksa sizler alın ve orada bir araya tekrar gelelim. Bu çağda en önemli güç ekonomidir. Önce güçlerimizi katıp kalkınmaya bakalım. Akıllı politikalar uygulayalım" diye sözlerini tamamladı. Bu arada kendisine DÇB tarafından bir yıl önce düzenlenmiş olan yarışmalardaki başarısı nedeniyle bir plakët ve 1000 ABD doları da ödül takdim edildi.

Habjoka Majda: DÇB'nin kuruluşundan itibaren her kongreye katılıp katkıda bulunmaya çalışan eski Ürdün Başkanı Habjoka'nın kızı ve halen New Jersey derneği üyesi olan Majda "Tüm kadınlarımız ve analarımız adına buradan konuşmak istiyorum. DÇB belki çok şey yapamadı ama yine de mesafe alındı. Bakınız artık birbirimizi tanıyor sorunlarımızı biliyor ve kongremizi İstanbul'da yapıyoruz. Diliyorum Suriye'de ve Ürdün'de de yaparız. Bizim işimiz ulusal sorunlarımıza sahip çıkıp çözümler üretmek olup işimiz ne din işidir ne de padişah işi. Biz kendi dilimizi ve kültürümüzü koruyarak yaşamayı istiyoruz hepsi bu" diye konuştu.

Hakkı Kurmel de Turgut Gür paralelinde

FEDERASYONDAN HABERLER

konusup iki fabrika açtığını. Yakında üçüncü fabrikayı düşündüğünü, her iş adamını yatırım ve üretim yapmaya davet ettiğini söyleyerek sözlerini tamamladı.

Taras Şamba: Halen Dünya Abhaz- Abazin Kongresi Genel Başkanı olan Şamba; kongreye başarılar dileyip Abhazya Cumhurbaşkanı S.Bagapş ile Parlamento Başkanı'nın selamlarını ilettiler. "İçinde bulunduğumuz çağda yüzlerce dil kaybolacaktır. Onlar arasında yer almamak için dile önem vermeliyiz. Bu dillerin en az 5000 yıllık ortak bir tarihinin olduğunu iyi biliyorum. Bilimsel olarak bunları kanıtlamak için çalışıyorum. Lütfen dilimize önem verelim öğrenelim ve çocuklarımızı mutlaka öğretilim " diyerek sözlerini tamamladı.

Fethi Recep: DÇB'nin kuruluşuna öncülük edenlerden birisi ve Hollanda delegesi olan sayın Fethi Recep;"DÇB bugün 15 yaşındadır ama bana öyle geliyor ki halkımızın tabanıyla yakınlaşamadı, kucaklaşamadı. Önce bunu başarmalıdır diğerleri onu zaten kendiliğinden takip eder." demekle yetindi.

Diğer konuklardan olup yaşı ileri seviyelerde olan iş adamı Hızır Hapsiroka, DÇB'nin kuruluşuna öncülük eden eski Kültür Bakanlarından olan Kosta Efendi ve DÇB'de büyük bir emeğin sahibi olan Dr. İhsan Saleh, Ankara'dan özel olarak gelmiş olan Thamade Ata Katı, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı başkanı Dr. Cemalettin Ümit kongreye başarılar

dileyip bu kongrenin Türkiye'de yapılmasından duydukları memnuniyeti ifade ettiler.

Utij Boris: DÇB Genel Başkan Yardımcısı yazar-şair ve gazeteci olan Sayın Boris, Uzun bir konuşma yaptı. Konuşmanın en önemli mesajları özetle şöyleydi: "Bu gün durumumuzu gözden geçirme zamanıdır. Karar alıyorsak mutlaka yapmalıyız ama biz yapamadık kısmen de engellendik. Bundan böyle seçilecek Genel Başkan başka işlerle uğraşma yerine merkezde işiyle uğraşmalıdır. Merkez büroda çalışanlar arasında değişikliğe gidilmeli, gençlere önem verilmeli, dönüş sorunu ve sürgün konusunu hep gündemde tutulmalıdır. Adigece yazı dilini tek dile mutlaka çevirmeliyiz ki bu konuda diaspora bize nazaran daha şanslıdır. Üyelik aidatlarının zamanında ödenmesine işlerlik kazandırmalıyız. O takdirde birçok şey yapılabilir. Söylemekle yetinmeyip icraat yapmak gerekir, bu işlerle ilgilenen herkesin kendi anadilinde okuyup yazmayı bilmesi şarttır."

Halis Aşetey ise daha önce tüm Kafkasların tek olduğunu ama şimdi Osetlerden hiç bahsedilmediğini, oysa Karadeniz'den Hazar denizine kadar tüm halkların bir olduğunu birlikte düşünülmesini ve DÇB'nin bu hususa nasıl baktığını genel başkandan öğrenmek istediğini söyledi. Genel Başkana sorunun tercüme edilememesi ve cevabının unutulması ihtimalini dikkate alarak Divan Başkanı tarafından sorusu

DÇB'nin yeni yönetim kurulu, kongrenin sonunda ilk toplantısını yaptı.

yanıtlanıp teşekkür edildi.

Genel Kurulun öğleden sonraki oturumu açıldığında yapılan açıklamalarda gelmesi gereken 84 delegeden 74'ünün hazır bulunduğu belirtildi. Deniz Baykal, Mehmet Açar, Abdüllatif Şener, Sabri Tekir, Bekir Sami Daçe ve birçok milletvekili ve belediye başkanından kongreye başarı dileyen mesajların gelmiş olduğu kısaca duyuruldu ve Yönetim Kurulunun çalışma raporunun genel kurula sunumuna geçildi.

Söz alan Genel Başkan Nahuş Zavurbiy 24 sahifeden oluşan çalışma raporunu özetleyerek neleri yapabildiklerini, neleri yapamadıklarını gerekçeleriyle anlatıp rapor suretini divana verdi. Özetle: "DÇB olarak halkımızın anadilini, geleneklerini, adetlerini ve kültürünü korumaya çalışıyoruz. Bizi internet ortamında ve bilir bilmez eleştirenler oluyor. Kuzey Kafkasya ve Rusya'nın politik durumunu, Çerkesler'in yaşadığı ülkelerin kanunlarını iyice bilmeden, düşünmeden konuşuyorlar. Tüzüğü RF kanunlarına göre oluştuğunu dikkate almasak da her akıllı insan anlar ki keskin tepkiler ve davranışlar daha kötü ortamlara neden olurlar. Kendi sorunlarımızı sürekli düşünmediğimizi hiç kimse aklına getirmesin. Asıl sorun şu: doğru yoldan gitmek gerekiyor ki yurtdışında ve anavatanda oturan yüzbinlerce Çerkes için sonuçlar olumlu ve iyi olsun. Şu anda vatandaşlık yasaasında yapılacak değişiklikler çok önemlidir. Şahsen V.Putin ile de iki kez görüştüm ve yasal çalışmaları bekliyoruz. Tamamen değilse bile kısmen düzelme olacaktır. Böylece Temmuz 2002 'deki olumsuz gelişmenin sonuçlarını hafifletebileceğiz. Her an şunu söylüyoruz: Bu insanlara Rusya Devletinin hem hukuk hem de ahlaki borcu vardır. Rusya Devleti vatandaşlığını geri alma hakkını onlara vermek gerekiyor. Bu husus kabul edilirse Kafkasya ve dolayısıyla Rusya'nın dışında 6 aydan fazla bulunmuş olanlar için oturma izni iptal edilmez, edilmişse de yeniden vermemezlik edilmez. Bu madde Rusya'dan gidenler ve onların aileleri içindir. Aynı grup için 5-1 yıl oturma şartları da kaldırılacaktır. Artık kararımızı verip dönüş konusunda kararlı olacak mıyız onu düşünelim. Geçen yılın sonunda Nalçık kentine gelen heyete sayın Cumhurbaşkanı Arsen Kanoka her türlü desteği vereceğini söylemişti. O nedenle demeklerin kendi tabanlarında tarama yapmaları ve hazır olmaları ilk iştir. Daha önce 5000 başvuru kabul edildi. 3000 kişi yazılı müracaatının akibetini bile sormadı, bunu unutmamak gerekir. Şu anda en önemli konu bence ana dilimizi koruma ve unutturmama problemidir. Adige, Kabartay-Balkar ve

Dünya Çerkes Birliği'nin yeni dönem başkanı Nalçık Üniversitesi öğretim üyesi, tarihçi Prof. Dr. Dżamiha Kasbulat (solda), DÇB VII. Kongresi Divan Başkanı Muhittin Ünal ve birinci başkan yardımcısı Nalçık Araştırma Enstitüsü Başkanı Prof. Dr. Duman Hasan (sağda), kongrenin son günü yaptığımız söyleşide objektiflerimize böyle poz verdiler.

Karaçay-Çerkes Cumhuriyetleri'nde dil yasası çıkarmamış olsaydık dilimiz devlet düzeyinde korunur olamazdı Bunun önemini insanlar ancak şimdi anlıyor. Sayın Utuj Boris'in önerisini önemsiyorum. Tek bir Adige edebiyatı dili oluşturalım, baz olarak da Karaçay-Çerkes'deki dili alalım diyor. Bunu birçok bilim adamı da destekliyor. Geliniz bu konuyu tartışalım ve sonuca ulaştıralım. "Ben Çerkesim" diyen herkes ana dilini bilmeli, okumalı ve de yazmalıdır. Onun için de ders materyalleri ve öğretmenlerini hazırlamalıyız. DÇB artık konularını bilimsel olarak inceliyor ve inceletiyor Uluslararası Çerkes Bilim Akademisi 192 personeli ve 10 bölümü ile tüm çalışmalarını artık DÇB'ye ayırıyor. Var olan birçok proje parasal nedenle çözümlenemiyor. Aidatlar konusu önemli bir sorun, buna çözüm bulmak zorundayız. Artık amatörce değil profesyonelce elemanlar çalıştırmalıyız. Kabartay-Balkar ve Türkiyeli iş adamlarımıza teşekkür ediyorum onlar sayesinde merkez binamızı tamamladık ve bu günlere gelebildik. Bu gün ben ayrılıyorum. Çok iyi biliyorum ki DÇB hem etkili hem de yetkili ve vazgeçilmez bir kuruluştur. Geliniz birlikte sahip çikalım ve daha iyi günlere yönelelim, DÇB tüm

Dünya Çerkes Birliği'nin VII. dönem yönetim kurulu toplu halde.

Adige-Abhaz halklarının tek merkezi olarak kalsın" diyerek sözlerini tamamladı.

Denetleme Kurulu raporunu sunan Anatoli Kozoka ise; 3 yıllık gelirleri ve harcamalara ait tespitlerini bir bir açıkladı. Aidatların ödenmeyişi detaylı olarak açıklarken gelir sıkıntısı çeken DÇB'nin dolar bazında alacaklarının büyük boyutlarda olduğunu söyledi.

Üç yıl önce geçmiş borçlar silinmiş olmasına rağmen yine de birçok demneğin ödemelerini hiç yapmadığını ve toplam aidat borçlarının 70.000 dolar seviyesinde olduğunu açıkladı. Aidatlar için ciddi önlemler alınması gerektiğini, UNPO'da kalıp üye olarak kalmayacağımız hususu ile Avrupa'da ki demekler arasındaki ihtilafın da bir an önce sonuca bağlanmasını talep ederek sözlerini tamamladı.

Divan Başkanı tarafından raporların tartışılması için üye demeklerin temsilcilerine bir bir söz verileceği duyuruldu ve isimlerin yazdırılması istendi. Söz alanların temas ettikleri hususlar şöylece özetlenebilir:

Şamil Jane: (Söz alarak) "DÇB'nin taşıdığı misyon bu tür ödemelerle yerine getirilemez. Önce profesyonel kadrolaşma sağlanmalı onun için de bu aidatlar mutlaka ödenmeli. Ben öneriyorum borcu olan her kuruluşun başkanı buraya çıkıp neden ödeme yap-

madığını ve ne zaman ödeyeceğini açıklamalıdır."

Mole İshak - Ürdün: (İngilizce konuştu) "Anavatandan toprak almalıyız. Ekonomik organizasyonlar yaparak DÇB'ye yardımcı olmak istiyoruz. Gençlerimize karşı dil ve kültürümüzü öğretmede sorumluluklarımız vardır."

Zırfan Argun: "Özellikle kültürün temeli olan dilimizi korumalıyız. Anavatan ve diaspora iş birliğine şimdi daha çok ihtiyaç vardır. Bu konuda DÇB'ye önemli görevler düşüyor."

Açmuz Nalçık: "İsrail'de tüm çocuklar ana dilinde okuyup yazıyor. ekonomik ve diğer alanlarda imkanımız çok iyi. Radyo yayınlarımız ve gazetemiz sürekli çıkmaktadır."

Ömer Faruk Tamzok - Almanya: "5 milyon Adige-Abhaz varsak kendimize ekonomik olarak da yetebilmeliyiz. Bu bütçeyle bu işler olmaz. Her birimiz bir paket tütün parasını ortaya koyarak DÇB'yi de ekonomik yönden rahatlatmalı ve sonra da icraat istemeliyiz."

Necdet Hatam: "DÇB hiçbir şey yapmadı demek doğru değildir. Kaldı ki çok şeyler de yapılmıştır.

Hem sonra DÇB bir devlet de değildir sadece bir üst organizasyondur, haksızlık etmeyelim. DÇB ve diaspora örgütleri olarak

ve gerekirse V. Putin'den uydu kanalıyla yayın konusunda yardım talep etmeliyiz. Dönüş için şimdi Abhazy'a dönüş son derecede kolaydır zaman kaybetmeden bu yolu denemeliyiz."

Gedugoy Ahmet - Suriye: "Ortada bulunan bu örgüt iyiyse de kötüyse de bizimidir. Ona sahip çıkmak zorundayız. Adıgey'in statüsünü korumaya destek vermeliyiz."

Guçelt Nalbi - Maykop: "Adıgey'in statüsünü koruma amaçlı 21 Mayıs 2006 günü yapılacak olan genel toplantıya DÇB'den en az 5 kişilik bir heyet hatta mümkünse başka ülkelerdeki demeklerimizden de katılım sağlayalım. Ayrıca şu ana kadar ödenemeyen aidatların affını sağlayalım ve bundan sonra bu işi daha ciddi tutup ödemelerimizi yapmaya çalışalım" dedi. Divan Başkanı, daha önce aidatların koşullu olarak bir kez affedildiğini ikinci kez aidatlarının affının söz konusu olmadığını söyleyerek oylamaya sunmadı. Maykop için temsilci seçileceği ifade edildi. Böylece görüşmeler tamamlandı.

Divan Başkanı, faaliyet raporunu ve Denetleme Raporunu genel kurulun oyuna ayrı ayrı sunup oyladı ve her iki rapor da kabul edildi. Böylece yönetim Kurulu ile Denetim Kurulu ibra edilmiş oldu. Geçmiş hizmetlerine teşekkür edilerek 15 dakika çay molasını takiben yeni Genel Başkan ve Yönetim Kurulu üyelerinin seçimine geçildi. Oylamaların açık oyla yapılmasına karar verildi.

Genel Başkanlık için tek aday vardı. Nalçık Üniversitesi öğretim üyesi tarihçi Prof. Dr. Dzamiha Kasbulat açık oylamayla yeni Genel Başkan seçildi. Genel Başkan Birinci yardımcılığına Nalçık Araştırma Enstitüsü Başkanı Prof. Dr. Duman Hasan, diğer Genel Başkan Yardımcılıklarına da Kaf Fed'den Orhan Özmen ve Adıgey'den Guçelt Nalbi seçildiler.

Yönetim Kurulu üyeliklerine de; Doğan Özden, Nahit Serbest, Ajako Kaşşobi, Şık Çiçek, Berezc Berezbı, Meşfeş Necdet, Zuher Hac İbrahim, Çigun Gani, Ali Aslan, Vali Yergamuko, Tsikunit Ruslan, Çaçuk Mecit, Argun Yura, Hapsiroka Nazir, Hafitsa Muhammed seçilmişlerdir.

Denetleme Kurulu üyeliklerine de eski ekip olan Anatoli Kodzoka, Gebişe Farizet ve Meşfeş Hişam yeniden seçilmişlerdir.

Seçimlerden sonra bütçeyi ve çalışma programını ilgilendiren 9 ayrı konuyu içeren 5 ayrı Kaf Fed önergelerinin görüşülmesine geçildi. Divan Başkanı önergeleri kısaca özetleyip sundu. Esasen bir gece önce Başkanlar Kurulunda da görüşülmüş olduğunu belirtti.

İlk Önerge:

Tüzük değişikliği ile ilgili ve Kaf Fed'in önerisiydi. Boris Akbaş'ın başkan vekili olduğu dönemde tüzükten çıkarılmış olan İlk tüzükteki başlangıç maddesinin

yeniden tüzüğe dahil edilmesi ve zamanla değişen bazı maddelerle yetersizleşen tüzüğün yeni yasaları da dikkate alarak bir uzman komisyonu marifetiyle değiştirme önerisiydi. Görüşmeler sonucunda

Rahmi Tuna, Seyfettin Diyner, Ajako Kaşşobi, Taras Şamba, Hatukoy Murat, Necdet Hatam, Zuheyl Hac İbrahim'den oluşan 7 kişilik komisyon tarafından bu yılın sonunda yapılacak ilk Başkanlar Kurulu toplantısına kadar yeni tüzüğü hazırlanmalarına ve Kongre adına Başkanlar Kurulunda karara bağlanmasına oy çokluğuyla karar verildi.

İkinci Önerge:

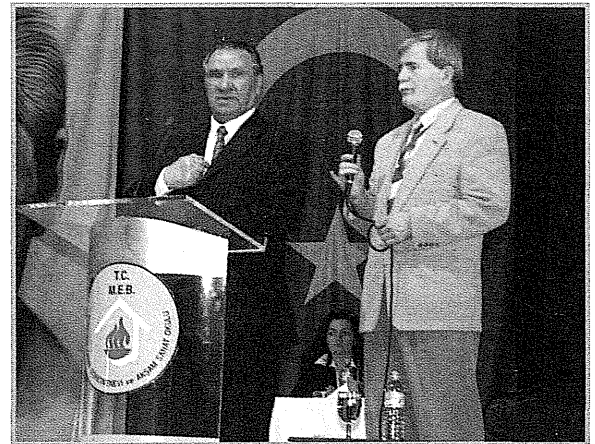
1997 yılında UNPO Genel Kuruldan çıkartılıp Rusya Federasyonu Devlet Başkanı ve Duma'ya tebligatı yapılan Çerkesler'e sürgündeki ulus statüsü verilmesi ve çifte pasaport hakkı tanınarak dönmek isteyenlere yardımcı olunmasına ilişkin kararın akıbetinin DÇB tarafından yazılı olarak tekrar Duma ve Devlet Başkanlığına sorulması ve alınacak sonuçlara göre uluslar arası kuruluşlara gidilmesi ile ilgili önergeydi. Tartışmalar sonucunda oy çokluğu ile önergenin gereğinin yapılması kabul edildi.

Üçüncü Önerge:

Kaf Fed delegasyonun bu önergesi beş maddeden oluşuyordu.

1-DÇB Başkanlığının zaman zaman Rusya Federasyonu hükümetine yazacağı resmi yazılarla Türkiye, Ürdün, Suriye, İsrail gibi Çerkes yoğun ülkelerle yapacağı ikili görüşmelerde Çerkes kökenli o ülke vatandaşlarına çifte pasaport hakkı verilmesi konusunu muhatap ülke Hükümetlerine önerip görüşmelerle anlaşma sağlamanın istenmesi, üye demeklerin de kendi hükümetleri nezdinde eş zamanlı taleplerde bulunmaları önerisi de oy çokluğu ile kabul edildi.

2- Kafkasya'da istikrarın yeniden sağlanması, yatırımların ve turizmin teşfiki suretiyle halkın gelir seviyesini arttırılmasını amacıyla acilen Rus-Çeçen savaşının durdurulması, Güney Osetya ve Abhazy'a

Ünlü yazar Meşbaşe İshak'ın (solda) konuşması sırasında duygulu anlar yaşandı

FEDERASYONDAN HABERLER

yönelik savaş tehditlerinin de sona erdirilmesi istemiyle başta RF olmak üzere ilgili mercilere etkin girişimlerde bulunulmalı şeklindeki öneri oy çokluğu ile kabul edildi.

3- Son Kabartay-Balkar Cumhuriyeti'nde yaşanan olaylarda hayatını kaybeden gençler ve barış yanlısı rahmetli Aslan Mashadov'un naaşlarının ailelerine verilmesi istemiyle kongre adına Duma ve V. Putin'e yazılması konusuydu ve bu öneri de tartışıldı. Sonuçta insani boyutu dikkate alınarak bu öneri de oy çokluğuyla kabul edildi.

4- Abhazya'ya uygulanmakta olan ambargo Ruslar tarafından fiilen kaldırıldı Bu durum dikkate alınarak Bağımsız Devletler Topluluğuna dahil ülkelere ve o ülkeler sivil toplum kuruluşlarına DÇB tarafından çağrıda bulunulması önerisiydi bu öneri de oy çokluğu ile kabul edildi.

5- DÇB'nin sadece Kafkasya'da yaşanan ve yaşanacak olaylarla ilgilenmekle yetinme yerine diasporada yaşanabilecek olaylarla da ilgilenmeyi usul haline getirmesi önerisi de yine oy çokluğuyla kabul edildi.

Dördüncü Önerge:

50 demekten oluşan Kaf Fedin 12 olan delege sayısının arttırılması istemiydi. Genel Kurul bu talebi oylamadan Tüzük Tadil Komisyonuna havale etti.

Beşinci Önerge:

Kaf Fed delegasyonunca da verilmişti. Nalçık Rodinası'nın DÇB üyeliğinden çıkartılması isteniyordu. Fethi Recep, Kosta Efendiyev ve bazı dalegeler şiddetle aleyhinde oldular ve sonuçta yapılan oylamayla önerge büyük çoğunlukla reddedildi.

Kaf Fed önerilerinin görüşülmesi bittiğinde üç sözlü öneride bulunuldu

Sözlü Önerge-1:

Bu öneri Argun Yura'ya aitti ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ile Başbakanına sunulmak üzere DÇB tarafından "Rusya artık Soçi tarafındaki kapıda ambargo uygulamıyor. Türkiye yetkilileri Gürcü yetkilileri nezdinde girişimde bulunarak, bölünmüş aileler ve aynı kültürün insanların Sohum limanı ve hava alanına gidiş-gelişlerine kolaylık sağlanmasını istemelerinin yararlı olacağı" önerisiydi bu öneri oy birliğiyle kabul edildi.

Sözlü Önerge-2:

Daha önce Başkan Zavurbiy ile Necdet Hatamin da konuşmalarında yer alan temenni bu sefer sözlü öneri olarak ortaya konuldu. Rusya Federasyonu Başkanı V.Putin ve Adigey ile Kabartay-Balkar Cumhurbaşkanı'na DÇB tarafından kongre kararı olarak birer mektup gönderilerek Kafkasya'da kurulacak bir Televizyon istasyonu kanalıyla ve uydu kanal kiralamak suretiyle TV, Yayınları ve özellikle de dil eğitimi programları yapılmasının istemi önerisiydi. Öneri oy birliğiyle genel kurul tarafından kabul edildi.

Sözlü Önerge-3: Bu öneri Duman Hasan'a aitti. DÇB'nin sadece kültürel konuları işleyip politik konularla ilgilenmeyeceğine dair bir karar alınması istemiydi. Cengiz Gül ve bazı delegeler karşı çıktılar ve sonuçta Hasan Duman, kendi önerisini geri çekti.

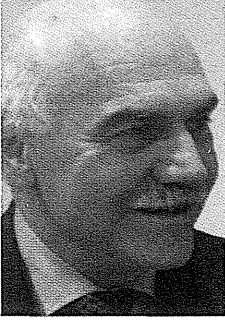
Bütçe, Çalışma Programı ve Sonuç Bildirgesinin tamamlanması 7 Mayıs günü saat 10.00'da yapılacak toplantıya ertelendikten sonra Divan Başkanı Yeni Genel Başkan'a söz verdi. Yeni Genel Başkan;"Öncelikle bize bu görevi verdiğiniz için teşekkür ediyor, kongreyi saygı ile selamliyorum. Bu günkü kongrede pek çok konuyu görüştük, tartıştık, kararlar aldık. Aldığımız kararları uygulamak görevimizi hakkıyla yapabilmek için Tanrı bize güç versin. Hepimiz halkımızın geleceği iyi olsun diye çalışıyoruz, kültürümüzü, dilimizi halkımızın varlığını korumak için gayret ediyoruz. Bizler hepimiz DÇB'nin gücünü biliyoruz, mevcut koşulların zorluğunu da biliyoruz. Her birimize düşen görev örgütlerimiz bizim için ne yapar demek yerine, biz örgütümüz için ne yapabiliriz diyebilmektir. Bu düşünce ile çalışmayı ve yaşamayı Tanrı bize nasip etsin" diyerek konuşmasını tamamladı

Dilek ve Temenniler maddesinde sadece iki kişiye söz verilebildi.

Taras Şamba kürsüye gelerek genel kurula ve Türk Hükümetine teşekkür etti. DÇB'nin önemini ve bu halkların dayanışmasının ve kardeşliğinin önemini vurguladı. Bazı üyeler de yerlerinde ayağa kalkıp temennilerle katkılarda bulundular.

Guçelt Nalbi söz alarak iki dilekte bulundu. Bunlardan ilki, 21 Mayıs günü Maykop'da yapılacak olan Adigey'in Krasnodar'a bağlanması istemleriyle ilgili büyük toplantıda DÇB Kongresi adına bir heyetin katılımıydı. Bu talebi başkan Genel Kurula sundu ve mutlaka heyet gönderilmesi için DÇB yönetimine yetki verilmesini önerdi. Öneri genel kurulca oy birliğiyle kabul edildi. İkinci önerisi ödenemeyen aıdatların affı ve bundan sonra işin sıkı tutulmasıydı. Bu öneriye Divan Başkanı da Genel Kurul da katılmadı. Son talebi de gelecek Genel Kurulun Maykop kentinde yapılmasıydı. Divan Başkanı bu konuyu zaten oylayacağını belirtip başkaca aday olup olmadığını sordu. Bir iki öneri olduysa da Adigey'deki gelişmelerin önemi dikkate alınarak **3 yıl sonraki Kongrenin Maykop kentinde yapılması** önerisi oy birliğiyle kabul edildi.

Divan Başkanı, eski yönetim kurulu üyelerine geçmiş hizmetleri nedeniyle teşekkür edip yenilerine de başarılar diledikten sonra Bütçe, Program ve Kongre Sonuç Bildirgesi konularının ertesi günü yapılacak toplantıda netleştirilmesi koşuluyla toplantıyı kapattığını duyurdu ve yeni seçilenleri divanın bulunduğu platforma davet etti. Tüm üyeler gelince de DÇB marşı hep birlikte dinlendi ve alkışlar arasında toplantı tamamlanmış oldu ■

CIHAN CANDEMİR
ccandemir@kafkasfederasyonu.org

Neler oluyor?

Merhaba değerli Nart okurları;

Çok hareketli bir Mayıs ayını geride bıraktık. 6 Mayıs günü Dünya Çerkes Birliği'nin 6. Genel Kurulu'nu İstanbul'da yaptık. Çeşitli ülkelerden 100 civarında delege ve misafiri İstanbul'da ağırladık. Tüm konuklar memnun ayrıldılar. Toplumumuzun bu önemli organizasyonunda emeği geçenlere teşekkür ediyorum.

Yapılan Genel Kurul toplantısını genel olarak değerlendirdiğimizde, geçmiş yıllara oranlara daha başarılı bir toplantı olduğu genel kanıdır. Türkiye için iki yönetim kurulu üyeliğine ilaveten, bir başkan yardımcılığı daha oluşturulmuş ve böylece yönetimdeki ağırlığımız artmıştır. Diğer taraftan başkan yardımcılığı da Adıgey Cumhuriyeti'ne verilerek, Adıgey'in statüsü konusundaki hassasiyetimiz vurgulanmıştır. Toplantılar medya vasıtasıyla çok geniş bir kitleye duyurulmuş, verilen barış ve dostluk mesajları ile toplantının kamuoyuna yansımaları olumlu olmuştur. Bazıları Genel Kurul toplantısında programlar için geniş zaman ayrılmadığını eleştirmişlerdir. Ancak burada yapılanın, gelecek 3 yılda çalışmalar yapacak olan Yönetim Kurulu'nun seçimi olduğu göz ardı edilmektedir. Bizim inancımız odur ki, daha aktif çalışabilecek bir yönetim kurulu, kendi programını oluşturacaktır.

Yönetim Kurulu'nu toplumsal konsensüs ile oluşturduk. Daha etkin çalışması ve programları hayata geçirmesi için, bizler KAF FED olarak elimizden gelen çabayı göstereceğiz. Biz, gelecek için umutluyuz. Bu arada, eksiklikler ve aksaklıklar elbette olmuştur. Bunları da değerlendirip, gelecek benzer toplantılar için bir toplumsal deneyim haline dönüştüreceğiz.

Genel Kurul'un arkasından "21 Mayıs, Sürgünü Anma" toplantıları yurdun çeşitli yerlerinde gerçekleştirildi. 21 Mayıs etkinliklerini, toplumumuza tarihi gerçekleri hatırlattığı ve "Çerkeslik" kimliğini canlı tuttuğu için önem veriyoruz. Gelecek yıllarda 21 Mayıs anma toplantılarına katılımların daha fazla olması için, daha da fazla önem vermemiz gerektiğini düşünüyorum.

Değerli okurlar; biz bu etkinliklerle uğraşırken Türkiye'de hepimizi huzursuz eden olaylar gelişti. Ekonomik piyasalar hareketlenip herkesi tedirgin ederken, menfur Danıştay saldırısı gerçekleşti. KAF FED olarak bu saldırıyı kınadık. Sonrasındaki gelişmeler ve yapılan açıklamalarla, çeşitli örgüt ve çete isimleri, derin devlet ilişkileri gibi söylentiler havada uçtu. Böylece olay

arap saçına döndürüldü ve kamuoyu olarak üzerimize bir sis bulutu çöktürüldü, önümüzü göremez hale getirildik. Ancak bir gerçek yalın şekilde ortada sırtmaktadır. O da laik, demokratik Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelik saldırıların somut varlığıdır.

Türkiye'de yine bu kargaşa ortamında birileri, ulusal bütünlüğü koruma adına aşırı milliyetçi söylemlerle toplumumuzu rahatsız ettiler. Federasyonumuzun web sayfasında yayınlandığı şekilde bazı çevreler, Devlet Bakanı Sayın Abdüllatif Şener'e, "parti içindeki Çerkes Ethem" yakıştıması yaparak, siyasi çıkar elde edilmeye çalışıldı. Benzer haberleri Antalya'dan aldık. Yerel gazetelerde çıkan haberlere göre bir siyasi kavga nedeniyle Antalya Üniversitesi'ndeki rektör benzer suçlamalara muhatap oldu. Söz konusu haberlere web sayfamızda gereken cevapları verdik ve vermekteyiz.

Ancak, bu olaylar şu gerçeği ortaya koymaktadır. Türkiye'de hala Çerkesler'i vatandaş olarak içlerine sindiremeyenler vardır. Aşırı milliyetçi söylemlerle, en tehlikeli bölücülük şekli uygulanmakta ve vatandaşlar arasında var olan karşılıklı saygı ve güven duyguları zedelenmektedir. Bu hatırlatmayı bir kez daha yapmakta yarar görmekteyiz. Bu olaylar ayrıca, dergimizde "Ethem Bey" dosyasını açmakla zamanlama dahil, bir çok konuda ne kadar doğru bir iş yaptığımızı kanıtlamıştır. Haziran ayındaki bir önemli etkinlik ise Düzce Çayköy'de yapılan geleneksel "yaşlılar meclisi" toplantısı olmuştur. Önceki toplantılarında köy düğünlerimizde rahatsız edici boyuta ulaşan alkol kullanımı ve silah atılmasının gönüllü olarak önlenmesi kararını alan meclis bu yıl da toplandı. Toplantıya Başta Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı Abdüllatif Şener olmak üzere bölge illerinin milletvekilleri ve Düzce Valisi katıldılar. Tüm Türkiye'nin sorunu olan gereksiz silah kullanımı hatta trafik sorunu gibi sorunların çözümünde örnek olabilecek bu gönüllü katılımların örnek alınarak ülkede yaygınlaştırılması dileğimizdir.

Sayın Nart okuyucuları; tüm bu gelişmeler yanında geçmiş dönemde bizleri üzen çok kayıplarımız oldu. Değerli kardeşimiz Ahmet Alpan'ın ani vefatının ardından, bu defa da 25 Mayıs 2006 günü Ankara derneğimizin fedakar elemanı Kamuran Akkaya (Lak) kardeşimizi bir beyin kanaması sonucu genç yaşta yitirdik. Değerli dostlarımıza Allah'tan rahmet ve kederli ailesine, sevenlerine başsağlığı diliyoruz.

Sağlıkla kalmanız dileklerimle.

UZMAN GÖZÜYLE / Kafkasya'daki Son Gelişmeler

TEK KUTUP ÇOK KUTUP

(2)

HASAN KANBOLAT

Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM)

Antarçisi (*) Hasan Kanbolat'ın, 8 Mayıs 2006 tarihinde Bağlarbaşı Kafkas Kültür Derneği tarafından İstanbul'da düzenlenen "Kafkasya Diaspora İlişkisi" konulu sempozyumda yaptığı konuşmanın ikinci bölümüdür. Uzmanımızın Kafkasya'daki son gelişmelerin ayrıntılı olarak ele aldığı bu sunumun I. bölümü 48. sayımızda yayınlanmıştır.)

Kuzeybatı Kafkasya'nın jeopolitiğinde değişim

Karadeniz'de Sovyetler'in dağılması sonrası Rusya Federasyonu'nun sınırlarına baktığımız zaman, yalnızca Kuzeybatı Kafkasya'ya sıkıştığını görüyoruz. Yani, Karadeniz'de Türkiye dışındaki bütün devletler 1991 öncesinde Moskova'nın kontrolündeyken, şimdi sadece Kuzeybatı Kafkasya Rusya Federasyonu'nun elindedir. Günümüzde Rusya Federasyonu dışındaki bütün ülkeler Rusya Federasyonu'ndan giderek uzaklaşmak isteyen ve Avrupa-Atlantik dünyasıyla bütünleşme arzusu içinde olan ülkelerdir. Bunlar, bir güvenlik şemsiyesi olarak gördükleri NATO'ya, Rusya

SSCB'nin dağılmasından sonraki gelişmeler sonunda kuzey batı Kafkasya, RF'nun Karadeniz'e tek çıkış kapısı haline gelmiştir. Moskova, kendisi açısından yüksek seviyede jeostratejik önem taşıyan bu bölgeyi elinden çıkarmamak için, yeniden dizayn etmeyi isteyecektir.

LULUKTAN LULUĞA MI

Federasyonu'nun kendisini toparlaması sonrası buraya dönmesini engellemek için girmek istiyorlar. Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin Sovyet korkusuyla NATO'nun kucağına doğru gitmesi gibi. Bir ekonomik güvence olarak da AB'ye girmek istiyorlar. Nitekim, NATO üyesi olan Romanya ve Bulgaristan 2007 yılında AB'ye girecektir. Ukrayna, Moldova, Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan AB'ye girmek istiyor. Batı'ya dönük sivil darbelerin, Turuncu Devrimlerin de bu ülkelerde gerçekleştiğini görüyoruz.

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası Avrupa-Atlantik dünyasının Kafkasya'ya yıldan yıla daha fazla nüfuz etmesi ile birlikte Kafkasya'da yeni bir tarihin yazılmaya başlandığını ve Kafkasya tarihinde görülmemiş iki önemli gücün (ABD ve Avrupa Birliği) bölgeyi etkilemeye başladığını görmek gerekmektedir. Nitekim, Kafkasya'nın güneyinde yer alan üç eski Sovyet cumhuriyeti (Özellikle Gürcüstan ve sonra Azerbaycan) Rusya Federasyonu'ndan uzaklaşarak Avrupa-Atlantik dünyasına yakınlaşmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası, Karadeniz kıyılarında dört yeni devlet (Moldova, Ukrayna, Rusya Federasyonu, Gürcistan) ortaya çıkmıştır. Moskova, Karadeniz'de önemli limanlarını (Odessa, Mariupul, İllisevsk vb.) kaybetmiştir. Karadeniz kıyısındaki Doğu Bloku'nun parçaları olan Bulgaristan ve Romanya NATO ve Avrupa Birliği'ne doğru kaymıştır. Böylece, Sovyetler Birliği döneminde Sovyet denizi olan Karadeniz, günümüzde Avrupa-Atlantik denizi olma yolunda ilerlemeye başlamıştır. Gürcistan'da Kadife (Gül) Devrimi, Azerbaycan'da Haydar Aliyev'in vefatı, Ukrayna'da Turuncu Devrim, değişim ve kimlik isteminde ısrarcı olan Abhazy'a da meydana gelen Sessiz Devrim, Gürcistan ve Ukrayna üzerinden Karadeniz'e esen Batı yanlısı rüzgarlar, Karadeniz ve Kafkasya'da eski Sovyet yönetici sınıfından gelmeyen, daha genç ama deneyimsiz ve Avrupa-Atlantik dünyasına daha açık iktidarlar döneminin başlaması,

Kuzeybatı Kafkasya'da jeopolitik değişime zemin hazırlayacak bir sürecin halkaları olmaya başlamıştır.

O zaman şunu düşünebilir miyiz? Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, son on beş yılda meydana gelen söz konusu gelişmeler sonucunda Kuzeybatı Kafkasya, Rusya Federasyonu'nun Karadeniz'e tek çıkış kapısı durumuna gelmiştir. Böylece, Rusya Federasyonu'nun tahıl (buğday, mısır), tütün, sebze ve meyve gereksinimini karşılayan en önemli bölgesi ve enerji hatlarının (Bakü-Novorosisk, Tengiz-Novorosisk/CPC ve Mavi Akım) geçiş bölgesi olan Kuzeybatı Kafkasya'nın Moskova açısından taşıdığı jeostratejik önem, Çarlık Rusyası döneminden bu yana en yüksek seviyeye ulaşmıştır.

Bu durumda Moskova, Kuzeybatı Kafkasya'nın elinden çıkmaması için Kuzeybatı Kafkasya'yı yeniden dizayn etmek isteyecek mi? Ben olsam ederdim. Çünkü bu bölgeyi en aşağı önümüzdeki yüzyıllarda da elinde tutmak isteyecektir. Şu anda bu bölgenin, Kuzeybatı Kafkasya'nın aydınları yukarıda Ukrayna-Kiev, aşağıda Gürcistan-Tiflis'de yaşıyorlar. Tiflis'ten taksit tutup iki saat kuzeye çıktığınızda Kuzey Kafkasya sınırına geliyorsunuz. Yani Ankara ile İstanbul'dan daha yakın birbirine. Karadeniz'in kuzey kıyısında bulunan ve Polonya'dan Kafkasya'ya kadar uzanan Ukrayna ile Türkiye ve Karadeniz'e komşu Gürcistan arasında kalan Kuzeybatı Kafkasya'nın bu iki ülkede ve aynı zamanda Karadeniz'de meydana gelen Batı yanlısı değişim rüzgarlarından etkilenmemesi mümkün değildir. Çünkü, Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği devirleri dahil olmak üzere günümüzde Gürcistan'ın başkenti Tiflis ve Ukrayna'nın başkenti Kiev, Kuzeybatı Kafkasyalı (Abhaz, Abazin, Adige (Kabardey vb.), Karaçay-Balkar, vb.) aydınlara toplandığı, örgütlendiği ve düşünce hareketlerinden etkilendiği iki ana merkez olmuştur. Kiev'e ve Tiflis'e gittiğiniz zaman Kuzey Kafkasya aydınlığının buralarda oturup tartıştığı, kitaplarını yayınladığını, gazeteler çıkardığını da

görüyorsunuz. Bu nedenle, Karadeniz ile birlikte Tiflis ve Kiev'de farklı rüzgarların esmesi Kuzeybatı Kafkasya'yı etkilemekte, Kuzeybatı Kafkasya halklarının değişim ve kimlik taleplerini güçlendirmektedir. Söz konusu değişim ve kimlik taleplerindeki hareketlenmenin önümüzdeki yıllarda artarak sürme olasılığı bölgeye egemen olan Moskova'nın Kuzeybatı Kafkasya'ya yönelik politikasını yenilemesine yol açmaktadır. Kiev ve Tiflis'deki bu durum Kuzey Kafkasya'yı nasıl etkileyecek? Daha doğrusu bu durum Moskova'yı nasıl rahatsız edecek? Bunun için bu bölgenin yeniden dizayn edilmesi lazım.

Adıgey feshedilmeyecek, içi boşaltılacaktır!

2005 yılından itibaren giderek yoğunlaşan Adıgey'in federatif yapısının ortadan kaldırılması çabalarnı da ben söz konusu analiz içinde görüyorum. Fakat şahsi kanaatim, ilk tartışmalar Adıgey diasporasının tepkisini de ölçmek için açılmıştır. Görüldü ki, Adıgey diasporası ve diasporanın sivil toplum kuruluşları Adıgey'in otonom yapısının, federatif yapısının değiştirilmesine fazla duyarlı değildir. Bu ortaya çıkmıştır.

Aslında diaspora, Kuzey Kafkasya'daki siyasi içerikli hiçbir olaya duyarlı değildir. Çeçenistan Savaşı'na da, Beslan baskınına da, Nalçık olaylarına da duyarlılık göstermemiştir. Peki, ne yapılacak? Adıgey'in statüsü değiştirilecek mi? Benim şahsi kanaatim, değiştirilmeyecek. Fakat bu bölge içinden boşaltılacak. Etnik yapısı, Slavlar'ın lehine olarak değiştirilecek. Diasporanın zaten oldukça cılız olan dönüş hareketi tamamen engellenecek. Yerleşmiş olanların da, sadece iş yapmak amacıyla bulunanlarında rahatsız edilmesine devam edilecek. Ancak, isimler ve tabelalar ise yerinde duracak. İşte Nalçık olayları bunun birinci perdesi. Bunun arkasından Karaçay-Çerkes'de, belki Maykop'ta da benzer olaylar olacak. Nedir bu olaylar? Bir radikal dini örgütlenme görüntüsü altında, devlet terörü bu bölgelere sokuluyor ve bölge istikrarsızlaştırılıyor. Arkasından da bölgeye asker sokulması, yerleştirilmesi için, sıkı yönetim için uygun ortam yaratılıyor. Demokratik ortam bölgeden çekilip alınıyor. Terör ortamı yaratılarak yerel milliyetçi çevrelerin ve akliselim insanların reaksiyon göstermesinin önü kesiliyor. Operasyon düzenlenmesi için bir zemin oluşturuluyor. Nalçık'de bu oyun gayet başarılı bir biçimde uygulandı.

NART 16

“Adıgey'in statüsü konusundaki ilk tartışmalar diasporanın tepkisini ölçmek için yapılmıştır. Görüldü ki bu konuda fazla duyarlı değiliz. Bence bölgenin, federatif yapısı değiştirilmeden içi boşaltılacak, sadece isim olarak bırakılacaktır. Nalçık olayları bu oyunun birinci perdesidir. Devamı Karaçay Çerkes veya Maykop'ta oynanabilir.”

Kuzeybatı Kafkasya'nın Gürcistan-Ukrayna-Karadeniz üçgeni arasında sıkışmasından ve Avrupa-Atlantik eksenine doğru kaymasından kaygılanan Rusya Federasyonu, bu sıkışmışlığı çözmek için askeri çözüm dışında bir başka yol bulamamaktadır. Her on-on beş yılda bir Moskova tarafından bu oyunun Kuzey Kafkasya'nın bir yerinde oynandığı, 1990'lı yıllarda yerel milliyetçi hareketleri kışkırtarak ezdiği, söz konusu senaryonun 2005'den itibaren siyasi islami hareketler için oynanmaya başlandığı, böylece istikrarsızlaştırılan Kuzeybatı Kafkasya'ya ordunun günlük yaşamı kontrol altına aldığı iddiaları ortaya atılmaktadır.

Nalçık olaylarının perde arkası

Kuzeybatı Kafkasya'da, Rusya Federasyonu içinde bir federe cumhuriyet olan Kabardey-Balkar Cumhuriyeti'nin başkenti Nalçık'ın huzuru ve sakinliği 13 Ekim 2005 tarihinde 250 kadar silahlı radikal müslüman gencin Nalçık'a girmesi ile birlikte sona ermiştir. Büyük çoğunluğu askerlik veya gerilla eğitimi görmemiş olan ve hayatlarında ilk defa eli silah tutan bu gençler, başkentte bulunan başta FSB merkezi

ve karakollar olmak üzere sadece ordu ve polis merkezlerinin bulunduğu on beş ayrı noktaya saldırıda bulunmuşlardır. Başkente girmeden önce sivil halkı uyararak bu gençlerin çoğu silahlarını ateşleyemedi ve binalara bile girmeden öldürülmüşlerdir. Olaylar sırasında 50 genç ve 40 sivil hayatını kaybetmiştir.

Kabardey-Balkar polisinin ve federal ordunun bu gençlerin geleceğinden haberi bulunuyordu. Bunun için, başkenti oluşturan üç mahallenin karakollarına muhtemel çatışmaya hazırlık amacıyla silah stoku yapılmıştı. 13 Ekim'den iki hafta önce 58. ordu birlikleri bölgedeki beş federe cumhuriyeti kapsayacak şekilde anti-terör tatbikatı yapmıştı. Nalçık'ın içine, dışına ve bina üzerlerine askerler yerleştirilmişti. Söz konusu hazırlıklar yapıldığı Nalçık halkı da biliyordu. Olaylardan önce kentte sessizce bir bekleyiş vardı. 13-14 Ekim tarihleri arasında meydana gelen olaylardan sonra bu gençlerin Nalçık'tan canlı çıkamayacağını da herkes biliyordu. Çoğunluğu yirmili yaşları geçmemiş olan bu gençlerin ailelerine bıraktığı ve "mevcut düzene karşı çıkmak istediklerini" belirttikleri vasiyetnameler de "şehit" olmak için bu saldırıyı yaptıklarını gösteriyordu.

1990'lı yılların başında Kuzeybatı Kafkasya'da siyasi islam hareketi yoktu. Bu bölgedeki yerel (otokton) halkların milliyetçilik hareketleri vardı. Yerel milliyetçilik hareketleri 1990'lı yıllarda Moskova tarafından ezilerek tasfiye edilince yerel halkların sözcülüğünü dini temelli örgütlenmeler dile getirmeye

başlamıştır. Yerel milliyetçi düşüncelerin baskı altına alınması, eğitimin çökmesi, geleceğe ilişkin umutların yitirilmesi, gelir dağılımının bozulması, alkolün yaygınlaşması ve yozlaşmanın artması gençlerin bu düzenden tek çıkış yolu olarak dini gömelerine yol açmıştır. Nitekim, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte artan işsizlik ve gelecekte umutsuzluk içindeki Kuzey Kafkasyalı gençleri alkol ve yozlaşmadan uzaklaştıran dini örgütler olmuştur.

Kuzeybatı Kafkasya'da yaşlı ve orta yaşlı kesimi "özgürlük" kelimesi korkutmaktadır. Sovyetler Birliği devrinin otoriter, baskıcı zihniyeti ile yetişmiş olan bu yaş kesimleri için özgürlük düşüncesi tehlike içermektedir. Gençler ise Sovyet döneminin baskısını hissetmediği için daha rahat, daha cesurdur. Bu cesaret ve çıkış yolu arayışı içerisinde Kuzeybatı Kafkasya'da siyasi islam düşüncesini benimseyen gençler, her köyde "Cemaat" adında bir örgütlenmeye yönelmişler ve her "Cemaat"e "Emir" adında bir lider seçmişlerdir. Etnik ayrım yapmayan, disiplinli çalışan ve gençleri alkol ve yozlaşmadan uzak tutmayı başarak halkın güvenini kazanmaya başlayan "Cemaat" sistemi Kuzey Kafkasya'da özellikle Karaçay-Çerkes, Kabardey-Balkar, Çeçenistan, İnguşetya ve Dağıstan'da gerçekleştirdiği örgütlenmelerde başarılı olmuştur. Böylece 2000'li yılların başından itibaren islamiyet Kuzeybatı Kafkasya'nın yerel halklarını üçe ayırmıştır: 1) Din konusunda fazla bilgisi ve ilgisi olmayanlar, 2) Suudi Arabistan'da dini eğitim alıp

13 Ekim 2005 günü Kabardey Balkar Cumhuriyeti'nin başkenti Nalçık'te terör olayları yaşanmış, saldırıyı gerçekleştirenlerden 93, polis ve FSB ajanlarından 35, sivil halktan 12 kişi olmak üzere toplam 140 kişi hayatını kaybetmişti.

vahabi düşüncesini benimsemiş olanlar, 3) Dine saygı duyan, dini vecibelerini yerine getirmekle birlikte laik düşünceyi benimseyenler. Birinci ve üçüncü gruba mensup olanlar Suudi Arabistan'da eğitim görmüş gençleri müslüman olarak kabul etmemektedir.

Kuzey Kafkasya'da "Cemaat" örgütünün yayılması merkezi hükümetin bölgedeki kontrolünün zayıflamasına yol açmıştır. Bunun üzerine Moskova yönetimi, halk tarafından giderek daha fazla benimsenen ve köylerde inşaa edilen camilerde kendini hissettirmeye başlayan "Cemaat"ın etkisini kırabilmek için Kuzeybatı Kafkasya'daki federe cumhuriyet ve vilayet merkezlerinde islam kültür merkezleri kurmuş, söz konusu merkezlere Özbekistan ve Tacikistan'dan din hocaları getirmiştir. Ayrıca, "Cemaat"ı parçalamak için "Yermuk" adında devlet yanlısı bir dini örgüt kurulmuştur. Ancak, ağırlıklı olarak Balkarlardan oluşan söz konusu örgüt halk tarafından benimsenmemiştir.

"Yermuk" hareketi kullanılarak "Cemaat" hareketi bölünemeyince köy ve kentlerdeki camiler kapatılarak "Cemaat"ın camileri örgütlenme ve toplantı merkezi olarak kullanması önlenmeye çalışılmıştır. 1 Eylül 2004'de gerçekleşen Beslan baskını mazeret olarak kullanılarak baskılar arttırılmıştır. Ancak, söz konusu baskılar gençleri daha da fazla radikalleştirmiştir. Merkezi yönetime ve yerel hükümetlere karşı nefret artmış ve polise karşı saldırılar başlamıştır. Bu gelişmeler üzerine, merkezi yönetim "Cemaat"ı karşı konulamaz noktaya gelmeden önce yok etmeyi hedeflemiştir. Bunun için, toplumun akış bulamayan

enerjisini yönlendirmek ve "Cemaat"ı erken ayaklanma yaratarak ezmek istemiştir. Söz konusu erken ayaklanma senaryosu, 1992'de yerel milliyetçi hareketlerin tasfiye edilmesi için yine Nalçık'ta oynanmıştı. 1992'de Abhazlarla akraba halk olan Kabardeyler 1992-93 yılları arasında meydana gelen Abhazya Savaşı'na destek vermek istemişti. Merkezi yönetim kontrolden çıkan Kabardey gençliğini erken ayaklanmaya davet ederek ezmek istemişti.

Bunun için Şenibe Yura kaçırılmıştı.

Bu durumu protesto eden gençler ayaklanarak parlamentoya yürümüş ve federal ordu Nalçık'a girmişti. Ancak, Kabardey liderlerin gençleri durdurması ile birlikte olası bir provakasyon önlenmişti. 1992'de yerel milliyetçi gençler üzerinde oynanan bu oyunun benzeri yine Nalçık'da 2005 yılında radikal dinci gençler üzerinde oynanmış ve oyun başarılı olmuştur. Çünkü, bu gençleri durduracak ve onlara provakasyonu gösterecek liderler artık bulunmuyordu. Aslında, bu gençlerin kışkırtılmasında Çeçenistan

savaşını Kuzeybatı Kafkasya'ya da yaymak isteyen Çeçenlerin de etkisi olmuştur.

Çoğunluğu üniversite öğrencisi veya mezunu olan ve toplumun orta kesiminden gelen Kabardey-Balkar gençleri neden bile bile ölümü seçmişlerdir? Rusya Federasyonu yasalarının çizdiği sınırlar içerisinde hareket etmeyi ve sivil toplum kuruluşlarının var olmasını neden mümkün görmemişlerdir? Yaşlıların düşünceleri ile yapamadıklarını "hiçbirşey yapmaktansa birşeyler yapmak daha iyi" olduğunu ileri sürerek neden canları ile ödemişlerdir? Söz konusu bu sorular altında, Nalçık olaylarının tarih tarafından

Gençlerin dine ilgisini sağlayarak alkol ve yozlaşmadan uzaklaştırma başarısını gösteren Cemaat örgütünün yayılması, merkezi hükümetin bölgedeki kontrolünün azalmasına yol açtı. Bunu kırmaya yönelik kurulan "Yermuk" adındaki devlet destekli dini örgüt de etkili olamadı. Sonunda devlet, daha fazla güçlenmeden Cemaat örgütünü kışkırtarak ortaya çıkarmak ve sindirmek yoluna gitti.

nasıl yorumlanacağını zaman gösterecektir.

Avrupa'nın Gürcistan ve Ukrayna modelleri

Şimdi Karadeniz'de bir doğu-batı kutuplaşmasını görüyoruz. Bu kutuplaşma içinde bir Gürcistan modeli ortaya çıkmaya başladı. Batı buraya parasını, imkânlarını aktıyor. Bu modelde başarılı olacak mı, olmayacak mı zaman içinde göreceğiz. Fakat Gürcistan modelinin şu anda başarılı olma şansı az. Çünkü gerekli olan demokratik ve ekonomik dönüşümlerin hala yapılmadığını görüyoruz. Şevardnadze dönemindeki parlamento yapısı bile Saakaşvili dönemine göre daha demokratikti.

2006 Mart ayındaki parlamento seçimleriyle birlikte bir Ukrayna modelini de görmeye başladık. Aslında sessiz ve sakin bir şekilde gündeme gelen bir model olarak Türkiye'de henüz algılanmadı. Eski Sovyet ülkelerinde devlet başkanlarına dayanan bir anayasa ve yönetim biçimi varken, şu anda Ukrayna'da artık Türkiye gibi parlamento ağırlıklı bir model denenmeye başlanmıştır. Yani, Avrupa-Atlantik dünyasının böyle denemeler yaptığını görüyoruz.

Kısaca, Avrupa'nın Kafkasya'ya nasıl baktığını da görelim: Sovyetler Birliği'nin ve Varşova Paktı'nın dağılması, bu dağılma sonrası batıdan doğuya doğru genişlemeye devam eden AB ve NATO'nun Karadeniz'e kadar genişlemeyi tamamlamış olması ve Karadeniz'i kapsayacak şekilde Güney Kafkasya'yı da ("Dublin'den Bakü'ye") içine alarak genişlemeyi tamamlamak istemesidir. Nitekim, 1 Mayıs 2004 tarihinde AB'nin son genişlemesinden sonra, 11 Mart 2003 tarihinde AB Komisyonu tarafından hazırlanan ve AB Dışişleri Bakanları tarafından kabul edilen "Daha Geniş Avrupa" (Wider Europe-Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours) programı çerçevesinde AB, Karadeniz ülkeleri ile ilişkileri düzeltme yönünde adımlar atmaya başlamıştır. Bu bağlamda, AB'nin Karadeniz'deki dondurulmuş çatışma bölgelerindeki sorunların çözülmesinde, siyasî ve ekonomik reformların gerçekleştirilmesinde daha etkin bir rol üstleneceği beklenmektedir. "Daha Geniş Avrupa" programında demokrasiye geçiş süreci, ödüllerle teşvik edilen ve Kopenhag Kriterleri benzeri koşulları yerine getirmeleri karşılığında adeta "AB'ye üyelik dışında hemen herşeyin teklif edildiği uzun bir süreç" olarak aktarılmaktadır. Teklif edilen hukukî çerçeve ise "ortaklıktan ziyade, üyelikten

daha az bir dizi hakları" içermektedir. 14 Haziran 2004'te "Daha Geniş Avrupa" programına Güney Kafkasya ülkeleri de dahil edilmiştir. AB'nin Sovyetler Birliği coğrafyasındaki ikinci genişlemesinin Güney Kafkasya'yı (özellikle Gürcistan'ı) kapsayabileceği de olasılıklar içerisinde. Üçüncü Dalga olarak adlandırılmaya başlanan sözkonusu olası genişleme, Moskova'yı AB'nin Mayıs 2004 genişlemesinden daha fazla etkileyebilecektir.

AB içerisinde Kafkasya'dan sorumlu ilk büyükelçi, emekliliğine yakın yaşlı bir büyükelçi idi. Aslında bunun tercümesi şudur: "Biz Kafkasya'yı önemsiyoruz, ancak birinci önceliğimiz değildir. Bunun için emekliliğine yakın yaşlı bir diplomatı atadık". Fakat bu yıl içinde radikal bir değişikliğin olduğunu ve genç, dinamik bir büyükelçinin atandığını görüyoruz. Bu da bize artık Avrupa'nın artık Kafkasya'yı önemsediyini, daha farklı politikalar üretmeye başlayacağını gösteriyor.

Karadeniz AB için önemli bir üs

Özellikle Kuzeybatı Kafkasya'yı analiz ederken Karadeniz'deki jeopolitik dönüşümü de analiz etmekte fayda vardır.

Karadeniz, antik çağlarda Akdeniz'den sonra ikinci önemli merkez olmuştur. M.Ö. 10. yüzyıllarda Ege insanı hiç tanımadığı bu denize açılmış, altın ve demir madenleri işletmiş, Karadeniz insanı ile temas etmiştir. Tanımadıkları Karadeniz'e açılan Ege denizciler, adalardan yoksun bu denizde hırçın dalgalarla, kuvvetli akıntılarla, fırtınalarla ve tanımadıkları kavimlerle karşılaşmışlardır. Karadeniz'de karşılaştıkları olumsuzluklardan etkilenen bu insanlar, Karadeniz'e "dost sevmeyen deniz" anlamında "Pontos Aexeinos" demişlerdir. "Aexeinos"un Persçe bir kelime olan ve "karanlık, muzlim" gibi anlamlar içeren "Ahşæna"dan geldiği belirtilir. "Aexeinos" adının verilmesi ile ilgili bir başka iddia ise, Nuh'un oğullarından Yafes'in torunu olan Aşkenaz'ın bu bölgede yaşamış olmasıdır. Zamanla gemi yapım teknolojisinin ilerlemesi ile birlikte Karadeniz'e dayanıklı gemiler yapılmıştır. Karadeniz sahillerinde kurulan koloni şehirler vasıtasıyla bu bölgenin zenginlikleri Ege ve Akdeniz'e taşınmıştır. Böylece, Karadeniz'e bakış değişmiş ve bu denize "konuksever deniz" anlamında "Pontos Euxinos" denilmeye başlanmıştır. 21. yüzyıl Karadeniz tarihinde nasıl anılacaktır? "Pontos Aexeinos" olarak mı, yoksa "Pontos Euxinos" olarak mı anılacaktır? Karadeniz'de kalıcı barışı kim sağlayacaktır? Karadeniz'in yeniden değişen jeopolitiği bu soruların

nasıl cevaplandıracaktır?

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası, Karadeniz (Ukrayna, Rusya Federasyonu, Gürcistan) ve Hazar kıyılarında (Azerbaycan, Rusya Federasyonu, Kazakistan, Türkmenistan) yeni devletler ortaya çıkmıştır. Moskova, Karadeniz ve Hazar'da önemli limanlarını kaybetmiştir. Varşova Paktı'nın da dağılması ile birlikte Bulgaristan ve Romanya Moskova'nın nüfuz alanından çıkmıştır. Böylece, Sovyetler Birliği döneminde Karadeniz (Türkiye kıyıları hariç) ve Hazar (İran kıyıları hariç) Sovyet deniziyken, günümüzde Karadeniz Avrupa denizi, Hazar ise Avrasya denizi haline dönüşmektedir. Sovyetler Birliği'nin mirasçısı olan Rusya Federasyonu ise Karadeniz'de Kuzeybatı Kafkasya, Hazar'da ise Kuzeydoğu Kafkasya kıyılara sıkışmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası Karadeniz yeniden şekillenmeye başlamıştır. Karadeniz'e kıyısı olan (Bulgaristan, Romanya, Ukrayna, Gürcistan) veya Geniş Karadeniz Bölgesi (Balkanlarda Moldova, Makedonya, Amavutluk, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Güney Kafkasya'da Azerbaycan ve Ermenistan) içinde yer alan ülkeler Rusya Federasyonu'ndan uzaklaşarak Batı'ya yakınlaşmaya başlamıştır. Balkan ve Güney Kafkasya'da bulunan Karadeniz ülkelerinin ortak özellikleri ya eski Varşova Paktı üyesi ya da eski Sovyetler Birliği cumhuriyeti olmalarıdır. Söz konusu ülkelerin Batı'ya yakınlaşma konusundaki bu stratejik kararları nedeniyle önümüzdeki on yıllarda Batı'ya daha yakın, Avrupa-Atlantik dünyasının bir parçası haline gelmiş ve Avrupa Birliği (AB) ile NATO üyeliğine kabul etmiş Karadeniz ülkelerinin olabileceği muhtemel bir gelişmedir. Kimlik arayışında olan bu ülkelerin Doğu (Rusya Federasyonu, Bağımsız Devletler Topluluğu, Avrasya vb.) dünyasından Avrupa-Atlantik dünyası olarak ifade edilen Batı dünyasına (ABD, AB, NATO vb.) doğru günümüzde devam eden bu jeopolitik kayış süreci, Karadeniz'in Doğu ile Batı arasında tarihsel sıkışmışlığını da yansıtmaktadır. Böylece, Karadeniz'deki Doğu-Batı kutuplaşması bölgenin yakın geleceğini belirleyecek en önemli unsurlar arasında yer almaya aday gözükmektedir. Bu bağlamda, Karadeniz'i değerlendirebilmek için Osmanlı Devleti, Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği'siz bir Karadeniz tarihinin eksik olacağı, buna karşın Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası Batı'nın Karadeniz'e yıldıya daha fazla nüfuz etmesi ile birlikte Karadeniz için yeni bir tarihin yazılmaya başlandığını görmek gerekmektedir. Karadeniz böylece, son on yılında tarihinde hiç yer almamış iki yeni dünya gücü (ABD ve AB)

ile karşı karşıya kalmıştır. Birbirleriyle koordineli hareket eden bu iki siyasi, ekonomik ve askeri gücün Karadeniz'in yakın ve uzak geleceğini nasıl etkileyeceği henüz belli değildir.

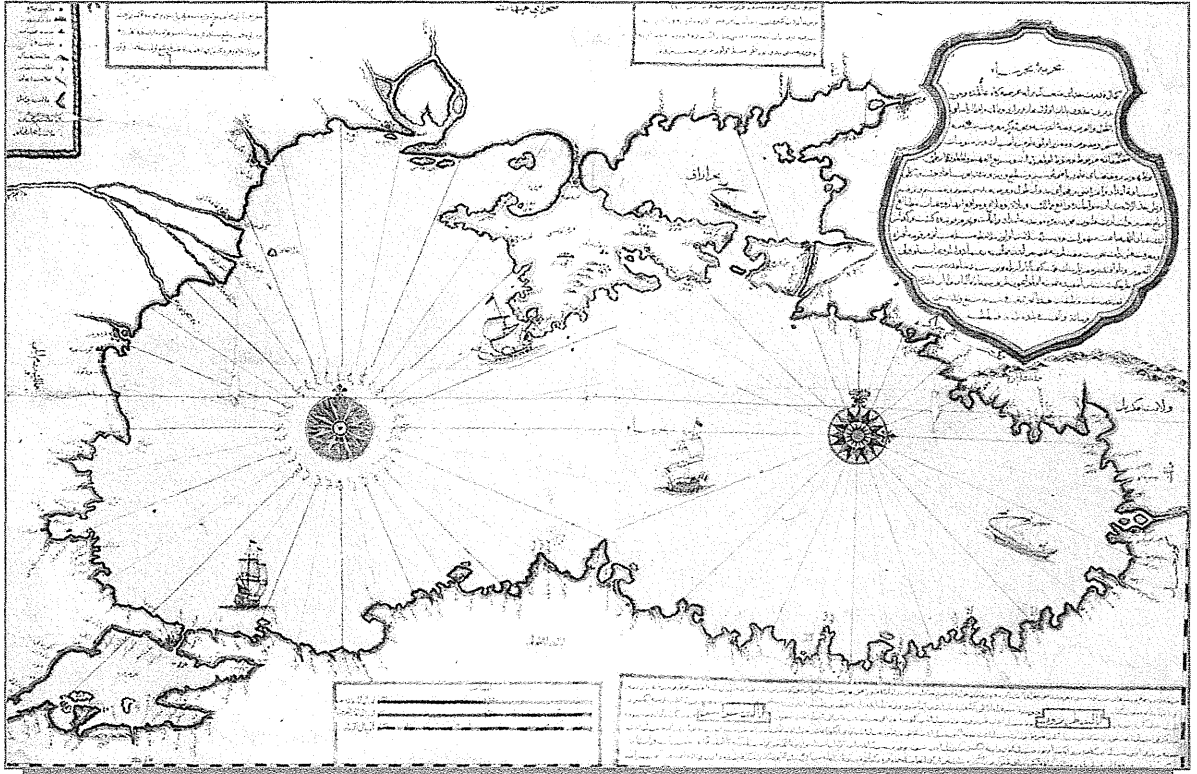
Karadeniz'in öneminin nedenleri

Özellikle ABD için Karadeniz'in önemi neden giderek artmaktadır? 2000'li yıllarda, Karadeniz'in öneminin giderek artmasının birkaç ana nedeni bulunmaktadır.

Birinci neden, AB ve NATO'nun Karadeniz'e kadar genişlemeyi tamamlamış olması ve Karadeniz'i kapsayacak şekilde ("Dublin'den Bakü'ye") içine alarak genişlemeyi tamamlamak istemesidir.

İkinci neden, Karadeniz ülkelerinin yaklaşık son iki yüzyıldır Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği'nin egemenlik ve nüfuz alanında kalmaları ve Rusya Federasyonu'nun önümüzdeki on yıllarda ekonomik, siyasi ve askeri alanlarda toparlanması sonrası tekrar eski nüfuz alanına dönmek isteyebileceği ihtimalinin olması, söz konusu ülkelerin NATO ve AB üyeliğini ülkelerinin gelecekteki siyasi, ekonomik ve askeri güvenliğinin en önemli güvencesi olarak görmelerine yol açmaktadır. Karadeniz ülkelerinin ulusal güvenliklerini sağlama kapasitesinin zayıf oluşu da onları güçlü bir dış desteğe muhtaç bırakmaktadır. Ayrıca Karadeniz ülkelerinin demokrasi, çoğulculuk ve serbest pazar ekonomisine doğru yönelimleri artarken, Rusya Federasyonu'nun tersi bir süreç izlediği görülmektedir. Bu nedenle Rusya Federasyonu'na karşı duyulan kaygı bu ülkelerin ekonomik işbirliği yerine, güvenliğe öncelik vermelerine yol açmaktadır.

Üçüncü neden, 11 Eylül 2001 saldırısı sonrası ABD'nin "terör" merkezlerini yok etmeye yönelik başlattığı askeri hareket içinde Karadeniz'in bulunduğu özel konumdur. Nitekim, Karadeniz, ABD'nin Orta-doğu (özellikle Irak) ve Orta Asya'ya (özellikle Afganistan) açılımı için stratejik bir konumdadır. Özellikle, Orta Asya'da bulunan ABD askerî varlığı ile ulaşımın sağlanması açısından ABD için önemli hale getirmiştir. ABD uçaklarının Avrupa'dan Orta Asya'ya ve Afganistan'a gitmek için kullandığı hava koridoru Karadeniz'den geçmektedir. ABD Orta Asya'daki askerî üslerini Rusya Federasyonu, Çin ya da İran üzerinden besleyemeyeceği için Pakistan-Afganistan veya Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan koridorunu kullanmak zorundadır. Her iki bölgenin de istikrarsız karakteri düşünüldüğünde, ABD sadece tek bir koridora bağımlı olmaktan kaçınmaktadır.

M.Ö. 10. yüzyıllarda Ege insanı hiç tanımadığı Karadeniz'e açılmış, adalardan yoksun bu denizde hircin dalgalarla, kuvvetli akıntılarla, fırtınalarla ve tanımadıkları kavimlerle karşılaşınca bu denize "dost sevmeyen deniz" anlamında "Pontos Axeinos" demişlerdir. Başka bir iddiaya göre de, Nuh'un oğullarından Yafes'in torunu olan Aşkenaz bu bölgede yaşamıştır ve zamanla gemi yapım teknolojisinin ilerlemesi ile birlikte, burada Karadeniz'in hircinliğine dayanıklı gemiler yapılmıştır. Burada kurulan koloni şehirler vasıtasıyla bu bölgenin zenginlikleri Ege ve Akdeniz'e taşınmış, böylece bakış açısı değişerek bu denize "konuksever deniz" anlamında, "Pontos Euxinos" denilmeye başlanmıştır. Peki, 21. yüzyılda Karadeniz, tarihte nasıl anılacaktır? "Pontos Axeinos" olarak mı, yoksa "Pontos Euxinos" olarak mı?

Böylece, daha önce "Doğu-Batı Enerji Koridoru" olarak literatürümüze giren koridor, bu defa "Karadeniz Güvenlik Koridoru" olarak uluslararası siyasette yerini almıştır.

Dördüncü neden, ABD'nin olası bir İran hareketi ve Avrupa-Atlantik dünyası dışında kalan Beyaz Rusya ile Rusya Federasyonu'nun askeri hareketlerini kontrol altında tutmak için, Karadeniz'i "askeri üs, radar istasyonları ve casus uçakları ile izleme merkezi" olarak değerlendirmek istemesidir.

Beşinci neden, 11 Eylül saldırısı sonrası, dünya petrolünün yüzde 65'ini, doğal gazının ise yüzde 40'ını bulandıran ve gittikçe istikrarsızlaşan Orta Doğu'ya alternatif olabilecek enerji kaynakları arayışıdır. Karadeniz ve Hazar Bölgesi coğrafi konumundan ileri gelen jeopolitik önemi yanında zengin enerji kaynaklarına sahip bir bölgedir.

Söz konusu bölge, petrol ve gaz rezervleri (ispatlanmış), mevcut veriler ve (arama+üretim) maliyetleri dikkate alındığında, Orta Doğu rezervleri ile kıyaslanacak büyüklükte değildir. Buna karşın, arz güvenliği ve buna bağlı olarak kaynak çeşitliliği olguları dikkate alındığında, bu kaynakların öneminin önümüzdeki yıllarda hızla artması beklenmelidir.

Altıncı neden, Rusya-Ukrayna doğalgaz krizinin ardından, enerji güvenliğinin dünyada hayli önem kazanması ve gözlerin Karadeniz bölgesine çevrilmesidir. Nitekim Karadeniz, gerek tanker taşımacılığı, gerekse petrol ve doğal gaz petrol boru hatları ile "Doğu-Batı Enerji Koridoru" üzerindedir. Bu nedenle, Avrupa'nın özellikle doğal gaz alanında enerji güvenliğinin sağlanması için Karadeniz giderek ön plana çıkmaktadır.

Söz konusu nedenler, Karadeniz'i ister iste-

mez giderek Batı ile Doğu arasındaki nüfuz mücadelesinin merkezi durumuna getirmektedir.

Türkiye bölgedeki ağırlığının ne olacağını belirlemelidir

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Karadeniz'de ağırlığını yıldan yıla yitirmeye başlayan Rusya Federasyonu, dondurulmuş çatışma bölgeleri sorunlarının çözümü için anahtar ülke konumunu da kaybetmektedir. Karadeniz'de en uzun sınıra sahip olan Türkiye'nin de önümüzdeki on yıllarda bölgedeki ağırlığının ne olacağı belirsizliğini korumaktadır. AB, Kıbrıs ve Ortadoğu (Irak) gündemiyle yorgun düşen Türkiye'nin Karadeniz coğrafyasındaki tarihsel miras ve sorumluluğuna sahip çıkması, bu bağlamda Karadeniz'deki çıkar ve hedeflerini yeniden tanımlaması gereği her zamankinden daha çok öncelik arz etmektedir. Karadeniz ülkesi olan Türkiye'nin Karadeniz halkları ile tarih, dil, din, kültür, etnik bağlara dayanan akrabalığı bulunmaktadır. Türkiye nüfusunun önemli bir yüzdesi Karadeniz'den (Balkanlardan, Kuzey ve Güney Kafkasya'dan) son iki yüz yıldır zorunlu göç ve soykırım sonrası göçmenlerin torunlarından oluşmaktadır. Türkiye'nin önemli gelişmelere gebe görünen Karadeniz'de yeni politikalar oluşturmasına ve uygulamasına gereksinim olduğu açık bir gerçektir. Türkiye, başta Rusya Federasyonu olmak üzere Karadeniz'deki bütün ülkelere ve ABD ile AB'ye yakın ve onların güvenine sahip bölgedeki tek aktör olarak bir orta yol bulabilir.

Sonuç

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası Rusya Federasyonu, Çarlık Rusyası dönemi dahil olmak üzere tarihinde görülmemiş şekilde etnik yapısı homojen (yüzde 81,5 Rus) duruma gelmiştir. Bu nedenle, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının yarattığı ağır travmanın etkisi altında bulunan Rusya Federasyonu'nun siyasî ve askerî kadroları, Slav kökenli (Rus, Ukraynalı, Kosak) nüfusun Moskova yönetimi ve yerel yönetimler üzerindeki milliyetçi baskısı altında kalmaktadır. Söz konusu kadrolar, Sovyet döneminde kurulmuş olan sosyal, kültürel, ekonomik, siyasî ve askerî yapıyı yenileme gayretleri

içinde -federatif yapı çerçevesinde- merkezi idareyi güçlendirecek adımlar atmaktadır.

Ancak, federe cumhuriyetlerin ve diğer idari birimlerin (kray, oblast, federe kent, özerk oblast, özerk okrug) yönetimleri, Moskova'nın merkezi güçlendirme çabalarının aksine, Sovyetler Birliği döneminde elde edilen -ekonomik, siyasî, kültürel- özerklik sınırlarını genişletmeye çalışmaktadır. Söz konusu "merkezden uzaklaşma" ve "merkezin ağırlığını hissettirme" çabalarının yarattığı gerilimin, federal yapıda meydana getirebileceği olası bir kırılganlığın ülkeyi üniter yapıya mı, yoksa parçalanmaya mı götüreceği Rusya Federasyonu'nun geleceği açısından önemlidir. Nitekim, bu gerilim Kuzey Kafkasya'da açık bir şekilde görülmeye başlanmıştır. İkinci on yıllarını yaşamaya başlayan bu genç devlette söz konusu gerilim, yerel halkların toplam nüfusun çoğunluğunu oluşturduğu Kuzeydoğu Kafkasya'da (örneğin: Çeçenistan) silahlı çatışmaya yol açarken; yerel halkların toplam nüfusun azınlığını oluşturduğu Kuzeybatı Kafkasya'da (örneğin: Adıgey) yerel halkın Sovyetler Birliği döneminde elde ettiği hakların genişletilmesi için gösterdiği çabalar ile yerel Slavların söz konusu hakların azaltılması için gösterdiği çabaların siyasî platform çerçevesinde örgütlü mücadelesi olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak, 13-14 Ekim 2005 Nalçık olayları merkezi yönetimin "Cemaat" örgütlenmesini Kuzeybatı Kafkasya'dan temizlemeye kesin olarak karar verdiğini ve Kuzeydoğu Kafkasya'dan sonra Kuzeybatı Kafkasya'nın da silahlı çatışma ortamına çekildiğini göstermektedir.

Bu nedenle, Kabarday-Balkar'da olduğu gibi komşu federe cumhuriyet olan Karaçay-Çerkes'de de örgütlenmiş olan "Cemaat"ın tasfiyesi için önümüzdeki aylarda Nalçık olayları benzeri olayların bu federe cumhuriyetin başkenti Çerkesk'de ortaya çıkması beklenilmektedir.

Söz konusu muhtemel temizleme hareketinin Kuzeybatı Kafkasya'da kaybolan istikrarı tekrar sağlaması beklenmemektedir. Kuzeybatı Kafkasya'nın Gürcistan-Ukrayna-Karadeniz üçgeni arasında sıkışmasından ve Avrupa-Atlantik eksenine doğru kaymasından kaygılanan Rusya Federasyonu, askeri çözüm dışında bölgenin ekonomik, siyasî ve kültürel alt yapısına ilişkin iyileştirici düzenlemeler yapmaya da niyetli görünmemektedir ■

GÜL

üzerine çeşitlemeler

Çeviren ve derleyen:

YISMEYL ÖZDEMİR ÖZBAY

Doğanın sunduğu güzellikler her çağda şiirin, destanın, mimarinin, müziğin, kısacası sanatın konusu olur. Bu durum yüzlerce yıldan bu yana yinelenerek süre gelir. Örneğin; çiçeklerin en güzeli, en görkemlisi olan "gül", binlerce yıldan bu yana ulusların, halkların dilinde, destanında, müziğinde, düşüncesinde, beğenisinde ve zevkinde hep yer almıştır.

Antik çağda, mitoloji metinlerinde "gül" vardır. Yakın doğu kültürlerinde, İran'da, Arap ülkelerinde, Selçuklu'da, Osmanlı'da "gül" hep olagelmıştır. Beğenilen, sevilen, özlenen hep gül ile tasvir edilmiştir. Divan şairi, "...sen kim gelesin meclise, yer mi bulunmaz..? Baş üzre yerin var, Gel ey gül-i rana..!" derken sevgilisini, hareli, iki renkli, güllerin en güzeli "Gül-i Rana" diye adlandırmaktadır.

Kerkük Türkmen şiirinde ve şarkılarında yer alan "...Men sene gül demirem, gülün ömrü az olur..!" nitelermeleri ile aslında "gül" yine sevgilinin simgesi yapılmıştır. Türk sanat musikisinde, şarkıların güftesinde o denli yer almıştır ki, bu şarkıları saymakla bitmez. Gül, şarkılarda kimi zaman sevgilinin kendisidir. Kimi zaman "gül goncası" sevgilinin dudağıdır. "Gül", "bülbul" ve "leb" yani dudak, bir şarkıda şöyle bütünleşmektedir; "leb-i rengine bir gül konsun aman..! O gülün üstüne bülbul konsun aman..!"

Gül, Çerkes halkının ürettiği o görkemli destanlarda hep yerini alarak, binlerce yıldan bu yana yolculuğunu sürdürmektedir. Çerkes halkının

anıtısal yapıtı, o görkemli "Nart Destanları"nın en önemli kahramanlarından biri olan Seteney'in adı, "gül" sözcüğünün Çerkescesi olmuştur.

Seteney ismi günümüz Kafkas dillerinde, çiçeklerin en güzeli olan "gül" anlamına kullanılmaktadır. Dolayısı ile kadın güzelliği ve erdeminin sembolü olan bu destan kahramanının güzelliği, çiçeklerin en güzeli olan "Gül=Rosa" ile eş anlamda tutulmuştur.

Seteney sözcüğünün nasıl gül anlamı ile örtüştüğünü anlatan bir destan metnini, hiç ummadığım bir yerde bulmam, yaşamının en ilginç anılarından biri olarak belleğimde hep kalacaktır.

1973 yılı mart ayı idi. O yıllarda görev yaptığım Keban Barajı'nda, göl alanının ulaştığı yerlerde DSİ adına kamulaştırma davalarını yürütmekte idim. Kamulaştırma bedellerini bloke ettiğimiz Ziraat Bankası şubelerine iş gereği sık sık uğradım. Böyle bir iş için gittiğim Malatya'nın Arapgir ilçesinde, Sivaslı bir Asetin olan banka müdürü dostum, kasabada kimsesiz ve çok yaşlı bir Çerkes kadının yaşadığını, bu nineye yardımcı olmak gerektiğini söylemişti. Merakla bu nineyi ziyarete gittik, Arapgir'in çıkışında, Kemaliye yolu üzerinde harap bir bağ evinde yaşıyordu. Çok az Türkçe bilen, komşuları ile Kürtçe anlaşılan Nine'ye Çerkesçe bilip bilmediğini sordum, çok açık bir Kabardeyce ile;

"- Hay hay soca..! ar siyanedelkhubzes... Sımıca huın.." (elbette bilirim, o ana dilimdir, bilmez olur muyum) demişti. Kendimi tanıttım, sevinç ve özlem dolu gözlerini yüzümde gezdirerek yaşam öyküsünü anlattı. 1902 yılında bugünkü Kabardey'in Hadokşokuey köyünden ayrıldığını, deniz yolu ile Samsun'a çıktıklarını, Mısost prenslerinin cariyesi iken, İstanbul'dan Diyarbakır'a gitmekte olan Süleyman Sırrı Paşa'nın eşine, Mısoust Prensi Temrokua tarafından hediye olarak verildiğini, Paşa'nın kandisini Kemaliye yolu üzerindeki Şepik Çiftliği'nin kahyası ile evlendirdiğini, eşini yıllar önce kaybettiğini, bu harap evde komşuların yardımı ile yaşamını sürdürdüğünü, anlattı. Kafkasya doğumlu olması, çocukluğunun orada geçmiş olması nedeni ile masal, destan ya da benzeri metinler bilip bilmediğini sordum. Çocukluğundan aklında kalan bir öykü olduğunu söyledi. O gün kaleme aldığım metni aynen aktarıyorum:

"- Seteney Guaşe bir gün bahçesinde sırma işleyip otururken, uzakta dağ yamacında oğlu Sosrikua'nın devlerle savaştığını görür. Devler dağdan demir tekerlek yuvarlayarak Sosrukua' yı öldürmek istemektedirler. Oğlunun ölüm tehlikesi ile karşı karşıya olduğunu gören Seteney Guaşe, elindeki gergefi bir yana fırlatarak oğlunu kurtarmaya koşar. Bahçe çitinden atlarken ayağına beyaz güllerin dikenleri batar. Ayağından damlayan bir damla kan beyaz gülleri kırmızıya boyar. O günden bu yana Nart'lar kırmızı gül demek olan "Seteney" ismini kızlarına ad olarak seçerler."

O günkü notlarıma aldığım bu destanın pasaportu olan bilgiyi de aynen aktarıyorum:

Anlatan P'at'e kızı Hımsat, Kabardey'in Hadokşokuey (bugünkü Zeyko) köyünde doğdu. 1902 yılında Mısıost 'larla birlikte Uzunyayla'nın Uzunpınar köyüne gelmiştir. Bu destan tekstini söylediği yıl, 90 yaşında olduğunu söylemişti.

Hımsat nineden derlediğim bu destan metninin bir benzerini, ne Hadağatle Asker'in, ne Şorten Askerbiy'in, ne Meremkuil Wladimir'in, ne de Yinalıpa Şalwa'nın derlemelerinde bulamadım.

Ama gül, yani Seteney, birçok destan tekstlerinde en mükemmel bir biçimde yaşamaktadır. Bunlardan teatral öğeler de taşıyan Hadağatle Asker'in Kabardey dilinde derlediği "Seteney Çiçeği" başlıklı destan metninin, 1987 yılında yaptı-

ğım çevirisini düzelterek aktarmanın ve bu yazı içinde yer almasının uygun olacağını düşündüm.

Seteney Çiçeği (Kabardey Teksti)

Nartların kayboluşunun, onların son bulmasının Seteney yüzünden olduğu anlatılır. Nart yiğitlerinin kahraman arkadaşları yola çıkılarda kılavuzları, düşman baskısında en büyük silahları, savaşta danışmanları, avda ise iz sürenleri idi...

Nesren oğlu Şokal adında birisi Seteney'i, Nart annesi ve danışmanı olarak saymıyordu. Bu Seteney'i küstürdü: "- Eğer erkek isek kendi kendimize karar verebilmeliyiz (Fız deupşiy L'ı bızemı'uiy zekhudeş=Kadın sözü ile hareket eden dilsiz erkek gibidir) diyen Şokal'a kızan Seteney, her şeyini toplayarak Kanjal dağı eteklerine taşındı.

O yıllarda Nart ülkesinde büyük bir kuraklık olduğu söylenir. Akarsular kurumuş, pınarlardan su damla damla akmakta... Nart'lar toplanıp Tanrılara yakarırlar. Güçlkle et pişirebilecek su bulabilmektedirler. Kütüklerle beslenen ateşin üzerine bakır kazanlar asılır, etler pişmeden dibi tutar. Kazanlar erimeye başlar. Sağa sol koşarlar, bir damla su bulamazlar. Akhumıdej'i, Kanjal Dağı eteğindeki kaynaktan su almaya gönderirler. Akhumıdej Kanjal dağına yaklaşıncaya tüm benliğini saran bir şarkı duyar;

"- Heyy,hey ..!

Heyyy çiçek neden kokarsın..?

Parlaklığını yıldızlardan almış,

Çevresi ipek gibi...

Dorukların beyaz aydınlığı..

Gören gözlerin sevinci,

Kalplere yücelik veren...

Nart gücünün armağanı,

Yaşamın süsü..

Bakanlar vurulur sana,

Herkesi sevindiren,

Yiğitlerin kalbindeki eşsiz armağan....."

Akhumıdej donakalır. Kendisinden geçercesine dinler şarkıyı. Taa kalbinin derinliğinde duyar. Şarkı bir ara duraklar. Akhumıdej yeniden duymak için dikkat kesilir. Ama şarkıyı yeniden duyamaz... Genç kız dağın eteğine yönelir. Gördüklerinin, duyduklarının düş mü, gerçek mi olduğunu kestiremeden kendisine gülümseyen gülleri seyrediyor. Su almaya geldiğini unutarak yumuşacık yeşillikler arasında kendinden geçer.

Nartlar bir süre Akhumıdej'in dönmesini beklerler.

Pişen etin suyu kalmamış, dibi tutmaya başlamıştır. Akhumıdej'in dönmemesi üzerine Malıçıpku'u gönderirler. Genç kız koşarak gider. Aynı yere varınca o da duyar şarkıyı ve duraklar. Tüm benliği ile dinlemeye koyulur;

Bir süre sonra şarkı yine kesilir. Kendine gelen Malıçıpku, hızla dağın eteğinden kaynağa yürür. Fakat geniş düzlüğe varınca çiçekler karşısında gözleri kamaşır. Gerçek ile düş arası bir güzelliği seyre dalıp öylece kalır.

Nartlar onu da beklerler bir süre. Etlar kazanın dibine yapışmış, yanık kokuları çevreye yayılmaya başlamıştır. Bu kez de Adıyıkhu'u gönderirler. Genç kız ağaç kovaları koluna takarak yola çıkar. Onu sıkıca öğütlerler. Çok çabuk suya gitmesini, sağa sola bakmadan dönmesini söylerler. Koşarak gider Adıyıkhu, derken düzlüğe varınca kendiliğinden durakalır.

"- Heyy,heyy ..!
Heyyy çiçek neden kokarsın..?"

Yiğitlerin kalbindeki eşsiz armağan....."
Adıyıkhu şarkıyı yeniden duyabilmek için çevreyi dinler. Ne için geldiğini unutmuştur. Ağaç kovalar elinden düşer. Kalbi heyecanla yerinden fırlayacakmış gibi tepeden aşağı koşmaya başlar. Binlerce gülün arasına karışır. Ovanın bütün güzellikleri işe ayrılmamacasına kucaklaşır. Yumuşak yeşilliklerin üzerine uzanır. Masmavi gökte beyaz kuğular gibi süzülüp geçen beyaz bulutları seyre koyulur.

Şarkı yine duyulur, giderek yükselir. Tüm çevre, börtü, böcek, çiçek, doğa şarkıya eşlik eder. Kendilerinden geçmiş olan Nart'lar şarkıyı dinlemektedirler hala... Kimse yerinden kıpırdamaz. Hepisi vurulur bu tansısal güzellikteki sese...

O sırada Nart Aşemez, Khamılpaşinasını(1) çıkararak şarkıya eşlik eder. Nartlar da şarkıya eşlik ederler. Ağaç, çiçek, kurt, kuş, börtü, böcek, tüm dünya şarkıya katılır. Yüzlerce renkten oluşan güllerden Nartlar'ın gözü kamaşır, kendilerine gelirler. Atlarına binip koşarak ovaya inerler. Orada bir yaşlı görürler. Bu dedenin söylediği şarkıyı merak edip çevresini kuşatırlar. Dede, orada bulunan bir mezar taşına ilişip, şarkısını sürdürür. Kızlar ellerinde birer demet çiçek ile ona yaklaşırlar. Sorarlar:

"- Kimin mezarı bu thamade (büyüğümüz)..?
Kimin ağdını söylersin sen..?"

Yaşlı adam üzüntü dolu gözlerle bakar. Konuşmakta güçlük çekerek şöyle der;

"- Neden sorarsın bu zor soruyu, nasıl yanıtlayabilirim..? Aahhh çocuklarım!

"- Bilmek istedik, söylersen öğrenmiş oluruz."

"- Nartların annesi, yavrularım, Nartlar'ın annesi! Söylediğim ağıt onun için."

"- Seteney Guaşe mi? "

"- Evet... Güzellerin güzeli,

Bilgelerin bilgisi,

Erdemin, temizliğin timsali...

Büyük Nartlar'ın yardımcısı,

Yola çıktığımızda iz sürenimiz,

Düşmana saldılanda silahımız,

Savaşa çıkanda danışmanımız,

Ava çıkanda avlandırانımız..

Gündüzleri güneşimiz,

Geceleri ayımız..

Bu gördüğünüz güller,

O'nun anısınadır.

Seteney için büyüdü onlar,

Çiçekler günde iki kez açar..

İki kez süslenir onlar...

Ama kırmızı Seteney'ler,

Günde bir kez açarlar..

Seteney Ğaşe(2) diye adlandırmamız bundandır.."

Yaşlı adam sözlerini zor tamamlar, gözleri kapanıverir, başı yana düşer. Seteney'in mezarının yanına uzanır. Nartlar Dede'yi Seteney'in yanına gömerler. Kızlar ellerindeki çiçekleri mezarın üzerine bırakırlar.

Nartlar her sene Kanjal Dağ'ının eteklerine iki kez giderler. Güllerin açma zamanı toplanıp şarkılarını hep birlikte söylerler:

"- Heyy,heyy ..!
Heyyy çiçek neden kokarsın..?"

Parlaklığını yıldızlardan almış,

Çevresi ipek gibi... ..

Dorukların beyaz aydınlığı..

Gören gözlerin sevinci,

Kalplere yücelik veren...

Nart gücünün armağanı,

Yaşamın süsü..

Bakanlar vurulur sana,

Herkesi sevindiren,

Yiğitlerin kalbindeki eşsiz ar-

mağan....."

(1) Khamılpaşine: Kamıştan yapılan bir nefesli saz

(2) Ğaşe: Adıgecede çiçek

21 Mayıs açılımları

Dr. ÖMER AYTEK KURMEL

Bir 21 Mayıs daha geride kaldı. 142. yıl da Kafkasya ve diasporada anıldı. Adige ve Abhazlar'ın ulusal yas gününü Karadeniz'in her iki yakasında ortak bir bilinçle anmak, ortak hafızaya nakşederek ritüelleştirmek kuşkusuz ileri bir adım. Ama 21 Mayıs'ı, 21 Mayıs gününde bırakmamak koşuluyla. Her 21 Mayıs ileriye doğru bir yol haritası işlevi görmeli. Her gün 21 Mayıs olmalı.

Şunu diyebilir miyiz? Diyalektik olarak terk-i vatan varsa, "oraya" dönüş de vardır. Diaspora varsa, Kafkasya da vardır. Haksızlık varsa, telafisi de vardır. Yok oluş varsa, diriliş ve var oluş da vardır. Olmalıdır.

İşte tam da bu sebeple, 21 Mayıslar sadece yüzü geçmişe dönük yas günleri değil, her 21 Mayıs yüzü bir sonraki yıla dönük bir yol haritası olmalıdır. Ama nasıl bir yol haritası? Güneyli, üçüncü dünyalı, nefret ve kaba kuvveti esas alan, kutsal ideler uğruna ölümü yücelten bir yol mu, yoksa en değerli mirası kabzesi ve dilinden ödün vermeyen, ataları gibi uygar olmayı öne koyan, yaşayan ve yaşatan bir seçenek mi? Ben ikinci yolu doğru buluyorum. Her 21 Mayıs günü Karadeniz, Akdeniz, Marmara, Ege, İç Anadolu kent ve kasabalarında biraz daha yığınsallaşarak, çocuk sesleri yetişkin sesine karışarak kadın-erkek bir ağızdan;

NART 26

"Biz,
İnsanlık tarihinin
en acımasız
sürgün ve soykırımını yaşamış
Çerkesler olarak,

nerede yaşıyor olursak olalım,
yaşadığımız soykırımı
unutmayacağıma,

gelecek nesillere de
unutturmayacağıma,

her türlü asimilasyona
karşı koyarak
var olacağıma,
21 Mayıs'ı
ulusal-kültürel dirilişimizin
günü yapacağıma,

yaşadığımız tüm ülkelerde,
anavatanımız Kafkasya'da
ve tüm dünyada
barışı savunacağıma...;
atalarımızın manevi huzurunda

AND İÇERİZ... (*) "

diyen insanımın da seçiminin doğruluğuna inanıyorum. Tıpkı sağduyusuna inandığım gibi...

21 Mayıs tüm dünyadaki Adıge ve Abhazlar'ın yol haritasıdır. 21 Mayıs'ın ruhu kuzeybatı Kaf-kasya'dır, kuzeybatı Kafkasyalı'dır. 21 Mayıs Abhazya, Adıgey, Kabardey-Balkar, Karaçay-Çerkes'dir. 21 Mayıs diasporadır. 21 Mayıs Türkiye, Ürdün, Suriye, İsrail, Almanya, Hollanda, ABD'dir. Belki Yeni Zelanda, hatta Madagaskar'dır. Ve o ruhu paylaşan, Kafkasyalı olan olmayan tüm duyarlı insanlardır.

21 Mayıs kuzeybatı Kafkasya'dır, diasporadır, yol haritasıdır dedik. Bir halk düşünün yüzde doksanı Kafkasya dışında, ondan fazla ülkede hem de dağınık olarak yaşayan. Karadeniz'in kuzeyinde bir halk düşünün, kardeşlerinin yüzde doksanı Kafkasya dışında dağınık yaşayan. Ve o halk tek kazanımı olan, kendi adını taşıyan cumhuriyette, azlık olarak küreselleşmenin ve piyasallaşmanın tüm tehditlerine maruz kalarak yaşıyor olsun. O halkın temel sorunu, azlıktan ve dağılımıktan kaynaklanan asimilasyon olsun; hem Kafkasya'da hem diaspora ülkelerinde. O halkın diaspora ülkelerine ve şehirlerine dağılmış nüfusunun etno-kültürel yokolması, bir dilin daha yeryüzünden silinmesi anlamına gelsin. Ve de o halkın sorunlarının en temel çözümü, kültürünün yaşamasını sağlayacak kadar bir nüfusun Kafkasya'da adını taşıyan cumhuriyette biraraya gelmesi olsun. Yani sorunu insani, çözümü insancıl olsun. O halkın adı Abhaz veya Adıge olsun. İşte bu kuzeybatı Kafkasya realitesidir.

Bu kuzeybatı Kafkasya realitesi karşısında ne yapılabilir? Bir tek şey yapılır ve üç hedef konulur. Bir, Kafkasya'da laik ve ulusal kimliğin simgesi cumhuriyetlerin yaşatılmasına yardım edilir. Öncelikle maceracı ve sorumsuz söylem ve eylemlerden uzak durarak cumhuriyetlerin fes-hine koz verilmez. Ve imkanlar elverdiği ölçüde Kafkasya'daki sanat ve kültür kurumlarına sahip çıkılır. Ancak yaşayan cumhuriyetlere dönüş yapılabilmesi ve dönmeyeceklerin de ancak güçlü cumhuriyetlerin kültürel desteği sayesinde kimliklerini sürdürebilecekleri hep hatırlanır. Dil öğretmenleri, halk oyunları eğiticileri, müzisyenler, as elemanların Kafkasya'dan geliyor olması çok şeyler anlatır. İki, Kafkasya ile diaspora arasında sportif, kültürel, ekonomik ilişkiler kurulur ve bu

yapıcı, insancıl ilişkilerin aksamadan sürmesine çalışılır. Yaşı kırkın üzerinde olanlar tecrübeyle biliriz ki, Karadeniz'in iki yakasını birbirinden koparacak yeni bir soğuk savaşa da-yanamayız. Bunun için de, mütevazı de olsa dünya ve Karadeniz, Kafkasya bölge barışına katkı-da bulunabiliriz. Üç, diasporada kimliği, adetleri, ama en önemlisi dili korumak için sistematik biçimde çabalanır. Yasaların tanıdığı haklar kullanılır, kurumlarımızın çalışmalarına katılır ve destek verilir. Dil bilmenin Kafkasya'ya dönüşü kolaylaştıracağı gibi, Kafkasya'ya yerleşmeyeceklerin de yaşadıkları ülkelerde kimlikleriyle var olmalarını olanaklı kılaacağı unutulmaz.

21 Mayıs'ın yol haritasında yaşanan ülkelerden toprak talebi yoktur. İstenen sadece kültürel var oluşturmaktır. Herhangi bir halk veya devletle mücadele bir yana, herkesten destek beklenir. 21 Mayıs'ın yol haritasında etnik düşmanlık da yoktur. Geçmişte yaşanan, geçmişte kalmıştır. Geçmişte yaşanan yanlışlıkları düzeltmenin uygar ve barışçı yolları vardır. Adıgeler ve Abhazlar "yaşasın, kahrolsun" sloganlarıyla, "...izm"lerle veya sıkılmış yumruklarla değil, gönye ve pergel-leri, dizüstü bilgisayarları, zanaatları, hünerleriyle ve kucaklamaya açık kollarıyla ata topraklarına dönecekler, veya yaşadıkları ülkelerde hayatlarını sürdürecektir. Üreten, paylaşan, meslek sahibi, geleneksel kültürünü koruyup evrenselleştiren insanlar olarak. Herkes bilir ki; Adıge ve Abhazlar'ın gündemi, demokrasiyi ve çağdaş yaşamı güçlendirmekten, kültürel çeşitliliği zenginleştirmekten yanadır. Göreceksiniz, Abhazlar "Tanrı tüm halklara mutluluk versin, Abhazları da unutmasın", Adıgeler "Adıgelik insanlıktır" demeye devam edecekler.

21 Mayıs'ın ruhu budur.

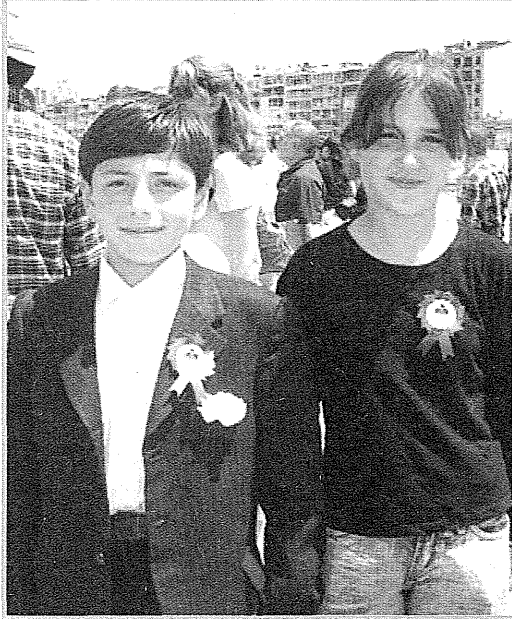
Umalım Adıge ve Abhazlar'ın 21 Mayıs yol haritasını kardeş halklar da desteklesin. Onlar da benzer ilkelere kendi gündemlerinde yer versinler, onlar da destek görsünler. Laik ve ulusal kimliklere saygı duyulsun. Halkların, ülkelerin ve devletlerin var oluşuna barış, kardeşlik, istikrar, refah, toplumsal ilerleme egemen olsun.

21 Mayıs'ın ruhu budur.

(*) "Sürgün Andı" www.kafkasfederasyonu.org adresinden alınmıştır

Sürgünün 142. diasporasında

Anma törenine küçükler de katıldılar

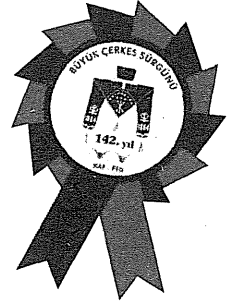
İzmir Konak ve İzmir Bornova Kafkas Demeklerinin hazırlığı ile Söke, Aydın, Nazilli, Soma, Manisa, Arıkbaşı Kafkas Demeklerinin katılımıyla yaklaşık 200 Çerkes, 21 Mayıs 2006 Pazar günü İzmir Kordon Gündoğdu meydanında "Büyük Sürgün"ü anmak üzere toplandılar.

Şehitlerimiz adına saygı duruşu ile başlayan programda, yine duygu dolu anlar yaşandı. Tarihte eşi benzeri görülmemiş bir soykırım ile kutsal topraklarından koparılan Çerkesler, sürgünün 142. yılında tüm ulusları, dinleri, banşaa ve kardeşliğe çağırarak, yaşadığımız yüzyılda süregelen savaşların durmasını, gözyaşlarının ve akan kanların dinmesini dilediler.

Program Sinan Göksoy'un basın bildirisi okuması ve dernek başkanlarının hep birlikte denize çelenk atmaları ile noktalandı.

İhlâs Haber Ajansı ve Ege tv gibi yerel medyanın yoğun ilgi gösterdiği etkinlik, aynı günün akşamında haber bültenlerine taşındı.

● PONEJ ŞARDAN YAMAÇ

yılı Türkiye törenlerle anıldı

ADANA

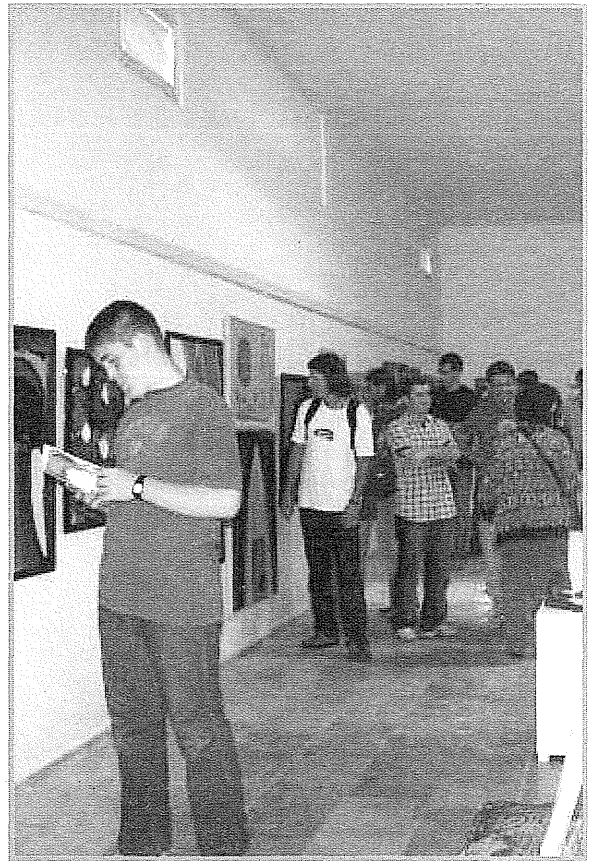
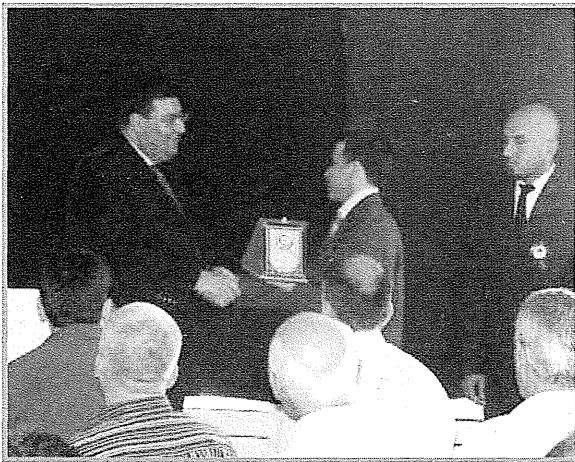
Büyük Çerkes Sürgünü'nün 142. Yılı nedeniyle Adana Kafkas Kültür Demeği'nde düzenlenen anma programında, miniklerin ve büyüklerin hep birlikte 21 Mayıs andını okuması duygulu anlar yaşanmasına sebep oldu. İstanbulakue ağırtı eşliğinde ise "Dünden Bugüne Kafkasya" adlı slayt gösterisi yapılmıştır. Bağlarbaşı Kafkas Demeği

YK üyesi ve DÇB YK üyesi Ömer Aytek Kurmel programa konuk konuşmacı olarak katılmış ve; "21 Mayıs in sadece bir yas günü olarak anılıp geçilmemesi gerektiğini, aynı zamanda 21 Mayıs in yeniden dirilişin tarihi ve simgesi olması gerektiğini vurgulamıştır."

Ayrıca aynı gün; gelenekselleşen ve her yıl 21 Mayıs – Sürgün anısına düzenlenen Resim Sergisinin açılışı yapılmış, yurt çapında 84 sanatçının eserlerinin sergilendiği serginin bu yılki teması "Kafdağının Kaybolan Dilleri" olarak belirlenmiştir.

● CUMALİ ABUCAK

İSTANBUL

Büyük Kafkas sürgününün 142. yılını anmak üzere İstanbul ve çevresindeki Çerkesler, 21 Mayıs Pazar günü saat 19:30'da Salacak sahilinde, Üsküdar Kız Kulesi karşısında biraraya geldiler. Kafkas Abhazya Kültür Demeği'nin organizasyonu ile gerçekleştirilen etkinlik Uzunyayla, Bağlarbaşı ve Pendik Demeklerinin katılımıyla gerçekleşti. Şehitler ve Sürgünde yaşamını yitirenler için yapılan saygı duruşu ile başlayan tören, Kafkas Abhazya Kültür Demeği Başkanı Recep Yılmaz'ın açılış konuşması ile devam etti. Konuşmasında böyle bir acıyı bir daha hiçbir ulusun yaşamamasını dileyen başkan, Abhazya'ya uygulanan

ambargonun da bir an önce tamamen kaldırılmasını ve Abhazya ile Türkiye arasındaki dostluk ve ticari ilişkilerin yeniden inşa edilmesi dileğinde bulundu. Ardından, Nurhan Fidan'ın söylediği ağıtlar eşliğinde sürgünde yitirdiğimiz ve Karadeniz'e kurban verdiğimiz insanlarımız için denize çelenk bırakılması ve katılımcıların ellerindeki karanfilleri denize atmalarıyla oluşan görüntü gerçekten oldukça duygulu anların yaşanmasına sebep oldu. Daha sonra genç arkadaşımız İshak Akbay ve değerli büyüğümüz Kadir Ardızınba'nın müziklerimiz eşliğinde okuduğu şiirler de katılımcılar tarafından ilgiyle dinlendi.

Birçok Kafkas kökenli insanımızın ana yurtları olan Kuzey Kafkasya'dan sürgüne gönderilişlerinin 142. yıldönümü anısına, 21 Mayıs 2006 tarihinde dualar eşliğinde Afşin'in Kargabükü köyünde anma töreni düzenlendi. Törende, Göksun Çayı'na siyah çelenk ve yüzlerce karanfil bırakıldı.

● M. EREN UĞURLU

SAMSUN

Büyük Çerkes Sürgünü'nün 142. yıldönümü Samsun Doğupark Amfi tiyatrodta düzenlenen etkinliklerle anıldı.

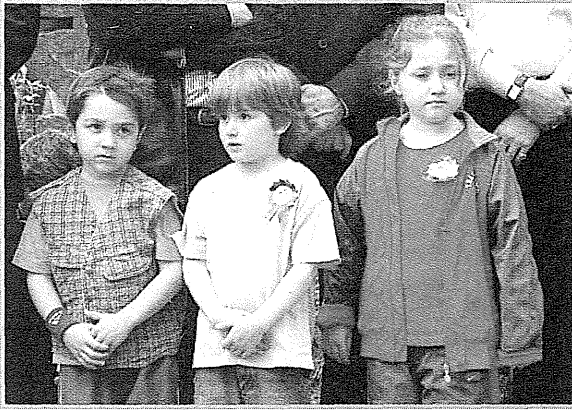
Samsun Kafkas Demeği'nin koordinatörlüğünde düzenlenen törene Sinop, Tokat, Turhal, Erbaa, Vezirköprü, Terme, Alaçam Karlı demeklerinden de çok sayıda hemşehrimiz katıldı. Samsun milletvekili Musa Uzunkaya ve Büyükşehir Belediye Başkanı Yusuf Ziya Yılmaz'ın da katıldığı törenler, sürgünde acı çeken ve ölenlerin anısına yapılan saygı duruşu ile başladı. Daha sonra bir konuşma yapan Yönetim Kurulu Üyesi Servet Yıldız, sürgün tarihini anlatarak, uygulanan zulmün bir jenosit uygulaması olduğunu belirtti. Her şeye rağmen 21 Mayıs'ın bilinçlenme ve yeniden diriliş günümüz olması gerektiğini belirten Yıldız "Bizi 142 yıl önce vatanımızdan sürenler, yok olup biteceğimizi sandılar, ama biz dünya durdukça var olmaya devam edeceğiz" diyerek konuşmasını tamamladı. Daha sonra söz alan Yusuf Ziya Yılmaz "Bu sürgün, tarihin en büyük insanlık ayıbı, en büyük insanlık suçlarından biridir. İnsanları doğup

büydükleri topraklardan, evlerinden, ocaklarından, tarlalarından koparan anlayışı lanetle kınıyoruz. Çerkes halklarının insanlık tarihinin en eski, en köklü, en bilinen coğrafyasından, eşi benzeri görülmemiş barbarca bir şekilde sürgün edilmişlerinin acı dolu bu tarihi gününde, bir araya gelenleri de kutluyorum" diye konuştu. Çorum Kafkas Demeği Çocuk kulübünün Adigece yaptığı tiyatral gösteriden sonra, Şij Rahşan Erdoğan iki ağıt söyledi, ardından ise, katılımcılarla topluca 21 Mayıs Andı okundu. Tören denize karanfellerin atılması ile sona erdi.

Karaağaç Mezarlığı

Okunan dualar ve gözyaşları, çocukları da hüznülendirdi

Sembolik sürgün ateşini Cihan Candemir ve Necdet Hatam birlikte yaktılar

Izmitli gençlerden oluşan bir grup

Organizasyonu gerçekleştiren bölge dernek başkanları

Her yıl Kocaeli'nde düzenlenen 21 Mayıs 1864 Çerkes Sürgünü'nü anma programı bu yılda 9 derneğin ortaklaşa organizasyonu ile yine Kefken-Karaağaç Köyü Mezarlığı'nda gerçekleşti. 20 Mayıs Cumartesi günü yapılan törene katılımın oldukça yüksek olduğu gözlemlendi. Günün anlam ve önemine dair konuşmalar yapıldı. Sürgünde kaybettiğimiz atalarımız için yapılan duanın ardından Çam Konak Köyü'ne hareket edildi. Çam Konak sahilinde biraraya toplanılmasından sonra Kafkas Demekleri Federasyonu Başkanı Cihan Candemir, İzmit Kafkas Derneği Başkanı Sami Korkut ve Maykop'tan gelerek törene katılan Necdet Hatam'ın yaptıkları konuşmadan sonra, denize çelenk atıldı. Akşam saatlerinde başlayan İstanbulak'o eşliğinde meşalelerle "Nart Ateşi" yakılması töreninin ardından program sona erdi.

Organizasyonu gerçekleştiren demekler:

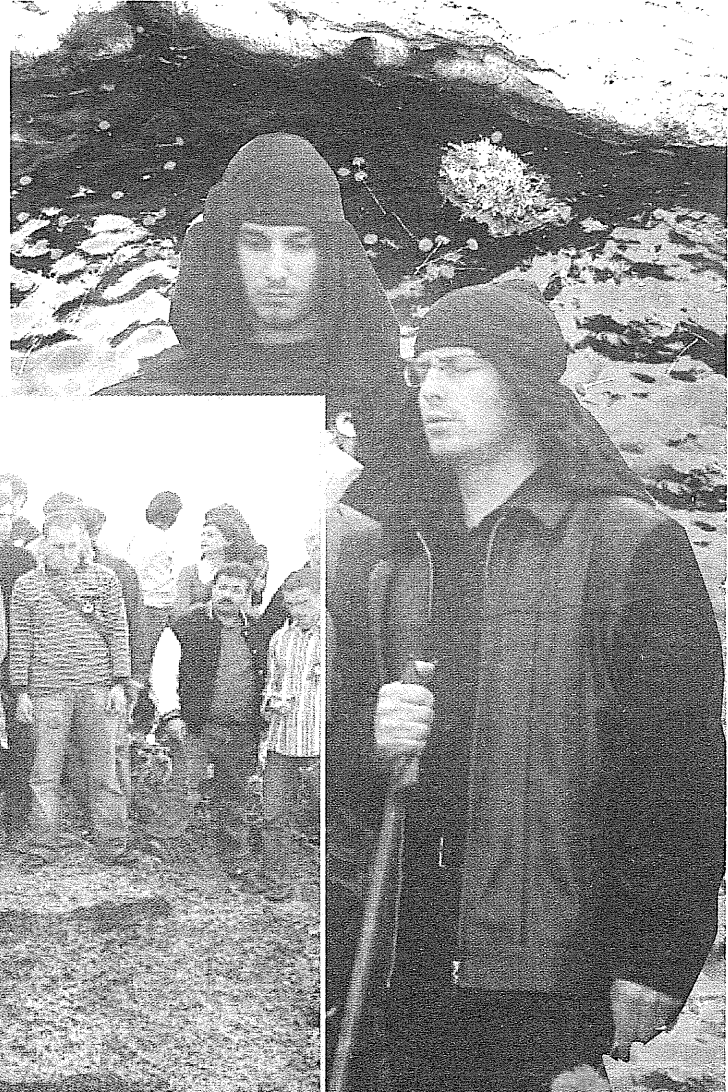
Kocaeli Kafkas Kültür Derneği,
Sakarya Kafkas Kültür Derneği,
Düzce Kuzey Kafkas Kültür Derneği,
Karadeniz Ereğli Kafkas Kültür Derneği
Düzce Abhaz Derneği,

Hendek Kafkas Kültür Derneği,
Gebze Kafkas Kültür Derneği,
Uzuntarla Kafkas Kültür Derneği
Ketenciler Köyü Kafkas Kül.G.Derneği
Törene katılım ve protokol şöyleydi:

Kafkas Demekleri Federasyonu Genel Başkanı Cihan Candemir, Kandıra Kaymakamı Mehmet Sarıcan, DÇB Yönetim Kurulu üyesi Nejdet Hatam, Federasyonumuz Genel Koordinatörü Cumhuriyet Bal, Çeçen Milletvekili Abubekir Magamedov, Kocaeli B.Şehir Belediyesi İSU Gn. Md. Yrd.cısı Nazır ESİRCİ, İstanbul Kafkas-Çeçen Kültür Derneği Başkanı İlhan Berkman,

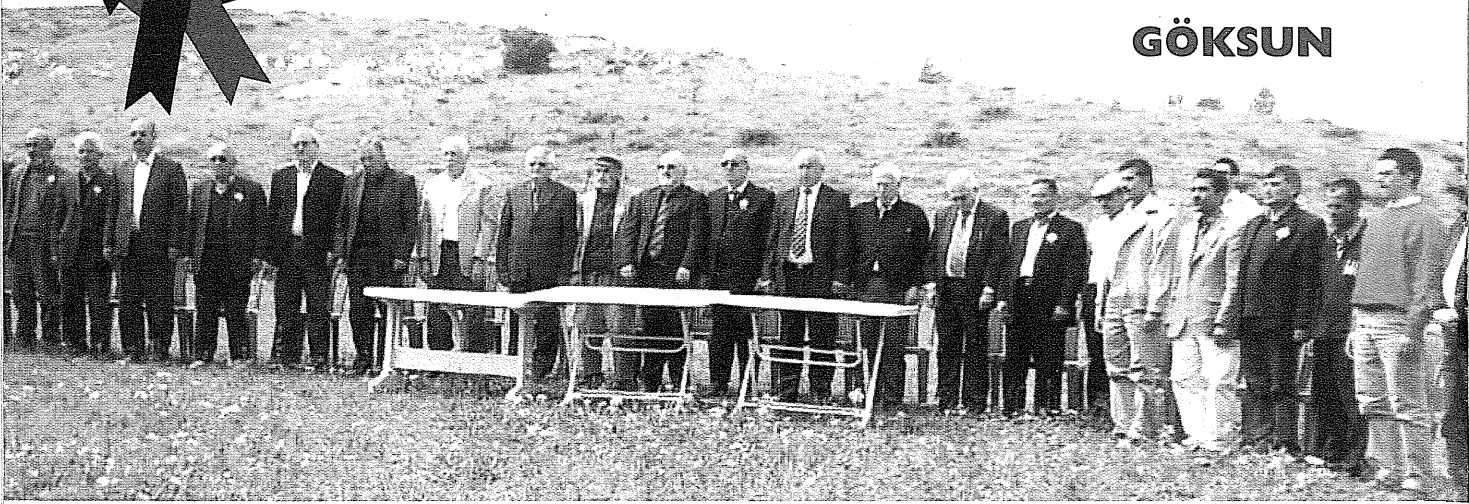

yazarlarımızdan Hayri Ersoy, bir Çerkes web sitesinin yöneticisi Kuban Siyuh, Saffet Öztürk, Kocaeli Yörükleri Dernek Bşk. Mehmet Özen ve Yön. Kur., Karaağaç Köyü Muhtarı Mehmet Elmacı, Çamkonak-Babalı Köyü Muhtarı Adem Türkmen, İsrail Kfar-Kamalı hemşerilerimiz, Sakarya K.K. Derneği'nin Abhazyalı eğitmenleri, Karaağaç -Çamkonak-Babalı halkı, organizasyonu yapan demeklerin bulunduğu il-ilçe ve köylerden katılan hemşerilerimiz, diğer il ve ilçelerden gelen katılımcılar.

GÖKSUN

Göksun Kafkas Kültür Derneği 21 Mayıs sürgününün 142. yılında anma programı Hacıömer (Kojek) köyü ırmağı kenarında yapıldı. Saat 14:00 de başlayan program; saygı duruşu, günün anlamı ile ilgili konuşmalar, 21 Mayıs .Andi'nin okunması, şiirler, Adigece dualar ve ırmağa siyah çelenk bırakılması ile sona erdi. Etkinliğin yapıldığı ırmak kenarındaki alan 21 Mayıs Alanı olarak isimlendirildi. Ve her yıl anma programının aynı alanda yapılmasına karar verildi. Program çevre köylerden Eyoğun ilgi gördü. Ayrıca Kabardey Balkar Cumhuriyeti'nden iki misafir Nekatse Volodin ve Tav Hüseyin de günün anlamını ifade eden konuşmalar yaptılar. Konuşmacıların tamamı 21 Mayıs gününün anlam ve önemini yeni nesillere tanıtmak ve bu günün unutturulmaması konusuna değindiler.

Göksunlular, Göksun Dernek Başkanı Bedri Tokuş (sağ başta) ile birlikte, Hacı Ömer köyü ırmağı kenarında bir araya gelerek sürgünü andılar. Törenin ardından, ırmağa siyah bir çelenk bırakıldı.

ŞARKIŞLA

Şarkışla Kafkas Kültür Derneği Gençlik Komisyonu tarafından hazırlanan "Büyük Çerkes Sürgünü'nün 142. Yılı Anma Programı" 21 Mayıs 2006 Cumartesi günü saat 20:00 da Şarkışla Aşık Veysel Kültür Merkezi toplantı salonunda yapıldı.

Program saygı duruşu ve Şarkışla Kafkas Kültür Derneği Başkan Yardımcısı Murat Duman'ın konuşması ile başladı.

Leyla Şekercan'ın sunduğu "Bugün 21 Mayıs" isimli şiirle devam eden gece, Esra Hançer ve Rasim Tok'un hazırlanmış oldukları "Sürgün Tarihi" adlı çalışma ile sürdü. Serina Arslan tarafından okunan "Uyandırın Çiçekleri" isimli şiir den sonra gösterilen Kafkasya ve Sürgün konulu slaytların ardından gece sona erdi.

Dünyanın hayranlık duyduğu güzel kıyafetlerimizi neden değiştiriyoruz?

ABAZE SÜLEYMAN

Tarih boyunca pek çok defalar, baskı ve zulme uğramış, dünyanın dört bir yanına sürgün edilmiş, parçalanmış bir halk olmamıza rağmen ayakta kalabilmiş kendi öz kültürünü devam ettirme, gelecek nesillere öğretme gayreti içerisinde, yok olmama mücadelesi veren bir halk olarak yaşamış ve şu anda bulunduğumuz diaspora ülkelerinde kültürümüzü devam ettirmek adına dernekler kurmuş, asimileyi en asgari seviyeye indirerek varolma mücadelesi vermekteyiz.

Kültürümüzü yaşatma adına, büyüklerimiz tarafından çok büyük özverilerle kurulmuş olan derneklerimizin çatısı altında değişik kültürel faaliyetler yapılmaktadır. Bu faaliyetlerden birisi olan halk oyunlarımız, değişik ekipler tarafından oynanmakta, birlik ve beraberliğimizi düzenlemiş oldukları gecelerde had safhaya çıkarmakta, duygusal olarak farklı zaman ve mekânlara bizleri götürmektedirler.

Asimile olmayı engellemek için kurulmuş bir derneğin kuruluş amacını inkar ederek, o güzelim kıyafetlerimizi değiştirmiş olmasını kabullenemiyor, şiddetle protesto ediyor ve bunun bir an önce değiştirilmesini arzu ediyorum.

Müziğimiz, oyunumuz, sevincimiz, üzüntümüz, mekânlar farklı olsa bile her yerde aynı hislerle ve duygularla gösterilmektedir.

Ne var ki, Mayıs ayı içerisinde düzenlenen, halk dansları gösterisinde, aynı heyecanı yaşayamamış olmanın üzüntüsü içerisindeyim.

Sanırım, birçok hemşerim de bu heyecanı yaşayamadığı için, gösterinin yarısında salonu terk etti. Bireysel olarak konuştuğum bir çok kişinin de aynı heyecanı yaşayamadığından söz etmesi üzerine bu yazıyı kaleme alma gereği duydum.

Elbruz ekibinin kıyafetleri, sözüm ona modernize edilmiş, Çerkes kıyafetleri yerine, uyduruk bir kıyafet gençlerimize giydirilmiştir. Ekibin sahneye çıkmasıyla, ünlü oryantal Asena'nın ne kadar haklı olduğuna bir kez daha karar verdim. "Benimle Dans Eder misin?" programında iki genç çıkıp, Çerkes halk oyunlarını oynamışlardı. Üzerlerinde yarı çıplak, sözüm ona modernize edilmiş bir kıyafet vardı. Yorumcular arasında bulunan Asena ve Tan Sağtürk, gençlerin oyunlarını beğendiklerini, fakat kıyafetlerinden dolayı bildiğimiz Çerkes oyunlarını seyrettikleri zaman duydukları heyecanı duymadıklarını belirtmişlerdi. Elbruz ekibi de kıyafetlerini değiştirmekle aynı kategoriye girdi, sanırım. Çerkes halk oyunları adı altında Anadolu Ateşi'nin benzeri bir gösteriyi can sıkıntısı içerisinde seyrettik. Bunu Elbruz'a yakıştıramadım.

İsmini taşımakla gurur duyduğunuz ve rahmetle andığınız Elbruz Hoca sağ olsaydı, gene bu kıyafetleri giyebilir miydiniz acaba?

Kim, neden, niçin, ne düşünerek yaptı bilmiyorum, ama dernek faaliyeti içerisinde "ben yaptım, oldu" demekle hiçbir yere varılamaz. Toplumun giysilerini ancak toplum değiştirebilir. Şahısları katıyetle böyle bir hakları alamaz, olmamalıdır.

Çerkes kültürü, modern kültür adı verilen

günümüz anlayışının yarattığı baskı altında kendini yaşatmak için canla başla uğraş verirken, yüzyıllardır korunmuş olan, ulusal kimliğimizin bir sembolü olan kıyafetimize yapılan bu müdahaleyi kabul etmenin mümkün olmağını düşünüyorum. Kültürel varlığımızı sürdürmek için, büyüklerimizin bize bıraktığı mirasa sahip çıkmak bizim boynumuzun borcudur.

Ne var ki, Ankara demeğimizin Elbruz ekibine yapılan kıyafet modernizasyonu (!) korumaya uğraştığımız değerlerimize açık bir saldırıdır. Milletimize mal olmuş bir giyim sistemimiz varken, bunu bireysel olarak yorumlayarak değiştirmek, gelecek nesillere yapılmış bir ihanettir. Çünkü, gelecek nesiller, ulusal kıyafetimizin gerçek halini değil, bireylerce keyfi olarak yorumlanmış halini göreceklerdir. Kaldı ki, bireylerin kendi kişisel, siyasal, farklı toplumsal görüşleri ...vb. yaptıkları yoruma etki edecek ve ulusal giyim sistemimiz, ideolojik anlamdaki her değişimden zarar görecektir. Kültürümüzü

korumak adına bu değişiklik, tam bir yıkım anlamı taşımaktadır.

Çerkes kıyafeti anavatandaki tarihimizde Rus Çarları, prensleri ve Çerkesya'da savaşan subaylar tarafından bir ayrıcalık nişanı olarak gururla giyilmiştir. 2. Dünya Savaşı'nda Almanlar, oluşturdukları tüm lejyon askerlerine askeri üniforma giydirmelerine karşın, Çerkes lejyonu kendi yerel kıyafetleri ile orduya katılmışlar, bu durum Rus subayları için olduğu gibi, onlar için de bir ayrıcalık olmuştur.

Bizim kalpağımız, Kurtuluş Savaşı'nda bir sembol olmuştur, unutmayalım. Kalpaksız bir Çerkes, Kafkasyalı olabilir, fakat Adige olamaz. Eskiler, başı açık olanları düğünlere katmazlar, hatta onlar hakkında uygun olmayan benzetmeler yaparlar. Bizim kullandığımız geleneksel kemerimiz için, Ömer Seyfettin'in "Bir Kayışın Tesiri" hikâyesini hatırlatır, okumamış olanlara şiddetle tavsiye ederim.

"At üstünde doğup, at üstünde ölecek bir

millete bundan başka yakışacak elbise şimdiye kadar icat edilmediği gibi, zevk-i selime bundan uygun bir elbise düşünülemez. Çerkes elbise ve takımlarının ayrıntılarına varıncaya kadar, tamamen birbiriyle aynı olması ile, Çerkesya'da seyahat eden yabancı bir insan, her yerde aynı ailenin fertlerini görüyor zanneder. Bütün Çerkesler'in kıyafetinde en ince noktalarına kadar, eşitlik ve uygunluk, milli birliklerinde kuvvetin yüksek, eski ve otoriter bir medeniyetin delillerinden biridir. Çünkü, sosyal çevresi bütün fertlerinden aynı karakteri, aynı itiyadı tam olarak ister. Genç ve ihtiyar, yüz yaşına da gelse, eğilmek bilmeyen dik, çelik vücuduna, aynı elbise daima yakışır ve değiştirmeye lüzum ve ihtiyaç göstermez." *1 -s.146

Mr. Bell, "İnsan, sade bir halk içerisinde yaşayarak, fikri biraz rahat edince, medeni hayat adı verilen bir takım delilikler, kendisine ne kadar gülünç geliyor. Daima, değişen Avrupa modasına ve onun hasıl ettiği garip kıyafetlere

-kadın ve erkek-, bizim barbarlar sınıfına soktuğumuz Çerkesler'in sade ve güzel elbiseleri, her gün değişmeyen modaları, ne güzel bir tezat teşkil ediyor. Tantana ve gösterişten sayılan frak, giysileri biraz gülünç hale getirmekle beraber, alet edenlerin kendilerini daha üstün bir terbiye ve irfan sahibi saymalarına karşın, elbise giymek hususunda modaya esir oldukları için biz de güleriz. Sadelikteki, rahat ve fazileti tecrübe edecek yerde, gölge gibi daima değişen modaya esir oluyorlar." *2- s.152

Asimile olmayı engellemek için kurulmuş bir derneğin, kuruluş amacını inkar ederek, o güzelim kıyafetlerimizi değiştirmiş olmasını kabullenemiyorum. Durumu protesto ediyorum ve kültürümüz adına konuyla ilgili çok hassas olunmasını ve bunun bir an önce değiştirilmesini istiyorum.

Saygılarımla..

*1- *2: Çerkesler - Kültürleri - Sosyal yaşamları ve Gelenekleri / Jabagi BAJ

TURÇANINOV'un son eseri

NECMETTİN KARAERKEK

Sovyet Bilimler Akademisi Diller Bölümü'nün başkanı olan Prof. Dr. G. F. Turçaninov'u Maykop Taşı yazısını çözen ve Abhaz'ca olduğunu saptayan kişi olarak tanıyoruz. Turçaninov'un Arapça'ya çevrilerek, ilk baskısı, 1991 de Şam'da yayımlanan son eseri Türkçe'ye çevrildi.

İlk baskının Şam'da yapılması insanı meraklandırıyor.

Bu önemli bilim adamının, tüm yaşam birikimini koyduğu son eseri niçin Rusya'da değil de Suriye'de basıldı? Rusya'da basılmasını engelleyen şey nedir?

Kitabı okuyunca; M.Ö.19.yy Aşvi (Aşuva) Yazısı'nın, Fenike Alfabeti'ni önemli ölçüde etkilediğini öğreniyoruz.

İşte şimdi mesele anlaşıldı!

Bu çok önemli bir iddia. Çünkü; Yunan, Latin ve Slav Alfabetleri'nin Fenike Alfabeti'nden kaynaklandığı biliniyor. Aşuva Yazısı, Fenike Yazısı'nın doğmasına sebep olmuşsa, Abhaz'ların dünya kültürüne katkıları inanılmaz boyutlara ulaşıyor demektir.

Bu sonuca ulaşmanın kısa hikayesi şöyle özetlenebilir:

Fransız arkeolog Prof. Maurice Dunand 1929

“Maykop Taşı” yazısını çözen kişi olarak tanıdığımız Prof. Dr. G. F. Turçaninov'un 1978 yılında tamamladığı son eseri, neden vatani Rusya'da değil de Şam'da basıldı? Aşuva dilinin Yunan, Latin ve Slav dillerinin atası olan Fenike alfabetinin doğmasına neden olduğu düşünülürse nedenleri anlaşılabilir.

yılında “A Levhası” dediğimiz belgeyi Suriye'de, Kuzey Fenike kıyılarındaki Biblos'da (Babil değil El Cübeyl) buldu. Çalışmalara Epigrafist Edouard Dhorme'un da katılımıyla elde edilen sonuçlar 1945 yılında Beyrut'ta Byblia Grammata adıyla yayımlandı. Ancak, Biblos'un Fenike alfabe yazısındaki o güne dek bulunan en eski yazıtları M.Ö.1000 yılları civarında iken, bu yazıtların; M.Ö. 3.bin yılın sonu, 2.bin yılın başına tarihlenmesi, yazıtların “Protobiblos” olarak nitelenmesine neden oldu. Bilinmeyen bir alfabe ile yazılan

bu belgeler okunduğunda, iki mektubun “kuzeye” Aşvi (Aşuva-Aphazya)'ya gönderilmek üzere yazıldığı anlaşılınca, Anadolu'daki tüm yazılar bilindiğinden, Dunand ve Dhorme “benzer yazı” bulmak için Kafkasya'ya gittiler.

İşte ünlü “Maykop Taşı”, 1960 yılında, bu iki araştırmacı tarafından Maykop'a 2 km. mesafede bulundu. Taş, yerel açık renk kuarstan ve 220 santimetre kare olup üzeri yedi bölüme ayrılmıştı. Ortadaki şekil bir şehir planını andırıyordu ve etrafındaki yazının içinde Fenike Alfabeti'nden harfleri vardı. Ancak okunduğunda hiçbir şey anlaşılıyordu. İki bilim adamı, okuyup anlayamadıkları “Taşı” Sovyet Bilimler Akademisi'ne bıraktılar. Taş, 1963 yılında Turçaninov tarafından okununcaya kadar, üç yıl gizini korudu. Yazı Abhaz

diliyle yazılmıştı. Turçaninov bu açıklamayı önce bir edebiyat dergisine, sonra bir Fransız Arkeoloji dergisine yaptı. Yazı, Arkeologia dergisinin Ocak 1966 sayısında yayınlanınca bilim dünyası olaydan haberdar oldu.

O tarihte, Fenike'de (Biblos) bulunan yazılarla, Maykop'ta bulunan Abhazca yazı irtibatlandırılmıyordu. Turçaninov'un Maykop Taşı makalesi'ni okuyan Avusturyalı bir bilim adamı Ocak 1966 yılında Turçaninov'a bir mektup göndererek Biblos'ta bulunan yazıların M.Ö. 1900'lerde Anapa'daki Fenikeliler'e vezirleri tarafından köle olarak satılan bir Aşuva'lı krala ait olduğunu bildirdi. Esir kral kardeşinin öldüğünü öğrendiğinden mektupları (iki bronz tablet) Kafkasya'ya gönderememiş, mektupları bu nedenle Biblos'ta kalmıştı. Turçaninov bu mektubu hiç unutmadı ancak, elinde veri olmadığından kitabının 1971 yılındaki ikinci baskısında da bu konuyu açmadı. 1975 yılında, M.Ö. üçüncü bin yılın ortası ile M.S. V. yüzyıla uzanan üç bin yıllık dönem: "Kafkas yazısı ve medeniyeti" diye niteleyip son kitabının konusu yaptı. 1978 yılında Abhazy'a Yeşira köyünde yapılan arkeolojik kazı verilerini de ekleyerek eserini tamamladı. Bu kitap, yazıların yeni okunuşlarını açıklayan yirmi inceleme, harf tabloları ve resimlerden oluşuyordu. Kitabın 1979 yılında yayınlanması gerekirken, yayınevi kitabı yayınlamadı. Bunun birkaç önemli nedeni bulunmaktaydı:

- Bugün kullanılan Latin ve Kiril Alfabeleri'nin, M.Ö. IX. yüzyılda Fenikeliler'in Yunanistan'a götürdüğü alfabelerinden kaynaklandığı kabul edilir. Yahudiler dünya medeniyetine bu önemli katkıları nedeniyle gururlanırlar. Şimdi durup dururken bir bilim adamının, asırlardır süren bir kabulü değiştirmesi, bu büyük onuru, bir damla kalmış, artık yeryüzünden silinmek üzere olan ve yazıları olmadığı da bilinen bir takım savaşçı dağlılara vermesi kabul edilemezdi. Üstelik bunun kendilerinden biri (Turçaninov Hazar Yahudisi kökenlidir) tarafından açıklanması da ayrı bir sorundu.

- Gürcüler, bu kitabın yayımlanma tartışmalarından 10 yıl kadar sonra, Abhazy Parlamento'sunu basıp ülkeyi istila etmişlerdi. Savaş öncesi dönemlerde de "Abaza diye bir millet yoktur, Abhazy diye bir ülke yoktur" propagandası içindeydiler. Dünya medeniyet tarihinin en önemli işlevlerinin başında gelen bir olgunun kaynağı olma şerefine Abhazlar'a verilmesi bu propagandaya

uymuyordu. Gürcü Alfabetesinin M.S. V. sırada (Aşvi-Aşuvalar' dan 3500 yıl sonra) üstelik bir Ermeni rahibi tarafından düzenlendiği bilindiği, ayrıca yazarın bu yazılara önce "Kolhidia" dediği halde sonra değiştirmesi, "Tiflis ekolünün dil öğreniminde gösterdiği dar, ırkçı görüşü" de açıkça eleştirmesi nedeniyle yayın engellendi.

- Kitabın bir başka önemli yanı, Aşvi -Aşuva yazısının, dip notlar verilip çeşitli açıklamalar yapılarak; Vubih, Adige, hatta (bilimsel verilere uymasa da) Urartu bağlantılarıyla Çeçenler'e kadar uzanan "Çerkes dili yazısı" olduğunun açıklanmasıydı. Bu durumda sakıncanın kapsamını daha da genişletiyordu.

Turçaninov'un Rusya'da basımı reddedilen: "Kafkasya'da Eski Yazıtların İşaretlerinin Keşfi ve Çözümü" isimli, Rusça düzenlenmiş ve daktiloda yazılmış kitabı ilk defa, 1991 yılında, "Nartların Sesi" tarafından Şam'da basıldı. Türkçeye çevirisi yapılan eser budur.

Bu eserin çok önemli olduğu açık. O zaman, esere gereken önemi vermeliyiz.

Önce eserin Rusça aslını bulmak lazım. Çünkü daha kitabın ilk sayfasını açtığınızda, Arapça'da "Ç" harfi olmadığından, bakıyorsunuz yazarın adı "Tursaninov" olmuş.

Biblos Metinleri'ni okurken bir "Alim Dyonan" dır gidiyor. Konu dışındaki bir okurun bu kişinin Byblia Grammata yazarı Arkeolog Prf. Dr. Maurice Dunand (Moris Dünan) olduğunu anlaması imkansız. Gene Byblos'un yanında açıklama olarak devamlı (Babil) deniliyor. Bu kentler aynı değil. Biri Suriye'de olan 8 bin yıllık, öteki Irak'ta 3 bin yıllık antik kentler. "Esira" denilen köy, aslında 450 bin yıllık "İlk Beyaz İnsan"ın bulunduğu "Yeşira".

Bunları örnek olarak veriyorum. Konsey'in bastırıldığı bu eserin aslından ne kadar farklılaştığını tespit ancak eserin orijinalini bulmakla mümkün olacak.

Turçaninov vasiyetnamesinde eserleri ve dokümanlarının yansının Sohum, öteki yansının Nalçik'e gönderilmesini vasiyet etmiş. Son eserin ilk baskısının Sohum'da yapılması bekleniyormuş. Gelişmeleri ve sonucu bilmiyoruz. Değerli hemşehrilerimiz: Muhittin Ünal Moskova, Suriye ve Abhazy'a'da, Ali Çurey Nalçik'de, Atay Ceyişakar Sohum'daki imkanlarıyla bu dokümanlar hakkında bilgi alabilir, eserin orijinalini de bulabilirler ■

KONU 1.2

20. yüzyılın
ilk çeyreğinde
Anadolu, bölge ve
dünyadaki dengeler

KONU 2

Ethem Bey'in yaşam öyküsü ve görüşleri

Düzenleyen: HAKAN EKEN

Dosyamızın birinci bölümü, Ethem bey'in bugüne kadar "hain Çerkes" sorununu çözememiş çalışmalarını tekrarlamamak için, o dönemin siyasi manzarasını ortaya koyabilmeyi amaçlıyordu. Bu çalışmayı yapmasaydık, Ethem bey'in hain konumuna düşürülmesi ve farklı kimlikleri töhmet altında bırakacak şekilde "Çerkes" sıfatı ile tanımlanmasını, kişisel bir husumet gibi algılamamızın ötesine geçemezdik. Bu bakış açısını ortaya koymadan bu hamlenin, Ethem bey dışındaki kurbanlarına ödediği bedelin, artık neden silinmesi gerektiğine, 86 yıl sonra hala geçerli bir yanıt bulamayız.

Anadolu ve Bölge

Tarıştığımız dönemde Anadolu ve bölge denince akla gelen Osmanlı İmparatorluğu'dur. En güçlü olduğu dönemde Balkanlar, Anadolu ve Mezopotamya ile Doğu Akdeniz havzasındaki doğrudan egemenliğinin yanı sıra, Kafkasya, Doğu Avrupa ve Kuzey Afrika'daki güçlü etki ve dolaylı yönetimi ile, II.Roma (Doğu Roma) egemenlik sahasının hakimi olarak, devlet geleneği ile onun mirasçısı olmuştur.

Tarif edilen bölgedeki devlet geleneğinin Doğu Roma'dan da daha eskilere gittiğini belirtmek gerekiyor. İşte bu gerçek, Dünyanın bütün emperyal güçlerinin aralıksız yüklenmelerine karşın, bugün de devam eden devlet geleneğinin direnme gücünün ve varlığını dönemin şartlarına göre yenileyerek sürdürebilme yeteneğinin kaynağıdır. Bu tarihsel dinamiği görmeden Anadolu, bölge ve Türkiye hakkında yorum ve politika üretmek olası değildir.

Siyasal ve iktisadi rejim sorununun ortaya çıkması

1200'lü yılların son çeyreğinde belirtilen farklı kuruluş tarihlerinden 16.yy'a kadar olan dönem monarşik dönemdir. 1517'de Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı Çerkes Memluklu devletinden aldıktan sonra, Abbasi halifesini İstanbul'a getirerek Ayasofya Camii'nde Hilafeti ondan alması ile Teokrasi Osmanlı yönetim tarzına girmiş oldu.

Ancak, 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti (detayları konumuz dışı nedenlerle), önce toprak kayıplarının başlaması, ardından da döneminin egemen gücü olma yeteneğini kaybetmesi ile, Avrupa'nın "hasta adamı" haline gelmiştir.

Geleneksel devlet yapısının tepesinden, yani Sultan ve Sadrazamlardan gelen reform çabaları 18. yy.'a damgasını vurmuştur. Özellikle III.Ahmet, III. Selim ve II.Mahmut döneminde, matbaa ve fabrikalar açılması, orduda reform çalışmaları ve nihayetinde Batı ordularına benzer yeni bir ordunun kurulması, reformlar için ayrı hazine

ve defterdarlık kurulması, Avrupa'ya incelemeler yapmak amacıyla görevliler gönderilmesi, daimi elçiler atanması, eğitim için Avrupa'dan subaylar getirilmesi, yurtdışına asker ve memur gönderilmesi, şahsi mülkiyet haklarına dokunulmazlık getirilmesi, bakanlar kurulu sistemi kurulması, danışma meclisleri oluşturulması, batı tarzı askeri ve sivil okullar açılması, ilk Türkçe gazete Takvim-i Vekayi'nin çıkması, ilk nüfus sayımının yapılması, postanın halk hizmetine girmesi, ilköğretim mecburiyeti gibi atılımlar bu gerilemeyi önleyememiştir.

19. yy'ın ortalarına gelindiğinde, Batıda gelişen ulus kavramı ve ulus devlet modeline karşı, Osmanlı kendi alternatifini hala geliştirememiştir.

Toprak kayıplarını ve Balkanlardaki Hristiyan halkların bağımsızlık mücadelesine girmesini önlemek için; yukarıda belirtilen reform çabalarının ortaya çıkardığı Mustafa Reşit Paşa, Ali Paşa, Fuat Paşa, Namık Kemal gibi aydın ve bürokratların devreye girmesi ile, Tanzimat (1839) ve Islahat (1856) reformları şeklinde, dini güce sahip monarşik düzenden, parlamenter bir monarşik modele geçiş çabalarının ortaya çıktığını görüyoruz.

Bu dönemde, ilk demiryolunun inşası, Padişahın kendi isteği ile bazı yetkilerinden halkı adına feragat etmesi, Müslüman, Hristiyan, Yahudi ayrımı yapılmayacağını ve herkesin kanunlardan yararlanacağını taahhüt edilmesi, bazı yeniliklerin yapılabilmesi için komisyonlar kurulması, bu reformlara uymak için, Padişah ve yüksek kademe yöneticilerinin yemin etmeleri, kişilerin can, mal ve namuslarının devletçe kanunlarla korunacağını taahhüt edilmesi, yargısız cezanın yasaklanması, miras hakkı, devlet kuruluşlarının kanunca düzenlenmesi, Batılı yargı organları, vergi eşitliği gibi kurallar uygulanmaya çalışıldı.

Ancak Balkanlar'da ve Kafkasya'da gerilemekte olan Osmanlı'nın, barış görüşmeleri çerçevesinde kabul eder görüldüğü bu reformları, gerçek bir restorasyon olarak benimsememesi, beklenen düzelmelerin gelmesine engel oluyordu.

Nihayet 1876'da, Mithat paşa ve arkadaşlarının çabası ile II. Abdülhamit, Meşrutiyet'i ilan koşulu ile Padişah oldu. Ziya paşa ve Namık Kemal ile birlikte ilk Osmanlı anayasasını hazırladılar. Ayan Meclisi (Senato benzeri, üyelerini padişah kaydı hayat şartı ile atıyor) ve Meclis-i Mebusan (4 yılda bir yapılan seçimlerle belirleniyor) oluşturuldu.

Bu arada 1815 Viyana Kongresi, 1848 Fransız devrimi ve bunun etkisi ile Avrupa'da liberal anayasaların kabul edilmesi, 1871 Paris Komünü gibi tarihi olaylar, Avrupa'da giderek parlamenter bir ulus devlet modelinin gelişmekte olduğunu gösteriyordu.

Osmanlı'da kimlik sorununun ortaya çıkması

Bu gelişmelere karşın, II. Abdülhamit 1877-78 Osmanlı – Rus Savaşı (93 harbi) bahanesi ile Meclisi dağıttı. Mithat paşa'yı sadrazamlıktan uzaklaştırdı.

Avrupa'nın dünyayı ve yeni ticaret yollarını keşfi (şömürü) süreci ile, elinde biriken sermaye giderek ulusal pazarları tetikledi. Bireysel hak ve özgürlüklerini uzun süren mücadeleler sonunda elde etmiş olan Avrupalının, sanayi, ticaret, sosyal yaşam, hukuk ve siyasal rejim alanlarında yaptığı devrimler birbirini izledi. İçinde bulunduğu coğrafyayı ulus devletler ile yeniden restore etti. Daha fazla hammadde kaynağına hakim olma isteğinin yanı sıra, küresel bir ticaret serbestliği sağlamak için doğuya doğru ilerlemesi ile, Osmanlıyla çatışmaya başladı.

Osmanlı ise, bireysel özgürlüğün gelişmemesi, özel mülkiyet ve miras haklarının çok geç ve yetersiz olarak tanınması gibi nedenlerle, Avrupa'dakine paralel bir gelişim gösterememişti. Batıdaki üstyapı kurumlarının ithali sorunları çözmüyor, çetrefilleştiriyordu.

Batı'nın dayattığı modele karşılık, toplumu dikey kesen üretici sınıflar arasındaki paylaşım sorunu ile, toplumu yatay kesen kültürel kimliklerin adil bir biçimde bir arada yaşama sorununu çözebilecek, bu sınıf ve kimliklerin kendini temsil edebileceği alternatif bir model üreten Osmanlı toplumu, bir kimlik sorunu ile baş

başta kaldı.

Bu buhran içinde, Avrupa'ya sürgüne gidenlerin Jön Türk örgütlenmeleri, İttihat ve Terakki'nin kuruluşu ve etkinlikleri sonucunda, 1908'de Manastır'da kolağası Niyazi bey ve Selanik'te Enver bey, askerleri ile dağa çıkarak istibdat idaresine son verilmesini ve hürriyetin ilanını istediler. Sonunda 23 Temmuz 1908'de İkinci Meşrutiyet kabul ve ilan edildi, Kanun-i Esasi uygulamaya kondu. 1909'da ortaya çıkan 31 Mart ayaklanması, Mahmut Şevket Paşa komutanlığındaki Harekat Ordusu ile 23 Nisan 1909'da bastırıldı. II. Abdülhamit tahttan indirildi. V. Mehmet Reşat tahta getirildi. Bu tarihten sonra Padişahlar yönetiminde oldukça etkisiz bir hale geldiler.

II. Meşrutiyet döneminde hızlandırılan reform çalışmalarına karşın; 1908'de Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhak etmesi, 1912'de İtalya'nın Libya'yı ve Oniki adaları işgal etmesi. Girit'in Yunanistan'a verilmesi, 1912 – 3 yılları arasındaki I. Balkan Savaşında Balkanların neredeyse tamamen kaybedilmesi, 1913'te Galip Balkan devletleri arasındaki çıkan 2. Balkan savaşı sırasında, Osmanlı'nın Edirne'yi Teşkilat-ı Mahsusa'nın bir operasyonu ile tekrar ele geçirmesi, Osmanlı'yı yöneten kadrolarda son bir ölüm kalım savaşına girmenin zorunlu olduğu fikrini yaratmıştı.

"Osmanlılık" ve sürgün halklar

Bu durumda Osmanlı'yı bir arada tutacak kimlik arayışları kaçınılmaz hale geldi. 19. yy.'ın ortalarından, Balkan Savaşının sona erdiği günlere kadar, daha çok bir devlet politikası şeklinde Osmanlılık aşısı tutturulmaya çalışıldı.

Oysa 19. yy. öncesi Osmanlı tabiri, milleti, ümmeti, tebaayı değil, hanedanı ve yönetici sınıfını temsil ediyordu. 19. yy.'daki gerilemeye karşı önlem olarak halka Osmanlılık kimliği verilmeye çalışıldı (Bu konuda bakınız: İlber Ortaylı, Osmanlı Barışı, Ufuk Kitapları, 2004, 24-25.sf.)

Bu politikanın asıl hedefi, özellikle Balkanlar'da yaşayan Hristiyan nüfustu. Ancak Balkan Harbi ile bu politika anlamsız bir hale geldi. Üstüne

üstlük Anadolu'daki Hristiyan nüfus ile Ortadoğu'daki Müslüman Araplar da milliyetçilik ideolojisinin etkisi altına girmeye başlamışlardı.

Ancak Osmanlılık politikası, belki çok da üstünde durulmayan başka bir kesim üzerinde etkili olmuştu. Bunlar, Bakanlardan ve Kafkasya'dan Anadolu'ya sürülen, Müslüman olup Türkçe konuşmayan halklardı. Balkanlardan sürülen Türkler, bir anlamda anavatanlarına dönmüşlerdi. Ancak Osmanlı'nın Balkanlardaki varlığı sırasında Hristiyanlıktan, Müslümanlığa geçen Boşnak, Arnavut ve Pomaklar gibi bir kısmı Slav kökenli halklar, Anadolu'da gerçek bir kültür ve kimlik sorunu ile karşılaştılar. Bu dönemde Osmanlılık, kendilerini Evladı Fatihan olarak gören bu halklar için tutunabilecekleri bir kimlik oldu.

Kafkasya'nın Rusya tarafından işgali nedeniyle, anavatanlarını kaybeden Çerkesler, ancak yakın zamanlarda İslamiyet'i kabul etmiş olmalarına rağmen, biraz da Osmanlı'nın nüfus politikaları gereği yaptığı propagandanın da etkisi ile Anadolu'ya göç etmişlerdi. Osmanlı'nın Kafkasya'da kısa bir dönem ve zayıf bulunuşu nedeniyle, ne bu devletle ne de Türk halkı ile uzun bir ortak yaşam geçmişi de bulunmayan Çerkesler, diline ve kültürüne yabancı oldukları topraklarda, olasılıkla, Balkan Muhaciri Müslüman Slavlardan daha büyük bir yabancılık çekmişlerdi. Bu nedenle Osmanlılık kimliği Çerkeslere de anlamlı, koruyucu bir kimlik olarak görünmüştü.

Bu iki özel durum, Osmanlı'ya en üst makamlardan, en alt görevlere kadar hizmet eden kadrolar veren bu halkların ve temsilcilerinin, kurtuluş savaşındaki dinamik dönüşüm sürecinde belirleyici olmasına neden olmuştur.

Diğer kimlik arayışları ve Kurtuluş Savaşı

Bunlar dışında İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık akımları olarak özetlenen diğer kimlik arayışları, Kurtuluş savaşı yıllarında verilen mücadelenin aktif tarafları olmuştur. Daha sonra da göreceğimiz gibi özellikle 1919 ortalarında Erzurum ve Sivas kongrelerinde oluşturulan Heyet-i

Temsiliye ve 1919 Aralık ayından 1923 ortalarına kadar görev yapan birinci meclis, Osmanlı imparatorluğu'nu tarihe gömüp, yeni, batılı normlara sahip, ancak kendi özne düzenlemeleri ve hedefleri olan bir cumhuriyet kurmak üzere yola çıkmamıştı. Aksine devletin kurtuluşu için çalışmış, bu süreçte farklı görüşlerin, güç ve etkinlik mücadelesine sahne olmuştu. **Cumhuriyeti kurmak, neredeyse tamamen yeni üyelerden oluşan ikinci meclis ile mümkün olmuştur.**

19. yüzyıl öncesi
"Osmanlı" tabiri milleti,
ümme, tebaayı değil,
hanedanı ve yönetici
sınıfı temsil ediyordu.
Bu yüzyıldaki gerilemeye
önlem olarak 19.
yüzyılın ortalarından,
Balkan Savaşı'nın sona
erdiği günlere kadar,
daha çok bir devlet
politikası şeklinde
"Osmanlılık" aşısı
tutturulmaya çalışıldı.

Bu noktada, yukarıda değindiğimiz ana siyasi hareketler dışında Avrupa'da ve özellikle Rusya'da etkili olan devrim hareketlerinin, Anadolu hareketi üzerinde oldukça etkili olduğu ve Ethem ile yolların ayrılması sürecinde daha da öne çıktığını belirtmek gerekiyor.

1904-5 yıllarındaki Japon savaşından yenik çıkan Rusya'daki 1905 devrimi ardından Erzurum, Trabzon ve Kastamonu'da Abdülhamit'in yerel yönetimlerle ilgili uygulamaları halk ve aydınlar

tarafından protesto ediliyor. Gösteriler oluyor, vergi, öşür, vb. ödenmiyor. Fedailer Kurtuluş Birliği (Canveren) örgütleniyor. (Bakınız: H.Zafer Kars, Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu. Kaynak Y. Kasım 1984, sf.119-120)

Rusya'da ilk devlet Duma'sının açılışına Mithat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Mithat ve Jön Türk örgütleri kutlama mesajı göndermiştir. (age., sf.106)

1905 devriminin yenilmesinden sonra idam edilen devrimcilerden Teğmen Schmidt için 28 subay ve aydın Schmidt ailesine bir mektup gönderiyor. 28 kişinin 13'ü Çerkes, 3'ü Türk, 2'si Ermeni, 2'si Kürt, 2'si Laz, 1'i Arap, 1'i de Arnavut'tu. (age., sf.104-105)

Misak-ı Milli'nin dönüşümü ve Çerkesler

1920 başlarında, kurtuluş mücadelesinin ilk adımlarından biri sayılan Misak-ı Milli'nin söyleminde yer alan "Osmanlı İslam Toplumunun bölünmez bütünlüğü" ifadesinin, zaman içinde yalnızca Türkleri ifade eder hale gelmesi, kurtuluş mücadelesi içindeki Çerkesleri (ve benzer halkları), bir takım sorularla baş başa bıraktı.

Yıkılması önlenmeye çalışılan Osmanlı'nın, kendi özgün kimliklerine dokunmayan, kendi dernek ve okullarını açmalarına, alfabelerini basabilmelerine, anadillerinde yayın yapabilmelerine olanak veren Osmanlı kimliği ve devlet modelinden; süreç içinde Türk Ulus devletine dönüşecek olan mücadele çizgisi, Çerkesleri zor bir tercihle baş başa bırakıyordu. Ya Osmanlı kimliğini savunup bedelini ödeyecekler ya da yeni ulus devletin koşullarında, özgün kimliklerini aile ve köy ortamına sıkıştırıp, üstünü örteceklerdi. Ethem beyin tasfiyesi, bir anlamda, süreç içinde yeni bir ulus devlet kuma kararını veren kadronun, farklı bir duruşu askeri olarak destekleyebilecek bir gücü, bertaraf etmesidir. Batı'nın Doğu Sorununu çözmek için dayattığı, Osmanlı'nın siyasal rejim ve kimlik sorununa, **bugünkü siyasal rejim açısından** verilen cevabın bir gereğidir. Bugünkü rejimin inşası için, 1920'lerin sonlarından itibaren, diğer alternatiflere karşı

verilen mücadelenin en önemli hamlelerinden birisidir.

Dosyamızın birinci bölümü, Ethem bey'in tasfiyesini, liderlik çekişmesi, nizami orduya geçiş kararı gibi nedenlerde arayan, bu nedenle de bugüne kadar "hain Çerkes" sorununu çözememiş çalışmaları tekrarlamamak için, o dönemin siyasi manzarasını ortaya koyabilmeyi amaçlıyordu. Bu çalışmayı yapmasaydık, Ethem bey'in tasfiyesini, hain konumuna düşürülmesi ve bütün bir halk nezdinde farklı kimlikleri töhmet altında bırakacak şekilde Çerkes sıfatı ile tanımlanmasını, kişisel bir husumet gibi algılamamızın ötesine geçemezdik. Bu bakış açısını ortaya koymadan, o gün belki de yapılması zorunlu görülen bu hamlenin, Ethem bey dışındaki kurbanlarına ödettiği bedelin, artık neden silinmesi gerektiğine, 86 yıl sonra hala geçerli bir yanıt bulamayız.

ETHEM BEY'İN YAŞAM ÖYKÜSÜ ve GÖRÜŞLERİ

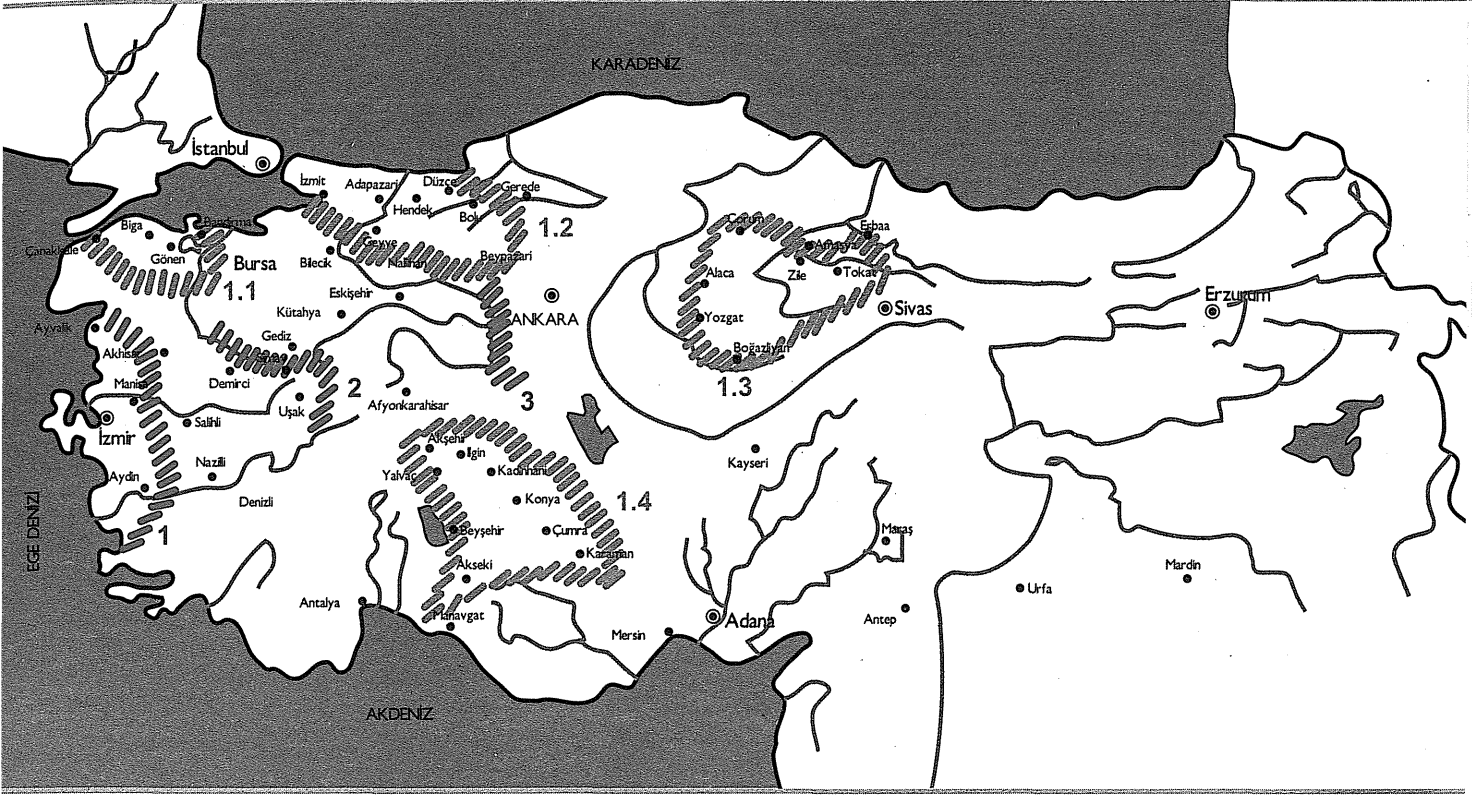
Bu bölüme Ethem Bey'in çok anlatılan yararlılıkları konusuna görsel bir bakış olanağı sunarak başlamak istiyoruz.

Bir harita(*)

Söz konusu harita, profesyonel bir çalışmanın eseri değildir. Oldukça amatör bir denemedir. Ancak bir başlangıç olarak yararlı olacağını düşünüyoruz.

Tarihle ilgili haritaların Türkiye'de kamuoyuna mal olabilenlerinin ne kadar sınırlı sayıda olduğu açıktır. Türklerin Orta Asya'dan dünyaya yayılması. Osmanlı'nın büyüme dönemi ve fethettiği bölgeleri gösteren şaşıla bir harita ve Kurtuluş Savaşı'nın Sakarya hattından başlayıp oklarla Yunan'ın sürülerek Akdeniz'e (aslında kastedilen Ege Denizidir) dökülüş yollarını gösteren bir harita daha. Değişik renklerdeki ve siyah beyaz versiyonları ile bu üç ana tema Türk tarihçiliğinden kamuoyuna en çok yansiyablenlerdir.

Bunlar bile, ne kadar zayıf, tartışmalı ve az

(*) Söz konusu harita, profesyonel bir çalışmanın eseri değildir. Oldukça amatör bir denemedir. Ancak bir başlangıç olarak yararlı olacağını düşünüyoruz. Tarihle ilgili haritaların Türkiye’de kamuoyuna mal olabilenlerinin ne kadar sınırlı sayıda olduğu açıktır. Bu nedenle, gelecek eleştiri ve katkılarla, ileride daha da geliştirmeyi umduğumuz bu harita ile biz de Kurtuluş savaşının daha tartışmalı olan ve dosya konumuzu ilgilendiren döneminde yaşanmış olayları, daha kolay ve daha çarpıcı bir biçimde sunabilmek için böylesi bir denemeye giriştik.

da olsalar, tarihe meraklı kişilerin yığınla sayfada okudukları kimi tarihi olayları, çok daha kısa yoldan ve göz hafızasının gücünü kullanarak daha kalıcı ve zevkli bir şekilde sunmalarından dolayı, adeta birer fenomen haline gelmişlerdir.

Bu nedenle, gelecek eleştiri ve katkılarla, ileride daha da geliştirmeyi umduğumuz bu harita ile biz de Kurtuluş savaşının daha tartışmalı olan ve dosya konumuzu ilgilendiren döneminde yaşanmış olayları, daha kolay ve daha çarpıcı bir biçimde sunabilmek için böylesi bir denemeye giriştik.

I No.lu bölge

Bu alan, bölgeyi tanımlayan bir İngiliz yetkilisinin de değerlendirmelerinden dolayı onun adıyla Milan Hattı diye de bilinen, efsanevi Salihli Cephesidir.

1919 Mayıs’ında Rauf Orbay’ın Anadolu’ya geçerek Ethem bey’le görüşmesinden sonra (ki Ethem Bey daha 1918’lerin ikinci yarısında birtakım faaliyet ve hazırlıklara başladığını belirtmektedir), derhal yakın adamlarıyla harekete

geçerek, Kuşçubaşı Eşref’in katkıları ile oldukça kısa bir sürede oluşturduğu ilk savunma hattıdır. Bu hattın en etkin ve hatta asli gücü Kuvayı Seyyare’dir.

Yunan ilerleyişi bu cephede uzun bir süre engellenecek, bu sayede cephe gerisindeki siyasi gelişmeler için önemli bir zaman kazanılmış olacaktır.

I’ın alt kademeleri ile gösterilen alanlar ise, Kuvayı Seyyare’nin, belki de Salihli Cephesi’ndeki direnişinden daha da yaşamsal olan, Ethem Bey komutasında bastırılmış olduğu isyan bölgeleridir. Bu hareketlere isyan adı konması da, Ethem Bey’e sonradan yakıştırılan Hain Çerkes tanımlamaları kadar tartışmalıdır.

Elbette dini, siyasi içeriği açısından gerici nitelikte hareketlerdir. Ancak birinci bölümde belirttiğimiz gibi, çoğunda özellikle Çerkeslerin ve Balkan muhacirlerinin yer aldığı bu hareketler; henüz meşruiyeti konusunda ikna olunmamış olan, ayrıca kendi içinde, (belkide bugünlere göre çok daha demokratik bir biçimde tartışan) farklı birçok fikri bağında taşıyan Meclis özelinde

Anadolu Kuvvayı Milliye hareketine karşılık, refleks halinde devletini ve sultanını korumak isteyen halk açısından hem yasal hem de meşru birer davadır. Ancak bu hareketlerin lider kadrolarının çoğu için aynı safiyet geçerli değildir. Biz yine de bundan sonraki bölümlerde, bu olaylara isyan ya da ayaklanma diyeceğiz.

Özetlemek gerekirse;

1.1- 1919'da başlayıp 1920'lerin ilk aylarına kadar uzayan Aznavur İsyan sahasını göstermektedir.

1.2- 1920 yılının neredeyse ilk yarısı boyunca süren Düzce ayaklanmaları sahasını göstermektedir. Bu ayaklanmalar Anzavur'un yanı sıra Kuvvayı İnzibatiye, Kuvvayı Muhammediye vb.adlarla anılan çeşitli örgütlenmelerle de iç içe geçmiştir. **İşte bu kuvvetlerden birisine komutan olarak İstanbul'dan atanan paşalardan Suphi Paşa Atatürk tarafından şahsi olarak kolayca affedilmiş, fiilen böyle bir görevi üstlenmiş olmasına rağmen hainlikle suçlanmamıştır.**

1.3- Ankara'yı doğudan kuşatan bu ayaklanma sahası ise Yozgat (Çapanoğlu) ayaklanma sahasıdır ve bölgesel irili ufaklı hareketleri de içermektedir.

1.4- 1920 yılının ikinci yarısında görülen ve Akdeniz'e kadar uzanan diğer bir tehlikeli ayaklanmadır ki Delibaş ayaklanması olarak da bilinir.

Bu ayaklanmalardan ilk üçü bizzat Ethem Bey'in komuta ettiği Kuvvayı Seyyare güçleri tarafından bastırılırken, son ayaklanma sahasına Ethem bey bizzat gitmemiş, ancak önemli mik-

tarda subay ve Kuvvayı Seyyare birliğini göndermiştir. Bu ayaklanmanın bastırılmasında Demirci Efe gibi diğer Kuvvayı Seyyare unsurları da görev almışlardır.

İşte bu ayaklanmalar döneminde Ethem Bey'in cepheden uzaklaşması, kuvvetlerinin önemli bir bölümünün, Anadolu'nun dört bir yanına dağılmış olması, bunu yanı sıra nizami kuvvetlerin yeterli direnci gösterememesi, Salihli cephesinin yarılmasına, cephenin Kütahya ve Uşak civarına kadar çekilmesine neden olmuştur. Hatta bu hattın bir kademesi olan Simav'da küçük çaplı bir ayaklanma dahi olmuş, ancak yine Ethem bey tarafında kısa sürede bastırılmıştır.

İleride de değineceğimiz, Demirci ve Gediz çarpışmaları gibi şiddetli cephe savaşları ile Yunan ilerleyişi 1920 yılının sonlarına kadar bu bölgede tutulmuştur. Nizami kuvvetlerin kurulması gerekçesi ile 1920 yılının Aralık ayında Ethem Bey'in tasfiye hareketine girilmiş, Ocak ayında Ethem Bey'in Yunan İşgal sahasına geçiş hakkı istemesi ile bu başarılmıştır.

Peki bu dönemde nizami kuvvetler yok muydu? Elbette vardı daha Erzurum Kongresinden itibaren ve sonrasında Heyeti Temsiliye aracılığı ile büyük ölçüde kumanda edilen Osmanlı ordusu yerinde duruyordu. Yapılan, bu ordunun Sevr ve Mondros'a karşın silahlı hale getirilmesidir. Ethem bey başka bir mücadelenin kurbanıdır. Ancak zamanlama uygun muydu?

2 No.lu alan

1920 yılının sert kış koşullarının ortadan kalkması ile, Yunan ordusu Sakarya Irmağına kadar hızla ilerlemiş, hatta kuzeyden ve güneyden geçmiştir bile. Malum bilgi, top sesleri Meclisten bile duyulur hale gelmiş, Meclis'in Kayseri'ye ya da Kızılırmak nehrinin doğusundaki Sivas'a taşınması tartışılmaya başlanmıştı. Hangi nizami kuvvetler uğruna bu tehlike göze alınmıştı?

Savaşın seyri kopma noktasına gelmiş, Meclis baskı altına girmişti. Durumun bu kadar kritik bir noktaya gelebileceği öngörülmemiş miydi? Bu durum askeri bir yanlış hesap olmuyor muydu? Eğer öngörüldüyse neden bu kadar büyük bir riske girilmişti? Böyle olunca kısa vadede siyasi hedefler, askeri hedeflerin önüne geçmiş olmuyor muydu?

Bu sorular ilerideki bölümlerde tartışacağız. Haritamızın bu manzarayı anlamada, görmede yararlı olacağını umuyoruz.

■ Devamı gelecek sayıda

B

Ü
Y
Ü
T
E
Ç

Bir soykırımın adı:

1864

**Büyük
Çerkes
Sürgünü**

Yrd. Doç. Dr. CAHİT ASLAN
Çukurova Üniř. Eđ. Fak. Sosyoloji Bl. Öđr. Üyesi

GİRİŞ

Kafkasya, Azak Denizi, Maniç çukurları, Hazar Denizi ve Karadeniz arasında kalan ve Aşşeron Yarımadasından başlayarak kuzeybatı istikametinde toplam 1200 kilometre uzunluğundaki ünlü Kafkas sıra dağlarının hem kuzeyini hem de güneyini içine alan, geniş coğrafi bölgeyi ifade etmektedir. Beşeri coğrafyada bu bölge Transkafkasya olarak adlandırılır. Tarihin en kanlı ve insanın dönüp de geçmişe, buralara baktığında yüzünün kızardığı olaylar ise, daha çok 40-45 kuzey enlemleri ile 37-50 doğu boylamları arasında kalan ve batısında Azak ve Karadeniz, kuzeyde Maniç çukuru, doğuda Hazar Denizi ve güneyde de dağlardan inip Karadeniz'e ulaşan İngur ırmağı ile çevrili "Kuzey Kafkasya" ile kısmen güneyde yer alan ve kuzeydekiler ile akraba olan kavimlerin yaşadığı Osetya ile Abhazya'da geçmiştir.

Kuzey Kafkasya bir bakışta keşfedilemeyecek kadar karışık bir etnik ve sosyokültürel yapıya sahip, tarih boyunca medeniyetlerin uğrak yeri olan ve siyasal nüfuz alanına dönüştürerek pek çok kavimin kültürel mirasını günümüze taşıyan, birbirinden farklı dilleri konuşan kırktan fazla halkın bir arada yaşadığı, dünyanın en karmaşık bölgelerinden biridir. Çerkesler ise, Kuzey Kafkasya dağlarının otokton (var olduğundan beri orada yerleşik olan) halkları¹ olup yaşadıkları 'Büyük Çerkes Sürgünü' ise, tarihin en acı ve feci sayfalarından biridir. Sonuçları bakımından değerlendirildiğinde Kuzey Kafkasya'nın otokton halklarının yaşadığı bu sürgüne, dünyanın en büyük ulusal trajedilerinden biri olarak soykırım denilebilir.

Tarihi açıdan bölgenin demografik yapısı, Adıgey (Şapsığ, Abzekh, Hatukhay, Beleney, Kabardey vs.) - Abhaz-Ubıh, Çeçen-İnguş grupları ve Dağıstan bölgesinde yaşayan (Andi, Avar, Lak, Lezgi vb. kabileler) tarihi otokton halklar ile bölgeye sonradan gelip yerleşen halklar olan Turanî kökenli Karaçaylar, Balkarlar, Nogaylar, Kumuklar ile İndo-Germen kökenli bir halk olan Osetlerden oluşturmakta idi. Adıgey-Abhaz-Ubıh

grubu², Kuzey Kafkasya'da en büyük nüfusa sahip kadim halk olarak, kuzeyde Kuban nehri ağzında, güneydoğuda Sunja nehrine kadar uzanan geniş topraklarda yaşıyorlardı. Merkezi Kafkasya'daki komşuları, dağlık bölgelerde yaşayan Karaçaylar, Balkarlar ve Osetlerdi. Doğuda Çeçen ve İnguşlar, daha doğuda İngular bulunuyordu. Kuban ve Kuma nehirleri boyunca ve Kafkas dağlarının ötesinde bilinen Abhazya'da Abazalar yaşıyordu³. "Her grubun mensupları, kendi kendilerine yeterli saydıkları dünyaları ile iktifa edince, dünyanın diğer bölgelerinden farklı olarak, adeta bir 'kültür mozaiği' meydana getirmişlerdir"⁴. Fakat, birbirleri ile etkileşmeleri sonucunda da antik 'Adıge-Abaza Maykop' kültürü üzerinde, "bu bölgenin insanları, tarih boyunca kader birliği etmiş, tarih boyunca meydana gelen sosyolojik süreç neticesinde oluşmuş ortak hayat tarzını, ortak dünya görüşünü, âdet ve geleneklerini, folklor değerlerini ifade eden ortak bir "Kafkas Kültürü" de yaratmışlardır"⁵. Öyle ki, çeşitli Kafkas halklarının yaşamlarını sürdürmesine rağmen etnik açıdan birbiriyle çok fazla karışmıştır. Bir bireyin babası Adıge, annesi Karaçay, büyük annesi Abazin olabilmektedir. Bu yüzden Kafkasya'dan Anadolu'ya göçler başladığında Anadolu insanı topluca gelen bu insanlara geniş anlamıyla "Çerkes" tabirini kullandılar. Kaldı ki, Çerkes terimi "XIII. yüzyılda görünmeye başlanmış ve ilk zamanlarda Adıge halklarına yakıştırılan Çerkeslik⁶, "17. yüzyıldan buyana, etnik köken ayrımı gözetmeksizin Karaçay, Balkar, Dağıstanlı, Adıgey veya Abhaz olsun Kafkasya'da yaşayan Müslümanları ifade ediyordu"⁷. Hatta "1404 yılında Kafkasya'da bulunan Başpsikopos Johannes de Galonfontibus, Turanî bir kavim olan Karaçayları 'Kara Çerkesler' olarak tanımlıyordu"⁸. Bu anlamda "toprağı işleyen anlamına gelen "jarkaz" sözcüğü zaman içinde Türkçe dilinde Çerkes haline gelmesi anlamlıdır."⁹. Fakat Avagyan, Çerkes teriminin Türkçe 'Çeri-kes' yani cengâver ile örtüştüğünü düşünmektedir. Diğer yandan Çerkeslerin 'Çerkes' ismi ile ilk defa 1215 yılında Plano de Carpini tarafından kullanıldığı bilinmesine karşın Ernest Chanter Çerkeslerin M.Ö. 500 yıllarından itibaren tarih sahnesine çıkan antik bir millet

1 John Colarusso, Circassian Repatriation: When Culture is Stronger than Politics, The World & I, Issue (November 1991), (Washington D.C.: The Washington Times Publishing Corporation, 1991), s. 656

2 Dar anlamıyla Çerkesler, detay için bkz.: John Colarusso, Circassian Repatriation; Abdullah Saydam, Kırım ve Kafkas Göçleri: 1856-1876 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 16. Dizi, Sayı. 75, 1997).

3 Murat Paşu (der.), Vatanından Uzaklara (İstanbul: Çiviyazları Yayınları, 2004), s. 12.

4 Abdullah Saydam, Kırım ve Kafkas Göçleri, s. 16.

5 Ufuk Tavkul, İslamiyet'in 19. Yüzyılda Kafkasya Halklarının Toplumsal Yapılarına Tesirleri, Kırım Dergisi, Sayı.25, 1998, s.

6 Arsen Avagyan, Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkesler, Ludmillan Denisenko (ter.)-Yasemin Gedik (haz.), (İstanbul: Belge Yay. 2004) s. 20

7 Ayhan Kaya, Diasporada Çerkes Kimliğinin Dönüşümü: Değişen Sosyal Konjonktür Karşısında Yeniden Tanımlanan Etnik Sınırlar, Erhan Doğan ve Semra Mazlum (der.) Türkiye'de Dışpolitika Yapım Sürecinde Sivil Toplum Kurumlarının Etkileri (İstanbul: Bağlam yayınları, 2005) içinde.

8 Ufuk Tavkul, Kafkas Dağlarında Hayat ve Kültür: Karaçay-Malkar Türklerinde Sosyoekonomik Yapı ve Değişme Üzerine Bir Deneme (İstanbul: Ötügen Yayıncılık, 1993), s. 17.

9 Arsen Avagyan, İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkesler, s. 17.

olduğunu belirtmektedir¹⁰.

Bütün bu tartışma ve iddialar altında Çerkes tabiri geniş anlamda kullanıldığında, yerlerinden yurtlarından sürülmüş olan tüm Kuzey Kafkasya halklarını kapsarken, dar anlamda kullanıldığında 'Adıgey'leri ve Adıge gruplarını (örneğin; Kaberdeyler), mevcut siyasi coğrafya açısından kullanıldığında ise Karaçay-Çerkes'i kapsamaktadır¹¹. Bu yazıda ise Çerkes tabiri, hem 'Adıgey'ler hem de sürgüne maruz kalmış tüm Kuzey Kafkasya halkları için kullanılmaktadır. Ruslara göre ise, onlar 'Dağlılar!'

19. ve 20. yüzyıl, Balkanların, Anadolu'nun ve Kafkasya'nın tüm halkları için bir dehşet dönemi olmuştu. Bu bölgelerdeki bütün topluluklar, savaşın, açlığın ve savaş zamanında patlak veren dizanteri, tifüs gibi hastalıkların, ayrıca savaşı kaybeden taraf için kendini gösteren, yurdunu bırakıp göçme zorunluluğunun dehşetlerinden nasibini almıştır¹². Çerkesler belli bir dönemden sonra bu süreci en ağır koşullarda yaşayan ilk halklardan biri olmuştur.

"Osmanlının Kırım Savaşını kaybetmesinin ardından, Rusya, Kafkasya üzerindeki baskısını olağan üstü düzeye çıkardı. Bu baskı karşısında daha fazla direnemeyen Kafkas ulusları, özellikle Şeyh Şamil'in hareketinin düşmesinden sonra tarihin en büyük sürgünleri ile karşı karşıya kaldı"¹³. Bütün dünya biliyor ki, "Kafkasya, Ruslar tarafından zorla işgal edilmiş ve Adıge ler başta olmak üzere Kafkas halklarının büyük bir kısmı Çarlık güçleri tarafından ülkelerinden zorla sürülmüşlerdir"¹⁴. Geri kalanlarının ise, farklılıklarından ziyade benzerliklerin belirlediği geçmişten gelen kültür oluşum süreci, suni olarak siyasal bölgelere bölünerek farklı dillerde konuşan pek çok halkın küçük nüanslarla birbirinden ayrılan ortak hayat tarzını, ortak dünya görüşünü, âdet ve geleneklerini, folklor değerlerini ifade edebilecek olan bir üst kimlik oluşumunun önüne geçilmiştir. Sovyet-Stalin döneminden kalma siyasi coğrafya açısından Kuzey Kafkasya, Karaçay-Çerkes, Kabardin-Balkar, Adıgey, Kuzey-Güney Osetya, Abhazya, Çeçen-İnguşetya gibi bölgelere ayrılmıştır. Buradaki temel kaygının nedeni, tarihin derinliklerinde yatmaktadır. Öyle ki, bu kaybı, tarihte örneklerine zor rastlanır insan kıyımının yaşanmasına neden olmuştur. 140 yıldan fazla bir süre geçti, "bu ara birçok araştırmacı bu konuyla ilgili çalışmalar yaptı, fakat yeterince aydınlatılmamış çok konu var: Acaba Kafkas-Rus Savaşlarının başlangıç tarihi nedir? Acaba, Çerkesler ne kadar nüfus olarak sürülmüşlerdir? Sürgünün nedeni nelerdir?"¹⁵. Sürgün edilenlerin ne kadarı yaşamını yitirmiş ne kadarı hayatta kalabilmiştir? Kafkasya'da gelişen müridizm hareketinin niteliği nedir?

Bu sorulara tarihin sayfalarında yanıt bulmak, bu halkların bugün yaşayan torunlarına verilmiş bir hak olacağı gibi insanın değerine ilişkin sorulara da bir yanıt olacaktır.

Neler oldu?

Dünya coğrafyasındaki yeri bakımından Kafkasya her zaman jeopolitik öneme sahip olmuştur. Dolayısıyla, tarih boyunca birçok toplumun ve siyasi kuvvetlerin uğrak yeri haline gelmiştir. Kafkasya tarihi aynı zamanda savaş sanatlarının tarihidir. Kafkas-Rus savaşları ise bunların içerisinde en acımasızca ve ahlaksızca yapılanıdır. Ruslar açısından bu savaş Kafkasların Ruslar tarafından fethi iken, Kafkaslılar açısından ise Kafkasya'nın Ruslar tarafından işgali ve yerli halka uyguladığı mezalimdir. Bu yüzden, Kafkas-Rus Savaşlarının ne zaman başladığı, nasıl bir seyir takip ettiği ve sonuçlarının nasıl değerlendirilmesi gerektiği konusunda Rus tarih yazımı ile Avrupa-Türk tarih yazımı arasında önemli farklar vardır. Özellikle göç ve sürgün edilenlerinin sayısının bu kadar büyük olmasının, Çerkeslere Rus hükümeti tarafından göç etmek için verilen tam seferberlikle, dışarıdan yapılan tahriklerle, Türk hükümetinin himaye konusunda göçmenlere verdiği tantanalı vaatlerle, Çerkesler arasındaki etkili kişilerin Rusya'ya karşı düşmanca tutumuyla, ailelerin ve soyların ataerkil yapısının etkisiyle, Rusya içlerine ve Sibirya'ya sürgün edilme korkusuyla¹⁶ açıklama eğilimi vardı. Elbette bütün bunların belirli derecede etkisi söz konusudur. Fakat "Kafkasya'da huzursuzluk ve yer değiştirme hareketlerinin, Rusların Kafkaslara girmesiyle başladığı"¹⁷ birçok bilim adamınca kabul edilmektedir. Özellikle "Kafkas halklarının zorla yurtlarından sürülmesi Rus politikası'nın etkili aracı oldu. Kırım Tatarları'nın tersine, bu Müslümanlar ağırlıklı olarak yönetim örgütüne uygulanan baskıdan ibaret kalacak bir nedenle yurtlarından ayrılmaya niyetli değillerdi; onlara karşı uygulanan baskı araçları çok daha zorba oldu: Kıyımdan geçirme, talan etme, evlerin ve köylerin yakılıp yıkılması"¹⁸ gibi.

Sonuçları itibarıyla Kafkas-Rus Savaşları ele alınırsa bu savaşı üç döneme ayırmak mümkündür¹⁹. İlk dönem savaşları hazırlık savaşları olarak adlandırılabilir. Hayli uzun süren bu dönem savaşlarının sonlarına doğru Kuzey Kafkasya'da ufak-tefek göçler görülmüştür. İkinci evrede oldukça kanlı savaşlar gerçekleşti. Bu dönemde direnç noktaları düşen Çerkesler gruplar halinde sürgün edildiler. Üçüncü dönem savaşlar ise "ölüm-kalım savaşları"dır. Bu dönem savaşlarda ise Kafkasya'nın düşmesi ve Rusların Kafkasya'yı tamamen işgal etmesiyle sonuçlandı. Bütün dünya'nın çaresiz olarak izlediği bu savaş sürecinde ve neticesinde Kafkasya Ruslar tarafından etnik temizliğe, hayata geçirdikleri metotlar da soykırıma yol açtı.

Hazırlık Savaşları

Tarih boyunca bir çok kavmin geçiş ve karşılaşma noktası olarak görülen Kafkasya'da günümüzde de etkisini gösteren

10 N. Luxembourg, Rusların Kafkasya'yı işgalinde İngiliz Politikası ve İmam Samil, Sedat Özden (ter.), (İstanbul: Kayhan Yayınevi, 1998), s. 77.

11 Çerkes tabirinin kapsamı için bkz.: Yaşara Bağ, Çerkeslerin Dramı: İşgal, Sürgün ve Göç, Çerkes Sürgünü (der.), (Ankara: Kafder Yayınları, 2001); Nihat Barzeg, Çerkes Sürgünü: Gerçek, Tarih ve Politik Nedenleri (Ankara: Takav Matbaacılık, 1996), s. 17; Arsen Avagyan, Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkesler, s. 9-21; Çetin Öner, Şu Bizim Çerkesler (İstanbul: Can Yayınları, 2000), s.

18,39; İsmail Berkok, Tarihte Kafkasya (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1958); Berkok geniş anlamda Çerkesliği "her Adıge Çerkesidir, her Çerkes Adıge değildir" cümleleri ile tarif etmektedir.

12 Aynıntı için bkz.: Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, Bige Umar (ter.), (İstanbul: İnkilap Yayınları, 1998), 1998.

13 Süleyman Erkan, Sürgün Olgusuna Analitik Yaklaşım ve Çerkes Sürgünü Örneği, Nart Dergisi, Sayı.43, (Mayıs-Haziran 2005), s. 9.

14 Anzor Kuşabiyev, 21 Mayıs Sürgünü, Nart Dergisi, Sayı.21, (Mayıs-Haziran 2004), s. 16.

15 Kuşabiyev, 21 Mayıs Sürgünü, s. 15.

16 Golos gazetesi, St. Petersburg 12 Ağustos 1876, No:221, s1-4 aktaran Murat Papsu, Vatandıran Uzaklara Çerkesler (İstanbul: Civiyanları, 2004) s. 73.

17 Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün; Kemal Karpat, 21 Mayıs Sürgünü, Nart Dergisi, Sayı.21, (Mayıs-Haziran, 2004), s. 12; Anzor Kuşabiyev, 21 Mayıs Sürgünü, s. 16.

18 Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, s. 19.

19 Benzer bir sınıflandırmaya bkz.: Yaşara Bağ, Çerkeslerin Dramı: İşgal, Sürgün ve Göç; İsmail Berkok, Tarihte Kafkasya; farklı bir sınıflama için ise, Arsen Avagyan, Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkesler.

iki ana unsurun etkisi söz konusudur: Türkler ve Ruslar

Türkler Kafkasya'da:

"Kafkasya ile Türklerin ilişkisi M.Ö. 4. yüzyıla kadar gitmektedir. Bölge, önceleri Kırım Hanları vasıtasıyla ve 16. yüzyıldan itibaren de doğrudan Osmanlı Devleti ile ilişki içerisine girmiştir. Bu ilişki bazen kötüleşerek 20. yüzyıla kadar süregelmiştir"²⁰.

"Kuzey Kafkasya ile Osmanlı Devleti'nin ilk teması ise 1451'de Fâtih'in Abhazy (Sohumkale) üzerine donanmasını göndermesiyle başladı. Tamam yarımadasından Soçi'ye kadar Çerkesistan sahilleri, 1479'dan 1810 Rus istilasına kadar Osmanlı (nüfuzu altında) da kaldı."²¹. İran da dahil olmak üzere, özellikle Ruslar ile Osmanlıların Kafkasya üzerindeki nüfuz mücadeleleri Osmanlı'nın Çerkesistan'daki güçlü prensliklerle işbirliği geliştirmesine yol açtı. Bu prensliklerle 1781 yılında İstanbul'da bir antlaşma yapıldı ve Ferah Ali Paşa yönetimindeki askeri kurul Batı Kafkasya'ya geldi. Böylece ilk büyük ve etkili Osmanlı müdahalesini gerçekleştirmiş oldu. 1781 yılında da Anapa, Soğucak ve Tsemez kaleleri yeniden yapıldı ve ilişkiler pekiştirildi"²². 1801 yılında Anapa'ya gönderilen Ferah Ali Paşa, "askeri ve yönetsel niteliğinden çok bir dini misyoner gibi çalışarak"²³, "İstanbul'dan din adamları getirdi ve bunları Çerkesler arasında misyoner olarak kullandı. Öyle ki, din adamlarının Kafkasya'ya geldiği seneye 'İmam yılı' adı verilmiş, bu tarihten sonra Çerkes isimleri bırakılarak Ahmet, Mehmet gibi Osmanlıca isimler alınmaya, çocukların sünneti için sünnetçiler getirilmeye başlanmıştır. Kısaca, "Ferah Ali Paşa, Çerkesler ile Osmanlı arasında karşılıklı güveni sağlamak ve Osmanlı sempatisini artırmak için İslam dininin yaygınlaştırılmasına oldukça önem verdi"²⁴. "Anapa'yı karargah tutup, Çerkesler ve Abazalar arasında Müslümanlığı yaymaya çalışarak"²⁵ "Osmanlı Devletinin buradaki nüfuzunu da arttırmaya çalıştı"²⁶. Zaten 16. yüzyıldan beri Kabardey prenslerinin Müslümanlığı benimsediği bilinmektedir"²⁷. Hatta "18. yüzyıl sonuna gelindiğinde bu süreç tamamlanmıştı. Özellikle Osmanlı Sultanları ve Kırım Hanlarının etkisiyle gerçekleşen bu süreç, İran devletinin Şii mezhebine karşı bir Sünni kordon kurma girişimi olarak gerçekleşti"²⁸. Fakat, Ferah Ali Paşa'nın ölümünden sonra eskiden olduğu gibi ılımlı politikanın yerini baskı aldığından İslamiyet'in yaygınlaşması hızını yitirdi"²⁹.

1060'lı yılların Melikşah döneminde Selçukluların Dağıstan'a yerleşmesiyle temellenen süreç daha sonra sırasıyla bölgede İran ile Osmanlı ve Ruslarla Osmanlılar arasında nüfuz mücadelelerine dönüşmüşse de Türkler tarih boyunca

Kafkasya'ya tamamen nüfuz etmemiştir"³⁰. Her ne kadar batı Kafkasya, Osmanlı idaresinde olmuşsa da tüm Osmanlı idaresi süresince Kafkas halkı tamamen otonom yaşadı. Osmanlı daima Kafkas halkının ihtiyaçlarını ve karakterini, tarihi geçmişlerini göz önünde tutarak onlara tam manasıyla otonomi verdi"³¹. Diğer yandan "Padişah'ın kendisine bağlı kabul ettiği Kafkas kavimleri hiçbir zaman Sultan'a itaat ve bağımlılığı kabul etmediler. Kabul ettikleri husus Padişah'ın, Muhammed'in mirasçısı ve dini lider olarak tanımalarıydı. Hiçbir zaman haraç (vergi) ödemediler veya askeri yardımları olmadı. Karadeniz sahilindeki iki üç kale kurarak ellerinde tutan Türklere, Çerkesler sadece dini inançlarından dolayı tahammül ediyorlardı. İç işlerine karışmalarına hiçbir şekilde izin vermedikleri gibi herhangi bir şekilde müdahale etmek istediklerinde de affetmediler"³². Örneğin Çerkes Beyi Hacımukov bu konuda şu şekilde yazmıştı"³³: Çerkesya şu veya bu derecede Osmanlı etkisi altına koyan İslam'ın yayılması, sonuçta bu bölgeyi Osmanlı vilayeti veya eyaleti haline getirmede. Türkler burada Osmanlı düzeni kuramadılar, örneğin Ahıska'daki gibi vergi ve askeri sistem uygulamadılar. Çerkesler Osmanlı Sultan'ını kendi manevi önderleri gibi gördüler, fakat onun sivil idari egemenliğini tanımadılar ve iç işlerine karışmasına da izin vermediler. Çerkesler hür ve bağımsız halktı.

Bu yüzden Çerkesler Ruslara karşı savaştıkları gibi Osmanlı'nın da bölgelerine girmelerine engel oldular. "Öyle ki, 'biz kimsenin idare ve hakimiyetini kabul etmeyiz, Rusları da Osmanlıları da vururuz', diyorlardı"³⁴. Kısaca "tarih boyunca geniş ölçüde bağımsız yaşadılar ve zaman zaman Osmanlı'nın ya da İran'ın yüksek egemenliğini sözde kabul etmiş olmakla birlikte bağımsızlıklarından asla vazgeçmediler"³⁵. Bu yüzden "Çerkeslerin Osmanlı Devleti ile fazla ilişkilerinin olmayışı (Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Çerkes asıllılar hariç), İslamiyet'in geçmişinin burada oldukça yakın oluşu ve dolayısıyla halifenin otoritesini henüz ciddi olarak kabul etmeyişleri ve bin yıllardan beri özgürce yaşamaya alışkın olmalarından dolayı, bu bölgede Osmanlı Devleti'nin etkisi fazla olmadı. Tam tersine 1787-1792, 1806-1812 ve 1827-1829 Osmanlı-Rus savaşlarında bilhassa Çerkesler de Ruslara karşı çarpışmalara katılarak Osmanlıları desteklediler"³⁶. Bu tür bir ilişki "Orta Asya Türkleriyle birleşebilmek için, Kırım-Kuzey Kafkasya-Astrahan-Kazan hattına sahip olmak, hızla gelişerek güneye inmekte olan Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı işgalini önlemek, Rusya ile dini yakınlığı olan Gürcistan'ın Rusya ile coğrafi birleşmesini önlemek, Uzak-Doğu ticaretinin önemli noktaları durumundaki Karadeniz'in doğu limanlarını

20 Hayati Bice, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları No.65, 1991), s. 5.

21 Y. Öztuna, Osmanlı Devleti Tarihi (İstanbul: FFK yayını, 1986), s. 331-332.

22 İzzet Aydemir, Göç: Kuzey Kafkasyalıların Göç Tarihi (Ankara: Gelişim Matbaacılık, 1988), s. 15.

23 Nihat Beraz, Çerkes Sürgünü: Gerçek, Tarihi ve Politik Nedenleri, s. 50.

24 Cemal Göktepe, Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti (İstanbul: Şamil Vakfı Yayınları, 1979).

25 Bedri Habiboğlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler (İstanbul: Nart Yayıncılık, 1993), s. 100.

26 Hayati Bice, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, s. 11.

27 Mühime, 32. cilt, no 383 6 Recep 989 / 6 Ağustos 1581.

28 Ali Kasumov ve Hasan Kasumaov, Çerkes Soykırımı, Orhan Uravelli (ter.) (Ankara: Kaf-Der Yayınları, 1995) s. 2: Aslında "İslamiyet'in Kafkasya'nın batısındaki Çerkes ve Karaçay-Balkar halkları ile doğusundaki Çeçen-İnguş ve Dağıstan halkları üzerinde etkileri farklı olmuştur. İslamiyet'le henüz 8. yüzyılda Araplar vasıtasıyla tanışan ve daha sonraki yüzyıllarda İslamiyet'i peyderpey kabul eden Dağıstan ve Çeçen-İnguş halkları safi mezhebine dahil olurlarken, İslamiyet'i 17.-18. yüzyıllarda Osmanlılar ve Kırım Hanlığı vasıtasıyla tanıyıp kabul eden Çerkes, Abaza ve Karaçay-Balkarlar Hanefi mezhebine girmişler"; Uluk Tavkul, İslamiyet'in 19. Yüzyılda Kafkasya Halklarının Toplumsal Yapılarına Tesirleri, Kırım Dergisi, Sayı.25, 1998, s. 43; <http://karachaymalkar.bravehost.com/islamiyetkavkaz.html>, 28 Kasım 2005.

29 İzzet Aydemir, Göç: Kuzey Kafkasyalıların Göç Tarihi, s. 18.

30 Fakat, resmi Osmanlı tarih tezinde Kafkasya her zaman Osmanlı'nın hakimiyet alanı içerisinde gösterilmektedir.

31 Kemal Karpat, 21 Mayıs Sürgünü, 2. 13.

32 Feodor Feodoroviç, Bir Rus Subayının Kafkasya Anıları, Kerim Vurdem (ter.), (Ankara: Kafkas Derneği Yayınları, no 8, 1999), s. 9.

33 Ali Kasumov ve Hasan Kasumaov, Çerkes Soykırımı, s. 90-91.

34 Ali Kasumov ve Hasan Kasumaov, Çerkes Soykırımı, s. 94.

35 Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, s. 32.

36 Bedri Habiboğlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, s. 99-101; Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, s. 24-25.

ve Astrahan'ı elde etmek³⁷ isteyen Osmanlıların da işine geliyordu.

Ruslar Kafkasya'da:

1481 yılında Altınordu Devleti, Timur'un saldırıları ile yıkılınca Kafkasyalılar açısından da tarihi dönüm noktası başladı. "Altınordu Devletinin yıkılmasıyla Ruslar, Altınordu devletinin boyunduruğundan kurtuldu"³⁸ ve güçsüz hanlıklar ortaya çıktı. Bunlardan Kazan 1552'de, Astrahan ise 1556'yılında Çar VI. Ivan döneminde Ruslar tarafından işgal edildi. Bu şekilde Rusların yayılmacı politikası Kafkasya'ya yönelince, dünyanın tanık olacağı en zalimce savaşlardan biri olacak olan savaşlar da başladı. Rusların nihai hedefi olan Karadeniz limanlarını ele geçirmek böylece sıcak denizlere inip Hindistan'a yönelik uzun vadeli planlarını gerçekleştirmek için Kafkasya'yı kontrol altına alması gerekiyordu. Ruslar amaçlarına ulaşmak için "çoğunluk ve siyaset açısından Müslümanların egemenliği yerine Hıristiyanların nüfus çoğunluğu ve Rusların siyasal üstünlüğü sağlanmalı idi. Stratejik olarak Müslümanların sürülmesi ve Hıristiyan halkların yani Slavların yerleştirilmesi gerekiyordu"³⁹. Bunun için uzun sürecek bir hazırlık savaşı yaptılar. Bu savaşların başlangıç tarihi işte bu Astrahan'ın işgal edildiği 1556 yılın rasatları. Artık, Rusların önlerinde Kafkasya vardı.

1567'de Çar VI. Ivan, Kabardey topraklarına saldırmasıyla tarihe Kafkas-Rus savaşları olarak geçecek olan savaşların da ilk aşamasına girilmiş oldu. Bu saldırı sürecinde Kabardey prensi Temiroka'nın kızı Maria'nın Çar Ivan ile evlenmesiyle bir süre barış sağlandı. Fakat 1587'de Çarın ölümüyle savaşlar yeniden başladı. 1604-1605 yıllarında Rusya Dağıstan'a saldırdı; fakat, Çeçen ve Dağıstanlıların ortak savunmaları ve karşı saldırılarıyla ağır yenilgiye uğrayarak geri çekildiler. Bir süre lojistik hazırlık yaptıktan sonra 1711'de Ruslar yeniden Dağıstan'a saldırmaya başladı. Karadan ve gemilerle Hazar denizinden yaptıkları seferler sonucunda Derbend'i işgal ettiler ve 1735'e kadar Dağıstan'da kalmayı başarabildiler... Aynı yıllarda Osmanlı Devleti ve Rusya, Balkanlarda da sürekli savaşıyordu. 1739'da imzalanan Belgrat anlaşmasına rağmen Ruslar, Kuzey Kafkasya içlerine girmeye ve girdikleri yerlere Kazak ve Rus köylülerini yerleştirmeye başladılar⁴⁰. Hazırlık savaşları olarak adlandırılabilir olan bu savaşlar 1762 yılına kadar tam 206 yıl sürmüştür. Bu savaşların bu kadar uzun sürmesinin bir nedeni Kırım Hanlığı'nın Çerkes toprakları ile Ruslar arasında tampon olarak var olmasıydı⁴¹. Bu tarihten sonra Ruslar istihkamlarına da başladılar.

Sürgün Savaşları:

"1763 yılından beri Ruslar, bugünkü Mezdok bölgesinde

kaleler inşa ettiler. Kabardey Prensleri, 2. Katerina'dan bu uygulamaların durdurulmasını istedilerse de karşılık bulamadı, 1764'e girildiğinde artık geri dönülmez bir sürecin içine girildi. 1557 yılında yapılan dostluk anlaşması askıya alındı ve Kafkas-Rus savaşlarının başlaması için bir neden oluştu"⁴²ki, "Çarlık hükümeti Kuzey Kafkasyalılar 'Kanuni İktidar'a karşı başkaldıran 'asiler' gibi saymaya başlamıştı"⁴³. Artık 'Hazırlık Savaşları' tamamlanmış ve gerçek Kafkas-Rus savaşlarının başlaması ve ilerde meydana gelecek olan Kafkas sürgünleri için bütün ortam hazırıldı. Bu suretle Kuzey Kafkasya halkları ile Rusya arasında cephe çizgisini oluşturan ünlü "Kafkas Hattı" meydana geldi"⁴⁴. İşte tarihe "Çerkeslerin Soykırımı" olarak geçecek olan 21 Mayıs 1864 yılının başlangıcı da bu tarihle başladı. Çünkü 1773 sonrasında Osmanlı ordularının Rusçuk, Silistre ve Varna zaferlerini elde etmesi üzerine II. Katerina ordusunu tekrar topladı. Romanzoff komutasındaki Rus ordusu, Yeni Çeri Ağası Yeğen Mehmet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunu Kozluca'da mağlup etmiş, fakat savaşı kaybeden Osmanlı, 1774'ün 17 Temmuzunda, Ruslar ise 21 Temmuzunda "Küçük Kaynarca Antlaşması"ni imzalamak zorunda kaldı"⁴⁵. Ruslara göre "bu anlaşma Kuzey Kafkasya'nın merkezi bölgelerini işgal etmeleri için 'hukuki bir temel' idi"⁴⁶. "1768'den beri çok şiddetli gerçekleşen Ruslar ile Osmanlı'nın, Kırım Hanlığı üzerindeki nüfus mücadelesi Osmanlı'nın aleyhine oldu; bu durum da Rusların Kuzey Kafkasya sınırına kadar gelmelerine yol açtı"⁴⁷ ve Rus orduları Kuban ve Terek ırmaklarına kadar ilerleyip burada tahkimata başladı. "1787 yılı itibarıyla Rus yayılmacılığı kendini göstermiş, Kırım Türkleri yerlerinden edilmeye başlamıştı"⁴⁸. Daha sonra diğer Müslüman halklar gibi Çerkesler takip edecekti. İşte "Kafkas-Rus Savaşı olarak adlandırılan savaşın gerçek başlangıcı, Rusların Kafkasya'da ilk kalelerini kurdukları ve toprak ele geçirmeye başladıkları 1700'lerin bu ikinci yarısıyla tarihlenir"⁴⁹. Bu tarihle beraber Kafkasya'dan sınırlı sayıda göçler de başlamış oldu. Özellikle "1837 yılında 29 kişilik bir Kırım Tatar grubunun Kırım'dan Osmanlıya göç etmeye izin alması"⁵⁰ göçlerin ilk defa resmi bir nitelik kazanmasına yol açtı. "Aynı süre içinde Kafkasya'dan da göçler başlamış ve 1780-1800 döneminde 15 bin, 1828'de de 12 bin civarında Kafkasyalı vatanlarını terk etmişlerdi"⁵¹. Fakat Rusların yayılmacı politikası durmak bilmeyecek ve göç, yerini sürgüne, kısa bir süre sonra da soykırıma bırakacaktı.

Kuzey Kafkasyalılar Rus istila hareketine karşı derhal direniş hareketi de geliştirdiler. Özellikle ilk örgütlü direniş "18. yüzyılın sonlarına doğru Dağıstanlı Şeyh Mansur tarafından gerçekleştirildi"⁵². "Şeyh Şamil döneminde Dağıstan ve Çeçenistan'ın bütününe etkisi altına alacak olan müridizm

37 Nihat Berzeg, Çerkes Sürgünü: Gerçek Tarihi ve Politik Nedenleri, s. 61.

38 Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, s. 13.

39 Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, s. 29.

40 Nihat Berzeg, Çerkes Sürgünü: Gerçek Tarihi ve Politik Nedenleri, s. 196: 28-29.

41 Yaşara Bağ, Çerkeslerin Dramı: İşgal, Sürgün ve Göç, Çerkes Sürgünü, s. 211; İsmail Berkok, Tarihte Kafkasya.

42 Anzor Kuşnabiyev, 21 Mayıs Sürgünü, s. 15.

43 Barışlı Baytuğan, Kuzey Kafkasya (1917-1970), Orhan Boğbay (der.), (Samsun: Yedi Yıldız Yayınları, 1999), s. 5; Abdullah Saydam, Kırım ve Kafkas Göçleri: 1856-1876, s. 36.

44 AYTEK KUNDUKU, Kafkasya Müridizmi: Gazavat Tarihi, Tanık Cemal Kutlu (sade. ve haz.), (İstanbul: Gözde Kitapları Yayınevi, 1987), s. 11.

45 İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Cilt.4 (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972), s. 58.

46 Barışlı Baytuğan, Kuzey Kafkasya (1917-1970), s. 5.

47 İsmail Berkok, Tarihte Kafkasya.

48 Hayati Bice, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, s. 43-45.

49 Murat Paşu, Vatandan Uzaklara Çerkesler, s. 11.

50 Rusya İmparatorluğu Dış Siyaset Arşivi, fon 161, SSP Genel Arşivi I-13, op.63, d. 1897 yılı, s.1-7 aktaran Arsen Avagyan, Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkesler, s. 23; bu ve daha sonra yapılan Nogayların göçü daha sonra yapılacak olan Çerkeslerin göçlerinin kitlesel boyutlara ulaşmasına sosyal psikolojik etki yaratacağıdır.

51 Süleyman Erkan, Kırım ve Kafkasya Göçleri (1876-1908) (Trabzon: Karadeniz Teknik Ün., Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Merkezi, 1996), s. 10.

52 Marie Broxup, Caucasian Muridism in Soviet Historiography, Society Central Asian Studies, Print Series No: 10, (1986), s. 5; N. Luxembourg, Rusların Kafkasya'yı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil, AYTEK KUNDUKU, Kafkasya Müridizmi: Gazavat Tarihi, Tanık Cemal Kutlu (sade. ve haz.), (İstanbul: Gözde Kitapları Yayınevi, 1987).

hareketini de başlatmış oldu"⁵³. "Asıl adı Uçerma (Ruslar Uçurma der) olan Şeyh Mansur (halk tarafından önder seçildikten sonra bu adı aldı) Ruslara karşı beş yıl savaştıktan sonra 1791 yılında tutsak edilerek Petersburg'a götürüldü ve 13 Nisan 1791'de de idam edildi"⁵⁴.

"1790'a kadar İmam Mansur'un yönetiminde Çerkes kuvvetleri ve Rus orduları savaştılar. Aynı tarihte Osmanlı Sultanı tarafından Soğucak Muhafızlığına gönderilen Battal Paşa birlikleriyle Çerkeslerin bu savaşına katılmışsa da Ekim 1790'da 800 kese altını da beraber alarak Ruslara sığınmasıyla Çerkes kuvvetlerinin zayıflamasına neden oldu"⁵⁵. Ruslar Battal Paşa'nın bu yaptığına öylesine memnun olmuştur ki "o zamanlar küçük bir kasaba olan ve bugün Karçay-Çerkes'in başkenti olan Çerkesk'e onun adını, yani 'Battalpaşinskiy' adını verdiler. Bu şehrin adı Sovyet döneminde bugünkü halini aldı"⁵⁶.

"16 Şubat 1801'e gelindiğinde Rusya, Gürcistan'ı ve Abhazya'yı ilhak ettiğini açıkladı"⁵⁷. Bu ilhak Abhazlar tarafından şiddetli protesto ve direnişle karşılanıp Abhazya bağımsızlığını çığnetmezken,⁵⁸ "Gürcü Krallığı bu ilhaki onayladı" (Luxembourg, 1998: 29). Gürcüler, "Rusların kendilerini Osmanlı ile İran'a karşı koruduğunu ileri sürerek Ruslara teslim olunca"⁵⁹ Kuzey Kafkasya'yı güneyden de kuşatma olanağı da doğdu. "1807'de Çerkeslerin 'Yemine vuz' adını verdikleri bir veba salgını Kafkas halklarını oldukça olumsuz etkilemiş ve ordularını zayıflatmıştı"⁶⁰. Bunu fırsat bilen Ruslar, "Glazenap komutasında Çerkeslerle büyük savaşlar yaptı. Çerkesler büyük zayıatlar verdiler. Humbaley nehri bir hafta kızıl aktı. Bu iki olay arasında Çerkeslerin içine düştüğü durumu anlatmak için bir atasözlerinde şöyle anlatırlar; 'Yeminem geylaar humbaleyn yehhijj', yani 'vebadan kurtulanı Xhumbaley nehri götürür"⁶¹. Hızını alamayan Ruslar "1810'da Abhazya'yı kendine bağlarken 1821 yılında Aleksey Petroviç Yermolov komutasında büyük bir kuvvetle Kabardey'in mukavemetini kırdılar. Kabardey prens ve soylularının çoğu Rus esaretinde kalmamak için Kubaötesine kaçtılar"⁶² ve "Kuban'a veya Osmanlı İmparatorluğuna yerleştiler"⁶³. 1822'de de Kabardey ve Oset topraklarını işgal ettiler ve kuzeyden Daryal geçidi gibi kilit bir yeri ele geçirdiler. Böylece Çeçenistan-Dağıstan ile batıdaki Kafkas topraklarının arasına girerek birlikte hareket etmelerini engellediler"⁶⁴. "Çerkesler Batı Kafkasya'da ve Dağıstanlılar da Doğu Kafkasya'da birbirlerinden bağımsız hareket etmek zorunda kaldılar"⁶⁵. Bu tarihten sonra Rusların Kafkasya'da hakimiyeti daha da artmaya başladı.

"1828-29 savaşında Rumeli tarafındaki Rus Başkumandanı

Dibitch'in Edirne'den sonra İstanbul'u bile tehdit edecek kadar yaklaşması ve Anadolu'da Erzurum'u alan Psakeyewitch ordusunun Trabzon'a doğru ilerlemesi üzerine Osmanlı barış imzalamak zorunda kaldı. Tarihe, 1929 Edirne anlaşması olarak geçen bu barış görüşmeleri neticesinde Balkanlardaki bazı bölgelerin yanı sıra Anapa, Poti, Ahıska ve Ahilkelek kaleleri Ruslara verildi ve böylece Rusya'nın Gürcistan'daki hakimiyeti de tanınmış oldu"⁶⁶. "Daha önce 1739 Belgrat ve 1774 Küçük Kaynarca Anlaşmasında olduğu gibi sonraki '1829 Edirne Anlaşması'nın koşulları arasında yer alan Kuzey Kafkasya'nın Ruslara devredilmesi,"⁶⁷ Rusların Kafkasya üzerinde daha çok hak iddia etmesine neden oldu. Oynanan oyun gayet basittir; Rusya sıkıştığında aslında sahip olmadığı Çerkesya'yı Osmanlıya terk etmekte böylece, belli bir zaman sonra yine aynı şekilde Osmanlı sahip olmadığı Çerkesya'yı Rusya'ya vermek zorunda kalmakta idi"⁶⁸.

Bu olaylarla "Rusların yayılcı politikasının Kuzey Kafkasya'da gelişmesi için Çarlığın önü açılmış"⁶⁹ oldu. Bu analılaşmaya dayanarak Ruslar, Çerkes topraklarını da kendi hakimiyet alanları içinde gördüler. Diğer yandan "Kafkasya'nın pek geniş olan dağlık iç bölümlerinde asla yengiyeye uğratılmamış aşiretler yaşamakta idi ve bunlar hiçbir zaman esareti kabul etmemişlerdi. Ruslar 1830'larda, aşiretlere ait arazilerin kuzey sınır bölümlerini zaptetmişlerdi, ama pek zorlu Çerkes direnişleriyle baş edemiyorlardı"⁷⁰. Zaman zaman "Çerkes topraklarını işgal etmeye ve burada kendi iradelerini kurmayı başardılar. Çarlığın askeri-sömürgeci yayılcılığı gittikçe daha sert bir karakter kazanarak yavaş yavaş ilerledi"⁷¹. "Çerkesler ise bu durumu her zaman reddettiler. Zaten Ruslar da Edirne antlaşmasının kağıt üzerinde olduğunu biliyordu. Kuvvet kullanılmadan bu toprakların elde edilemeyeceği belli idi"⁷². Ana müdafaa mevki olan Poti ve Anapa'nın elden gitmesiyle gelişen bu süreç, Batı Karadeniz sahilleri Osmanlıların kontrolünden çıkmasına neden oldu ve Kafkasya'daki yerli Kafkas halklarını da kendi başına mücadele yapmaya itti. Fakat aşiret düzeyinde örgütlü olan Çerkeslerin savunmaları da bireysel ve bölük pörçük gerçekleşiyordu. Daha sonraki "çarpışmalar sırasında örgütlenmenin ve disiplin gücünün Ruslar tarafında olduğu anlaşıldı. Çerkesler, cesaret, ruh ve maneviyat bakımından Ruslara göre üstün olmakla beraber, savaşın genel şartlarını etkileyen disiplinli ve örgütlü olmak da düşmana tam bir üstünlük sağlıyordu... Avrupa yöntemiyle eğitim gören Rus ordularına karşı Çerkeslerin kendi savaş yöntemini uygulayacak bir eğilimleri de yoktu. Daha doğrusu örgütlenmiş de değillerdi, kuvvetlerini birleştirememişlerdi...

53 Nihat Berzeg, Çerkes Sürgünü: Gerçek, Tarihi ve Politik Nedenleri, s. 32.

54 AYTEK KUNDUKH, Kafkasya Müridizmi: Gazavat Tarihi, Tarık Cernal Kutlu (sade ve haz.), (İstanbul: Gözde Kitapları Yayınevi, 1987), s. 30-31.

55 Nihat Berzeg, Çerkes Sürgünü: Gerçek, Tarihi ve Politik Nedenleri, s. 32-33; Abdullah Saydam, Kırım ve Kafkas Göçleri: 1856-1876, s. 39; daha sonra Battal Paşa Rusların isteği üzerine Osmanlı Hükümeti tarafından atfedilmiş ve üstelik Trabzon valisi yapılmıştır.

56 Tavkul, 1993: 34.

57 Anı yıl Ferh Ali Paşa da Anapa'ya gönderilmişti.

58 Nihat Berzeg, Çerkes Sürgünü: Gerçek, Tarihi ve Politik Nedenleri, s. 34.

59 Colarusso, 1991: 656.

60 Kafdağı, 1988, sayı15-16, s. 8; Nihat Berzeg, Çerkes Sürgünü: Gerçek, Tarihi ve Politik Nedenleri, s. 35.

61 Avleđin Dumans, Çerkes Kültürü Üzerine Etüd (Kaysar: Kayseri Kafkas Derneği, 2004), s. 144.

62 Feodor Feodoroviç Tormau, Bir Rus Subayının Kafkasya Anıları, s. 127.

63 Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, Çerkes Soykırımı, s. 20.

64 Yeşar Bağı, Çerkeslerin Dramı: İşgal, Sürgün ve Göç, Çerkes Sürgünü, s. 212.

65 N. Luxembourg, Rusların Kafkasya'yı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil, s. 201.

66 İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, s. 115.

67 Nihat Berzeg, Çerkes Sürgünü: Gerçek, Tarihi ve Politik Nedenleri, s. 63.

68 Osman Çelik, İngiliz Belgelerinde Türkiye ve Kafkasya (Ankara: Gelişim Matbaası, 1992), s. 50.

69 Aslan Peneşu, Müridizmin Kuzeybatı Kafkasya'da Yayılması, Murat Paşası (Türkçe ter.) Sbornik Statey Molodih Uçyonih, Aspirantov (Genç bilim adamları ve Araştırma Görevlilerinin Makaleleri Seçkisi), (Maykop: Meoti Yayınevi, 1993); Murat Paşası, Vatandan Uzaklara Çerkesler.

70 Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, s. 33.

71 Tuğan Kurmkov, Çerkeslerin Türkiye'ye Sürgünü (Nalçık: Adıgı, Kültür ve Tarih Dergisi, S.3, 1992), s. 88; Murat Paşası (der.), Vatandan Uzaklara Çerkesler, (İst.f: Çiviayızları, 2004), s. 24. içinde.

72 Feodor Feodoroviç Tormau, Bir Rus Subayının Kafkasya Anıları, s. 9.

Genel bir komutanları ve ortak planları da yoktu... Ayrıca hayatlarının sosyal kuruluşlarında da bir birlik bulunmuyordu"⁷³. İşte bu şartlar altında savunma, dini nitelik kazanarak Gazi Molla, İmam Hazma ve Şeyh Şamil ile imamlar idaresinde bir savaşa dönüştü"⁷⁴. Bu yüzden "Kafkasya Dağlarının kurtuluş hareketinde Müslüman din adamları önemli rol oynadı"⁷⁵. Özellikle, Çerkesya'daki halkın özgürlüklerine düşkünlüklerinde İslami duruş önemli bir mevzi sağladı, "19. yüzyılda Rusya'nın Kafkasları işgal etmesini yıllarca geciktirdi ve Kafkasya halkları arasında birlik ve dayanış oluşturulmasına vesile oluşturup Ruslara karşı ortak kimlik özelliği vererek Kafkas halklarının 'Birleşik Kafkasya' ideali etrafında toplaşmasını sağladı"⁷⁶ alternatif meydana getirdi. Fakat bu beklenti, Kuzeydoğu Kafkasya'da belli bir seviyeye gelmesine rağmen sosyokültürel konjonktürden dolayı Kuzeybatı Kafkasya'da cılız kaldı.

Gazavat Savaşları ve Müridizm

İşte bu 1829 tarihi, Kuzeydoğu Kafkasya'da başlayan aynı zamanda Kafkasya'nın özgürlük mücadelesinde önemli dönüm noktalarından biri olan 'gazavat' savaşlarının da başladığı tarihtir. Aynı zamanda Çarlık Rusya'sının ordularına karşı direniş, zamanla birkaç kabilenin direniş olmaktan çıkıp tüm Kuzey Kafkasya'nın özgürlük savaşına dönüşecek yeni bir dönemin adıdır bu. İmamların öcülüğünde yavaş yavaş bütün Kafkasya'ya yayılan özgürlük savaşı, cesareti, halkları harekete geçirmedeki ustalığı, politik ve taktik yeteneği ile Şeyh Şamil bu hareketin en kıdemli ve en karizmatik önderi oldu.

"1829'la beraber Dağıstan'da Şamil'in Çerkeslere ve diğer halklara yardımcı olan hareketi başladı. Bu tarihten itibaren Dağıstan'da, Çeçenistan'da, Osetya'da, Karaçay-Balkar'da, Kabardey'de ve Batı Çerkesya'da ortaya çıkan kurtuluş mücadeleleri ortak ulusal karakter kazandı"⁷⁷. Birçok tarihçi bu sürece, imamların önderlik etme girişiminden dolayı "Kafkas Tarikatı"nın⁷⁸ özgürlük savaşı adını da vermektedir.

Aslında Şeyh Bahauddin Nakşibendi'nin geliştirdiği ve Buhara'dan Kafkasya'ya, İranlı vaiz Hacı İsmail tarafından getirildiği müridizm, 1793 Gimri doğumlu Dağıstanlı imam Gazi Muhammed 1829-1832 yılları arasında Ruslara karşı savaş vermesiyle Kafkasya'nın bir özgürlük hareketine dönüştü. Fakat, İmam Mansur'un başlattığı müridizm hareketinin önderliğini "Gazi Muhammed'in Ruslara esir düşmesi ve 17 Ekim 1832'de idam edilmesiyle onun yerini İmam Hamza Bek aldı, daha sonra da bu hareketin öncülüğü İmam Şamil'e geçti"⁷⁹. "1834-35 yılından itibaren"⁸⁰ "Kuzeydoğu Kafkasya'da Çeçenler ve Dağıstanlılar Şamil'in önderliğinde toplu halde savaşırken batıda Çerkesler büyük birlik oluşturmadan ayrı

topluluklar halinde direndiler"⁸¹. Dolayısıyla "Şamil'in 1840'larda Kuban bölgesine gönderdiği napleri olmasına rağmen o kadar geniş bir taban bulamadı. Bu durumun esas nedeni, Batı Kafkasya Adige lerinde müridizmin özelliklerine karşı yoğun bir ilginin olmaması"⁸² ve Şamil'in "otokratik yapısı"⁸³ idi.

Bu yüzden, geçmişte olduğu gibi bugün dahi müridizm hakkında oldukça spekülasyon tartışmalar yapılmaktadır. Örneğin, bir taraftan "Türkiye'nin ve İngiltere'nin, Kafkasya'daki saldırgan politikasının silahı olarak kullanılan gerici bir akım ve feodal-dinci üst kesimin bir hareket olduğu ileri sürülürken, diğer taraftan tam tersine Çarlığın işgal politikasıyla mücadelede Kafkaslıların birleşmesine yardımcı olan hareket olduğu da ileri sürülmektedir"⁸⁴ Tanınmış İslam tarihi yazarı Aguste Müller ise, Kafkasya müridizmini bir dini hareket değil yalnızca siyasi bir hareket olarak görür. Kafkaslılar, aslında din uğrunda cihadı hiçbir zaman hiç kimseye ilan edilmediler. Çünkü Kafkaslılar, bir hilafet kuruluşuna sahip değillerdi; İslam dünyasının⁸⁵ merkezi durumunda da değillerdi. Ayrıca, Kafkaslılar cihat değil, yalnızca gazavat, yani özgürlük ve bağımsızlık uğrunda kutsal savaş ilan ettiler... Müridizm ise, Kafkaslıların ulusal varlıklarını koruyan, onların siyasal birliklerini sağlayan ve ulusal devlet yaşamlarını oluşturan bir etmen oldu. Yani müridizm, kendi bağımsızlıklarını korumak ve ulusal devletlerini kurmak için gerekli bir güçtü". Çarlığın propagandacı Fadayev bile bu hareketin hakkını vermek zorunda kalmıştır. Fadayev'e göre "çok kavimli Dağlı köyleri etrafında toplayabilecek önder güç yoktu, kavimsel ve sınıfsal dağınıklığın etkisini bertaraf etmeye yardımcı olacak fikirler yetersizdi. 1820'li yılların ortalarında böyle bir güç bulundu"⁸⁶.

Müridizm hareketini sosyal sınıfsal temele göre açıklayan Peneşu'ya göre "Adige toplumunun feodalleşme sürecine müridizm denk düşmüştür. Müridizm daha ziyade Şapsığ, Abzekh ve Natuhaylar arasında yaygınlık kazandı". Hatta bazıları bu yorumu o kadar fazla abartmaktadır ki, güya "Rusları, Çarlık zamanında yapılan emperyalist savaşları bile haklı çıkarmak istercesine, Çerkes halklarının, gönüllü olarak Rusya'ya katılmak istediklerini fakat din adamları ile çıkarları bozulan feodallerin halkı kışkırtarak buna karşı çıktıklarını ve sonunda da Kafkas halklarını göçürdüklerini ileri sürmektedirler"⁸⁷. Hatta Müridizm hareketi Çerkeslere göç fikrini benimsetmiş sonuçta göçün bu kadar boyutlara ulaşmasına neden olmuştur"⁸⁸.

Evet, "Rus Çarlığının yürüttüğü gayri insani bu savaşta Çerkeslerin Abzekh, Şapsığ, Natuhay ve Ubih toplulukları ile Abazinler en sert direniş gösterdi ki, sürgün de en çok bu bölge halklarına uygulandı; neredeyse tamamı Osmanlı top-

73 Aytek Kundukh, Kafkasya Müridizmi: Gazavat Tarihi, s. 13.

74 Kemal Karpat, 21 Mayıs Sürgünü, s. 12.

75 Aslan Peneşu, Müridizmin Kuzeybatı Kafkasya'da Yayılması, Murat Paşu (ter.) Sbornik Statey Molodih Uçyonih, Aspirantov (Genç bilim adamları ve Araştırma Görevlilerinin Makaleleri Seçkisi), (Maykop: Meotı Yayınevi, 1993).

76 Ufuk Tavkul, İslamiyet'in 19. Yüzyılda Kafkasya Halklarının Toplumsal Yapılarına Tesirleri, s. 46.

77 Ali Kasumov ve Hasan Kasumaov, Çerkes Soykırımı, s. 21.

78 Aslan Peneşu, Müridizmin Kuzeybatı Kafkasya'da Yayılması.

79 Bkz.: Aytek Kundukh, Kafkasya Müridizmi: Gazavat Tarihi, s. 123.

80 N. Luxembourg, Rusların Kafkasya'yı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil, s. 71.

81 Murat Paşu, Vatandan Uzaklara Çerkesler, s. 12.

82 Aslan Peneşu, Müridizmin Kuzeybatı Kafkasya'da Yayılması.

83 N. Luxembourg, Rusların Kafkasya'yı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil, s. 235.

84 Aslan Peneşu, Müridizmin Kuzeybatı Kafkasya'da Yayılması; Aytek Kundukh, Kafkasya Müridizmi: Gazavat Tarihi; Marie Broxup, Caucasian Muridism in Soviet Historiography; Sedat Öden, Rusların Kafkasya'yı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil, N. Luxembourg, sunuş yazısı (İstanbul: Kayhan Yayınevi, 1998).

85 Aytek Kundukh, Kafkasya Müridizmi: Gazavat Tarihi, s. 21-28.

86 Aslan Peneşu, Müridizmin Kuzeybatı Kafkasya'da Yayılması.

87 Sedat Öden, Rusların Kafkasya'yı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil, s. 8.

88 Rahmi Tuna, Çerkeslerin Kafkasya'dan Göçü, Kafkasya Üzerine Beş Konferans (İstanbul, Kafkas Kültür Derneği Yayınları, 1977) içinde, s. 136.

raklarına sürüldü"⁸⁹. Bu durum onların bağımsızlıklarına ne kadar düşkün olduklarını gösterir, ne kadar dindar olduklarını değil. "Kutsal karakter taşıyan Kafkasyalıların mücadelesi, hemen hemen toplumunun her sınıfının katıldığı ulusal boyutta bir hareket, bir 'milli-kurtuluş hareketi'dir. Özellikle bu hareketi Nakşibendi sufi kardeşliği yönlendirdi"⁹⁰.

Esas olarak "Kafkas-Rus savaşları, birçok zıt kuvvetlerin çatışma halinde olduğu bir ortamda meydana gelmiştir. Bu mücadele çok boyutludur: Doğu ile Batı, Müslümanlık ile Hıristiyanlık, bireysel özgürlük ile politik davranış, duygusallık ile hesaplılık ve benzeri bir çok farklılıkların çatışması olmuştur Kafkasya'da"⁹¹.

Kafkasya Arkeoloji Komisyonu'nun topladığı belgelere göre "müridizmi Batı Adige lerine yayma girişimleri, Şamil'in naiplerinden önce de olmuştur. Örneğin 1826 yılında Anapa'da bulunan Türk komutan Hacı Hasan Paşa, Türkiye'nin hakimiyetini Dağlılara kabul ettirmek için dini propagandaya başvurdu. Daha sonra sırasıyla Hacı Muhammed, Süleyman Efendi ve Muhammed Emin, müridizm öğretisini bölgeye getirdiler"⁹². "1830'lu yılların yarısında, Çerkes kavimleri, bütün iç çekişmelere son verme ve Ruslarla hiçbir ilişkiye girmeme kararını verdikleri bir ittifak kararı aldılar. Bu kararlara müridizm fikri etki etti"⁹³.

Kurtuluş hareketinin cephesini genişletmek ve Kuzey Kafkasya dağlılarını birleştirmek amacıyla Şamil, Adige ler arasında müridizmi yayma çalıştı. Bunu için Batı Kafkasya'ya 1842-1844 arası Hacı Muhammed'i, 1845'te naibi Süleyman Efendi'yi gönderdi. Böylece Kafkas Dağlılarının lokal birleşmelerini sağlayarak bazı başarılar elde edildi. Fakat Kafkasya'da yaşayan halkların sosyal, ekonomik, politik ve diğer farklılıklardan dolayı uzun erişimli olması mümkün görünmüyordu. Hatta, bu şahıslar "binlerce yıllık Adige geleneklerini kaldırarak dogmatik şeriat kurallarını uygulamaya katlığı için Adige ler tarafından öldürüldüler"⁹⁴. Bu yüzden Şamilin hakimiyeti Kuzeydoğu Kafkasya ile sınırlı kaldı. Ancak hakimiyeti yalnız Kuzeydoğu Kafkasya'da tanınmış olması, Kuzeybatı Kafkasya'nın onun otoritesini veya komutasını kabul etmemeleri yüzünden bu sefer 1848'de Şamil'in üçüncü naibi Muhammed Emin, Kuzeybatı Kafkasya'da faaliyet gösterdi. İlk iş olarak Temirgoy prensi Karabek Bolotoko'nun kızı ile evlendi. Daha önceki Şamil'in naipleri "Kuzey Kafkasya halklarının kurtuluş hareketinin genişlemesi için temel yöntem olarak müridizm fikirlerinin propagandasını seçmişlerdi. Ancak, içinde buldukları sosyal çevre, Çeçenlerde ve Dağıstanlılarınkinden biraz farklıydı. Kuzeybatı Kafkasya Adigeleri, Çarlıkla mücadelede güçlerini birleştirmek için müridizmi bir

çare olarak görerek bu yeni öğreti kati rol oynamamıştı"⁹⁵. İşte, "halk kitleleri arasında eski kabile ve aşiret yapısından kalma gelenek ve alışkanlıkların İslam'ın taassup halinde, koyu bir şekilde toplumda yaşanmadığını"⁹⁶ bilen "Muhammed Emin ise, Şamil'e bağlı, gerçekte tamamen geleneklere göre yönetilen bir yönetim biçimi kurarak, şeriatın hiç söz etmeden kendini kabul ettirdi ve böylece başarı sağlayabildi"⁹⁷. Onun sayesinde, "halk, dini inançları için değil sömürgeciliğe ve baskılara karşı olduğu için müridizm bayrağı altında mücadele etti"⁹⁸. Fakat, daha politik davranan Muhammed Emin, Bjedüğ ve Abazaların güçlerini birleştirmeyi başardı ise de müridizme duydukları güvensizlik ve ürkeklik yüzünden diğer Adige kabileleri bu birleşmeye mesafeli durdular. Çünkü bir taraftan dini ve sosyal eşitliği, kölelerin ve serflerin serbestliğini vaaz eden şeriat öğretisini yaymaya çalışırken diğer taraftan da Şamil'in imamlığında varolan İslami nitelikli cezalandırma sistemini uyguladı. Oysa, bu durum Kuban Adige lerinin toplumsal yapısına hiç uymuyordu. Bu yüzden müridizm fikirlerini pek benimsemediler. Zaten Müslümanlık, Adigeler arasında henüz geniş bir taban bulamamıştı. Müridizmin temelinde yer alan cihat (inanç için teknik savaş), tarikat (gerçek tanrı yolu) ve davet (insanları menfur iktidara karşı isyana davet) üçlüsünden sonuncusu, yani davet Adige ler için daha çok anlamlıydı"⁹⁹. Bu anlamda, Kafkasya kurtuluş mücadelesinde din faktörü oldukça önemli, İslam da Rusya'ya karşı mücadelede başlıca aktörlerden biri olduğu"¹⁰⁰ söylenebilir. Hatta, bütün bu önderlerin Çerkeslerin düşünce ve yaşam biçimine uygun olmayan örgütlenme ve yöntemlerinin Çerkesler'in birliğine zarar verici etkisi de oldu. Özellikle Şeyh Şamil'in müritlerine karşı ve kendisine tabi olan kalka karşı uyguladığı çok sert ve katı disiplin Çerkesleri ürkütmüştü. Bu yüzden bir taraftan Dağıstan'da ve Çeçenistan'da sıkı bir düzen getiren müridizm, diğer yandan birçok kabilenin ilk fırsatta Şeyh Şamil'den kopmasına neden oldu"¹⁰¹.

Kafkasya'da bütün bunlar olurken Batılı devletler ve Osmanlı da olayları yakından takip ediyordu. "Artık Avrupa, Kafkas-Rus Savaşı'nın acımasız ve haksız olduğu kadar, kanlı ve dengesiz olduğunu iyice anlamıştı ve tepkiler büyümekte idi. 1840 yılında ileri gelen ülkelerin basınında bu konu ön sıralarda yer almaktaydı"¹⁰². Zaman zaman bazı ülkeler, özellikle İngiliz Hükümeti ve Osmanlı değişik yönlerden savaşın bir parçası oluyorlardı. Örneğin "Türkler ile gizli olarak yapılan ticareti ve Çerkeslere yapılan yardımı organize eden Çerkes soylularından Zanıko Sefer Bey,"¹⁰³ Osmanlı Devleti'nin isteği doğrultusunda Batı Kafkasya'da örgütlenme çabası içerisinde idi. Diğer taraftan, "Rusya'nın Edirne

89 Murat Papsu, Vatanından Uzaklara Çerkesler, s. 12.

90 Marie Broxup, Caucasian Müridizm in Soviet Historiography, s. 5; Barasbi Baytugan, Kuzey Kafkasya (1917-1970), s. 6; Abdullah Saydam, Kırım ve Kafkas Göçleri: 1856-1876, s. 39, Hayati Bice, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, s. 15.

91 Sedat Öden, Rusların Kafkasya'yı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil, s. 9.

92 AKAK, Tiflis, 1895, c.10, s. 234. Aslan Peneşu, Müridizmin Kuzeybatı Kafkasya'da Yayılması, içinde.

93 Aslan Peneşu, Müridizmin Kuzeybatı Kafkasya'da Yayılması.

94 Baturay Özbek, Çerkes Tarihi Kronolojisi (Ankara: Kafkas Derneği Yayınları, 1991), s. 11.

95 Aslan Peneşu, Müridizmin Kuzeybatı Kafkasya'da Yayılması.

96 Ali Kasumov ve Hasan Kasumaov, Çerkes Soykırımı, s. 35.

97 Baturay Özbek, Çerkes Tarihi Kronolojisi, s. 91.

98 Ali Kasumov ve Hasan Kasumaov, Çerkes Soykırımı, s. 41.

99 Aslan Peneşu, Müridizmin Kuzeybatı Kafkasya'da Yayılması.

100 Ali Kasumov ve Hasan Kasumaov, Çerkes Soykırımı, s. 58.

101 Aslan Peneşu, Müridizmin Kuzeybatı Kafkasya'da Yayılması; Bedri Habıçoğlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, s. 52-53; Nihat Berzeg, Çerkes Sürgünü: Gerçek, Tarihi ve Politik Nedenleri, s. 41.

102 Süleyman Erkan, Kırım ve Kafkasya Göçleri (1876-1908) (Trabzon: Karadeniz Teknik Ün., Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Merkezi, 1996), s. 56.

103 N. Luxembourg, Rusların Kafkasya'yı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil, s. 93; İzzet Aydemir, Gög; Kuzey Kafkasyalıların Gög Tarihi, s. 36; Sefer Bey soylu bir ailedendi. Çocukken okumaya gönderildiği Türkiye'den kaçıp Rusya'ya gider. Orada Rus okulunda okur. Uzun yıllar Rus ordusunda görev yapar. Babasının ölümü üzerine kendisine kalan mirası almak için vatanına döner. Daha sonra Anapa'da Osmanlı ordusuna girer. Kendisine Albay rütbesi verilir. 1828 yılında Ruslar tarafından tutuklanır ve bir yıl sonra serbest bırakılır; Baturay Özbek, Çerkes Tarihi Kronolojisi, s. 59.

Antlaşması'yla Çerkesya'ya sahip çıkmasına karşı çıkıyor görünen İngiltere ise, Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'un politikasıyla Rusya yanlısı bir siyaset takip etti"¹⁰⁴. Politikası gereği "İngilizler, Rusları kendilerine rakip gördükleri zamanlar Çerkesleri desteklemiş, fakat Ruslar ile yakınlaştığında da daha sonraları Balkanlara sürülen Çerkeslerin buralardan atılması gerektiğini bile söylemiştir"¹⁰⁵. Fakat Çerkesler topraklarını kaptırmamak için ümitsizce ve Osmanlı-İngiliz çevrelerinden yardım umarak mücadeleye giriştiler. Sonunda, Davit Urkhart ve James Bell gibi İngiliz ajanlarınca kışkırtılan ve İngiltere çıkarlarına kullanılarak kısırdırılan Çerkesler büyük bir felakete uğrayarak tüm topraklarını Ruslara kaptırdılar. Bugün vatanlarından kovulan ve çadırlarda yaşamaya mahkum edilen Filistinli Arapların yaşadıklarını çok daha önce Çerkesler yaşadı. O yüzden dönemin saygın şahsiyetlerinde "G. Bills, 6 Haziran 1864'te Londra'da Çerkeslerin durumunu görüşmek üzere yapılan bir toplantıda, 'İngiltere'nin Çerkeslerin uğradığı kıyım ve zulmünde etkisizliği' nedeniyle kınanması gerektiğini... 'İngiltere veya herhangi bir diğer ülke, deniz hukukundan ve ulusal onurundan vazgeçerek Rusya'nın bu cesur halkı fethetmesine yardım ettiğini' iddia etmişti"¹⁰⁶.

Rusların Balkanlardaki Ortodoks-Slav nüfusla birleşerek Batıya ilerleme düşüncesinde olan Rusları durdurmak için Katolik İngiltere, Fransa, Avusturya ve Müslüman Osmanlı devleti birleşerek Ortodoks Rusya'ya karşı verdikleri Kırım Savaşında galip çıkınca Paris Antlaşmasını Ruslara kabul ettirdiler"¹⁰⁷. "İngiltere, Kırım Savaşı sonucunda Ortadoğu ve Karadeniz'de Rusya'yı arka plana itip Terek ve Kuban ötesinde sıkıştırarak esas amaçları olan ticari nüfuz alanlarını genişletip kontrol altına alma avantajını sağladı. Bunun için 1856 Paris Antlaşması bu bölgelerde İngiltere ve Fransa'ya büyük avantajlar sağladı. Örneğin Haziran 1857'de Rusya ile Fransa arasında ticaret anlaşması imzalandı"¹⁰⁸.

"1841'de Boğazlar Antlaşması ile de Rusların Boğazlar üzerinden Akdeniz'e inmeleri engellenmişti"¹⁰⁹. Bu sefer Batıda önü kesilen Ruslar bütün güçlerini Asya'ya, yani Hindistan'a yönelttiler. Fakat önlerindeki hala geçilmesi gereken bir Kafkasya duruyordu. Zaten "İngilizler için Kafkasya'nın geleceği önemli değildi. Ortadoğu ve Hindistan yolunda kendisine rakip olacak bir Rusya istemiyordu. Bunu önlemek onlar için yeterli idi. 30 Mart 1856'ta toplanan Paris Konferansı'nda da aynı politika izlendi. Konferansta savaşa ortak edilen Kuzey Kafkasya hakkında tek kelime söylenmedi. Rusya ile Rusya arasındaki doğu hududu belirlenirken, Kafkasya'da bağımsızlık savaşından hiç söz edilmedi"¹¹⁰. Fakat "Kırım Savaşlarında Osmanlı-İngiliz ve Fransız kuvvetlerin yanında savaşa katılan Çerkesler hakkında bu anlaşmada en ufak bir yerinde bahsedilmedi"¹¹¹.

Oysa, "1854 Mart ayında, İngiliz savaş gemisi Samson, Adige y sahillerine yanaşmış ve gemideki heyet, Ubih kabilesi liderlerinden İsmail Bey ile görüşmüştü... Kafkasyalı liderlerle ilişki kurmak isteyen sadece İngilizler değildi. Türk ve Fransız heyetleri de harekete geçti"¹¹². Hatta Sefer Bey, Kuzeybatı Kafkasya'yı temsilen bir heyetle 1856'da Osmanlı Sultaniyle iki görüşme yaptı. İlk kabulde Sultan, 'Paris Antlaşması' gereği dağılırın Rusya yönetiminde kalacağını ve Osmanlı Devletinin bir şey yapamayacağını belirtmiş; ikinci görüşmede ise, 'kendine tebaa olduklarını kabul ederlerse ve atadığı görevliye kayıtsız şartsız uyarılarsa Çerkesleri himaye edeceğini' açıklamış"¹¹³.

"Bu ara, "Kırım Savaşından sonra ciddi çatışma çıkmasına rağmen 200 binden fazla askerini bölgede bulundurmak zorunda olmasından dolayı Rus Çarı II. Aleksandr Kafkasya'nın kesin olarak zapt edilmesi gerektiğine karar verdi. Bu iş için ise Temmuz 1856'da General-Prens Baryatinski'yi Kafkasya Genel Valiliğine getirdi. O da göreve gelir gelmez Yermolov'un uyguladığı harp stratejisini daha da ilerleterek, Kafkasya'yı tümünden kuşatıp bu kuşatma çemberini yavaş yavaş daraltarak uyguladı"¹¹⁴. Birkaç yıl sonra bu stratejisi ürün verdi ve Şey Şamil'in birliklerini dağıttı ve 6 Eylül 1859'da Şey Şamil'i de esir aldı. "Şamil'in esir düşmesi tüm Kuzey Kafkasya'da büyük yankı uyandırdı. Muhammed Emin ve yüz bine yakın silahlı, mücadeleden vazgeçerek Çar'a sadık kalacağına yemin etti. Muhammed Emin'e ömür boyu yıllık üç bin Ruble emekli maaşı bağlandı"¹¹⁵. Böylece "tam 25 yıl devam eden gazavat savaşları da sona erdi ve Ruslar Dağıstan da dahil kuzeyi-doğuyu işgal ederek tüm güçlerini batıya yöneltti. 1859-1860 yıllarında, değişik zamanlarda bazı kavimler itaat etmek zorunda kaldılar. Ruslar her zaman uyguladıkları taktiği, içerden insanları satın almayı da dendidiler. Gerçekte "ne Rusya ne de diğerleri rüşvet, rütbe dağıtımı, para, hediye, din istismarı gibi tüm çabalarına karşın, Kuzey Kafkasya'da kendi siyasetleri için kullanacakları yerli bir kadro oluşturmadılar"¹¹⁶. Üstelik Abzekh, Şapsığ, Ubih ve Kuban ötesi aşiretler inatla direndiler, teslim olmadılar"¹¹⁷. "Çerkesya'daki halk savaşa devam etti ve kayıpları da arttı. Her geçen gün de güçleri tükeniyordu"¹¹⁸. 1861 yılına gelindiğinde dahi Çerkesya'da bütün kabilelerin Rusya'ya karşı savaşmaları için İngiltere ve Osmanlı hükümetleri de propaganda faaliyetlerini sürdürdüler"¹¹⁹.

Bu ara, Şeyh Şamil teslim olunca bütün kuvvetlerini batıya yöneltmiş olan Rusya Kumandanlığına bazı kavimler itaat etmek zorunda kalırken inatla direnen ve teslim olmayan Abzekh, Şapsığ ve Ubih liderlerinin bir araya geldiği bir toplantı yapıldı. Toplantıda Avrupa devletlerini uyararak üzere bir mektup yazılmasına karar verildi"¹²⁰. İngiliz hükümetine gönderilen Çerkesya'da siyasi bir birlik oluşumu için girişimlerin

104 O. Aydın Erkan, Tarih Boyunca Kafkasya (İstanbul: Çiviyazıları Yayınları, 1999), s. 53.

105 Sedat Öden, Rusların Kafkasya'yı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil, s. 14.

106 Russki İnvatid, St. Petersburg, 17 Haziran 1864, No: 159, s. 3 - Aktaran Murat Paşsu, Vatanından Uzaklara Çerkesler, s. 87.

107 İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, s. 145-182.

108 Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, Çerkes Soykırımı, s. 211, 213.

109 Osman Çelik, İngiliz Belgelerinde Türkiye ve Kafkasya, s. 13.

110 Osman Çelik, İngiliz Belgelerinde Türkiye ve Kafkasya, s. 14.

111 Nihat Berzeg, Çerkes Sürgünü: Gerçek, Tarihi ve Politik Nedenleri, s. 43.

112 Osman Çelik, İngiliz Belgelerinde Türkiye ve Kafkasya, s. 13.

113 Merkezi Devlet Askeri Tarih Arşivi, fon 38, sıra 7, dosya 343, sayfa 108 - Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, Çerkes Soykırımı, s. 216-217 içinde.

114 Bedri Habiboğlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, s. 50.

115 Merkezi Devlet Askeri Tarih Arşivi, fon 38, sıra 7, dosya 376 sayfa 22 - Ali Kasumov ve Hasan Kasumaov, Çerkes Soykırımı, s. 225 içinde; Nihat Berzeg, Çerkes Sürgünü: Gerçek, Tarihi ve Politik Nedenleri, s. 43.

116 Nihat Berzeg, Çerkes Sürgünü: Gerçek, Tarihi ve Politik Nedenleri, s. 117.

117 Ali Kasumov ve Hasan Kasumaov, Çerkes Soykırımı, s. 235.

118 Yaşara Bağ, Çerkeslerin Dramı: İşgal, Sürgün ve Göç, s. 213.

119 Kafkasya Arkeoloji Komisyonu Arşivi, cilt 12, sayfa 908 - Ali Kasumov ve Hasan Kasumaov, Çerkes Soykırımı, s. 226 içinde.

120 Bu mektup için bkz.: Papers Respecting the Settlement of Circassian Emigrants in Turkey" (PRSCET), (London: Printed by Harrison and Sons, 6 Haziran 1864) Belge no:3; Nihat Berzeg, Çerkes Sürgünü: Gerçek, Tarihi ve Politik Nedenleri, s. 207.

olduğunu belirtilen mektuba hiç kimse karşılık vermedi. Tek yanıt ülkeleri işgal altında olan Lehistanlı (Polonyalı) Albay Theophile Lapinski'den geldi¹²¹.

1770 yılında Rusya tarafından işgal edilmiş Lehliler de Rusya ordusuna alınarak doğudaki cephelere, özellikle Kafkasya'ya gönderiliyordu. Zaman zaman Lehliler Ruslara karşı ayaklanıyor, ülkelerini özgürlüğe ulaştırmak için çabalıyorlardı. "Rusya ordusuyla Kafkasya'ya gönderilen birçok Lehistanlı subay ve asker, Lehistan'ın kurtuluşunun Kafkasyalıların başarısına bağlı olduğunu düşünerek Çerkes ordularına iltica ediyordu. O yüzden 1857 yılında Paris teki Leh temsilcisi Çartorsiki'nin topladığı 100 kişilik askeri heyeti Kafkasya'ya gönderilmiş¹²² ve "Leh birlikleri Çerkesya Kıyılarına çıkartma yapmıştı"¹²³. "Aynı zamanda bir yazar olan Albay Theophile Lapinski¹²⁴, Kafkasya'ya Tevik Bey takma ismiyle bu birliğin başında Çerkeslerin mücadelesine katıldı ve üç yıl savaş ortamında bizzat bulundu. Muhammed Emin'in Ruslara teslim olmasının üzerine 1860'ta Türkiye'ye döndü"¹²⁵. Fakat, onların iyi niyetli bu girişimi Çerkeslerin özgürlük mücadelesine fazla bir etkisi olmadı. O sayfa da böylece kapanmış oldu.

Bütün bu süreç içinde, işgal veya başka zorlayıcı nedenler yüzünden topraklarında yaşama olanağı kalmadığını düşünen Kafkas bölgesinin bazı yerlerinden bazı aşiretler ve bazı gruplar korkularından kendi başına Anadolu'ya ve kısmen Rumeli'ye göç etmeye başladılar. Özellikle Kendi imkanlarının sınırlı olduğunu ve kesinlikle yenileceklerini tahmin eden prens ve feodal gruplardan Osmanlı yanlısı olanlarla dini çevreler, ailelerin Osmanlı topraklarına götürdüler. Bu durum Trabzon'daki Rusya Konsolosunun raporunda açıkça belirtilmektedir: "Genellikle zengin ve ilerigelen dağlılar göç ediyorlar"¹²⁶. Hatta 1822'den beri küçük gruplar halinde toplu göçler oldu¹²⁷. "Sonraki yıllarda, Çerkesya'daki askeri faaliyetler arttığı ölçüde göç dalgısı da artmaya başladı"¹²⁸.

Ruslar daha sonraki yılları hesaba katıp diplomatik-politik kurnazlık göstererek 1859'da Rusya, Osmanlı Devleti'ne bazı Müslüman grupların Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne göçmelerine müsaade istedi. Bu müsaadeden bir yıl sonra 1860'ta Rus sefiri Melikof, savaştan zarar görmüş, yerlerinden edilmiş 40 bin kadar Müslüman güc durumunda olduğu için bunların yeni bir yere yani Osmanlı Devletine göç etmek istediğini belirterek Osmanlı devletine bir anlaşma teklif etti ve Abdülmecit'ten bir anlaşma kopardı¹²⁹. Adeta zor durumda olan halkın Halife topraklarına göç etmek istemesi üzerine Ruslar, yaptıkları bu göç anlaşmasını, daha sonra yapacakları etnik temizleme ve soykırım içeren sürgünler için meşruiyet aracı olarak kullanacaklardı. Karpat'a göre bir anlaşmadan

ziyade bir aldatmaca olan bu girişim, daha sonra Çerkeslerin politik ve diplomatik çıkışlarını boşa çıkarmıştır. Bu tarihten sonra gerçekleşen soykırım, adeta gönüllü bir göç fikrine indirgenmiştir. Oysa "Osmanlı hükümeti bu anlaşma ile 40-50 bin arası bir göçmeni aşamalı olarak onay verdiğini düşünüyordu"¹³⁰.

Kafkasya Ordusu Genel Kurmay Başkanı General D. A. Milyutin 1857 yılında düzenlediği 'Rus ve Kazakların Kafkasya'daki Yol Haritası ve Çerkeslerin Vatanlarından Sürülmesi' başlıklı geliştirdiği planı General Baryatinskiy aracılığı ile 1860'ta Çar'a kabul ettirdi. Bu raporda 'Dağlıları bizim uygun gördüğümüz arazilere göçürmek gerekir. Onları Don bölgesine iskan etmek lazım. Öte yandan Kafkasya'nın kuzey yamaçlarında Rus nüfusunun kuvvetlenmesi lazım.. zamanı gelinceye kadar bu planı Dağlılardan titizlikle gizli tutmalıyız' denilmektedir. Baryatinskiy de bu uygulamayı Rusya'nın güvenliği için önemli gördü ve ona göre 'Kazak nüfus yerleştirilmeli ve aşamalı bir şekilde dağlıları sıkıştırarak, yaşam şartlarını çekilmez hale getirilmelidir. İnatla ve ısrarla düşmanlıklarını sürdüren aşiretlere acımak gerekmez"¹³¹ idi.

Bundan sonra "Çarlık Rusya'sının zulüm ve katliamlarıyla önüne geçilmesi olanaksızlaşmış bir sürgün"¹³² dönemi başladı. "Savaş öncesinde direniş merkezlerinin imha edilmesi yönündeki askeri strateji, savaş sonrası dönemde askeri birliklerin sistemli olarak ilerlemesi, işgal edilen bölgelerden yerli halkın çıkarılması ve sonra kolonistlerin yerleştirilmesiyle güvenlik altına alınması şekline, yani yerli halkın dağlık bölgelerden sürgün edilmesi yöntemine dönüştürüldü"¹³³ ve Kafkasya kitleler halinde boşaltıldı.

"Daha Kuzeydoğu Kafkasya'daki savaş sona ermeden Rusların Kuban nehrinin güneyindeki ovada ve dağlara kadar uzanan toprak şeridinde oturan kabileleri sıkıştırmaları ve onları bu nehrin sağ tarafındaki ovaya göç etmeye zorlamaları ya da başak bir ülkeye göç etmek zorunda bırakmaları ile 1858 yılında göç kitleler halinde gerçekleşti... Bu tarihten sonra, 1858-1859 arasında geçen bir yıl içerisinde Batı Kafkasya'dan 150 bin kişi sürgün edilmiş fakat bu gelenlerin 50 bini ölmüştü"¹³⁴.

Bu dönemde hem, "Çerkeslerin sosyal yaşamda feodalitenin etkin bir şekilde varlığı merkezi bir yönetim organının oluşumunu engellemesi ve bu yüzden savunmalarını bölgesel olarak yapmak zorunda kaldıklarından dolayı savaşın gidişatını etkileyecek güçlü, yaptırımını olan diplomatik ilişki geliştirmemeleri hem de Rusların gelişyle Çerkeslerin dinlerini kaybedecekleri fikrinin yayılmasından dolayı, bütün Müslüman dünyasının dini lideri gördükleri Osmanlı Padişahı'nın ülkelerine

121 Nihat Berzeg, Çerkes Sürgünü: Gerçek, Tarihi ve Politik Nedenleri, s. 44.

122 Yeni Kafkasya dergisi, 1961: sayı: 24, s.:23-24.

123 Kavkaskiy Sbornik, cilt 11, sayfa 592 akt. Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, Çerkes Soykırımı, s. 218.

124 Yine kendi yurttaşı Graf Zmoiski ile birlikte Çerkesya'ya gitmek üzere 1854'ten beri İstanbul'da bulunuyorlardı aktaran Baturay Özbek, Çerkes Tarihi Kronolojisi, s. 99.

125 O. Aydın Erkan, Tarih Boyunca Kafkasya, s. 71.

126 Kemal Karpat, The Status of the Muslim Under European Rule: The Eviction and Settlement of the Cerkes, Journal of Institute Minority Affairs, Cilt.1, No.2, 2004; Rusya Dış Siyaset Arşivi, fon S-Petersburg, Baş Arşiv, 1-9, dosya 19, sayfa 165 Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, Çerkes Soykırımı, s. 241 içinde.

127 Bedri Habiboğlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, s. 47.

128 Haşad Tuganov, Rusya ve Avrupa Basınında Çerkes Sürgünü, s. 45 Murat Paşu (der.), Vatandan Uzaklara Çerkesler (İstanbul: Çivi Yazınları 2004) içinde.

129 Bkz.: Kemal Karpat, 21 Mayıs Sürgünü, s. 13; Rus makamları sürgün suçlamalarından kaçabilmek için bu tarihi trajediyi göç kavramıyla izah etmeye kalkışmıştır. Ancak insanların bile bile ölüme razı olduğu zorlayıcı ortamı izah etmesi açısından Çarın Kafkasya'ya temsilcisi Grandük Mişel'in 1864 Ağustosunda Batı Kafkasyallılara gönderdiği şu ferman yeterlidir (İsmail Berkok, Tarihte Kafkasya, s. 526): "Bir ay zarfında Kafkasya terk edilmediği takdirde, bütün nüfus savaş esiri olarak Rusya'nın muhtelif mintikalarına sürülecektir".

130 Kemal Karpat, Ottoman Population 1830 1914: Demographics and Social Characteristics, (Madison: The University of Wisconsin Press, 1985), s. 67.

131 Merkezi Devlet Tarih Arşivi, fon 38, sıra 30/286 fihrist 866, dosya 2, sayfa123-126 Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, Çerkes Soykırımı, s. 238-239 ve Avledin Dumanış, Çerkes Kültürü Üzerine Etüd, s. 147 içinde.

132 Nihat Berzeg, Çerkes Sürgünü: Gerçek, Tarihi ve Politik Nedenleri, s. 169.

133 Marc Pinson, Russian Expulsion of Mountaineers from the Caucasus, 1856-66, and its Historical Background, Demographic Warfare-An Aspect of Ottoman and Russian Policies, 1854-66 (yayınlanmamış doktora tezi) (Cambridge: Harvard University, 1970).

134 Bedri Habiboğlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, s. 74, 75.

kitleler halinde göç sağlıyordu"¹³⁵. Örneğin Kırım Savaşı'nın ardından göç etmeye başlamış olan Nogayların sayısı "1858-1859 yıllara gelindiğinde bu rakam 30 bine ulaşmıştı"¹³⁶. 1860'ta ise bir kısım Nogay hacca gidip Kabe'yi tavaf etmek bahanesiyle Osmanlı topraklarına resmen göç etmişti.

Fakat kitleler halinde yapılan bu göçler kötü koşullarda gerçekleşiyordu. Karadeniz'deki Taman, Tuapse, Anapa, Tsemez, Soçi, Adler, Sohum, Poti, Batum gibi limanlardan Rus, Osmanlı ve İngiliz gemilerine balık gibi istif edilerek, Osmanlı topraklarına yani Trabzon, Ordu, Samsun, Sinop, Keşken, Varna, Burgaz, Köstence, İstanbul ve Ege kıyılarına dökülen insanların büyük bir kısmı hayatını yitirmiştir. Bu zayıf o boyutlara ulaştı ki, örneğin Trabzon'daki Rus Konsolosu, Mayıs 1864'te "30 bin kişi açlık ve hastalıktan kırıldı. Gemilerde hastalık alameti gösteren olursa derhal denize atılırdı... 1858-1865 yıllarında 493.124 insanın gittiği Trabzon'da bir tek adamın 30-50 cariye birden aldığı oluyordu..."¹³⁷ diye bilgi geçti. Öyle ki, hem Kafkasya hem de Osmanlı kıyılarında ölen insanların gömüldüğü çok sayıda toplu mezarın olduğundan bahsedilmiştir. Örneğin o döneme tanıklık eden ve sürgün kararını yürüten Trabzon'daki Rus Konsolosu General Katarçef'in yetkililerine şu bilgiyi geçti: "Türkiye'ye gitmek üzere Batum'a 70.000 Çerkes geldi. Bunlardan vasati olarak günde 7 kişi ölüyor. Trabzon'a çıkarılan 24.700 kişiden şimdiye kadar 19.000 kişi ölmüştür. Şimdi orada bulunan 63.900 kişiden her gün 180-250 kişi ölmektedir. Samsun civarındaki 110.000 kişi arasında her gün vasati 200 kişi can veriyor. Trabzon, Varna ve İstanbul'a götürülen 4650 kişiden de günde 40-60 kişinin öldüğünü haber aldım"¹³⁸. Yine C. Havadis'in 21 Ra 1276 tarihli sayısındaki haberde "... Kerç'ten gelmekte olan bir ticaret gemisi Ereğli açıklarında batmış ve gemideki 450 muhacirden 100'ü boğularak ölmüştür" diye yazdı"¹⁴⁰.

Osmanlı Hükümeti, artık bu göç baskısını düzenlemek için bir komisyon ihtiyacı hissetmeye başladı. "Göç ve göçmen işleri 16 Ocak 1860'a kadar İstanbul Şehremaneti (İstanbul Belediyesi) tarafından yürütülüyordu. Fakat gelen nüfus o kadar fazla idi ki belediye bu işin üstesinden tek başına gelmekte zorlandı. Bunun üzerine 1860'ta "Muhacirin Komisyonu" kuruldu"¹⁴¹. Başına da "Çerkes asıllı Trabzon Valisi Hafız Paşa getirildi"¹⁴². Daha sonra gelişen nüfus hareketlerine bağlı bir biçimde şekil değiştirerek cumhuriyet devrine kadar geldi.

"Rusların ana hedefi Karadeniz sahili ve verimli batı ve kuzeybatı topraklarına sahip olmak ve o topraklara Rusları ya da kendi yandaş halkları getirip yerleştirmektir. Ruslar

öyle istiyor diye Çerkesler kendi iradeleriyle o topraklardan ayrılmadı. Savaş bitiminde mağlubiyete razı olup topraklarında kalmayı ısrarla istekleri halde bu istekleri kabul edilmemiştir. Köyleri ve tarım alanları tahrip edilmiş olarak cebren tarihi topraklarından koparılıp uzaklaştırılmışlardır. Üstelik bir başka ülkeye Osmanlı topraklarına sürülmüşler ve yerlerine de Ruslar ve Kazaklar yerleştirildiler. O itibarla, Çerkeslerin bu acı olay, gerçek anlamda bir 'sürgün' olayıdır"¹⁴³. Bunun açık delili "1864 öncesinde bir milyondan çok olan Adige lerden ancak dağılık 50 köyünde 25 bin kadar insanın kalmış"¹⁴⁴ olmasıdır. Yine "1857 yılındaki verilere göre sayılabilen Abhaz nüfus 144.546 kişi tespit edilmiş iken, 1866 yılında yapılan çalışmalarda ise 79.190 Abhaza tespit edilebilmiştir; fakat bu rakam 1878'den sonra yapılan çalışmalarda 43.302 kişiye düştüğü anlaşılacaktır"¹⁴⁵.

Ölüm Kalım Savaşları

"1860 Ekim ayında Vladikavkaz şehrinde toplanan Kafkasya Başkumandanlığı, önerilen bütün barışçıl yöntemleri reddederek Başkumandan Prens A.İ. Baryartinskiy'in önerilerini dikkate aldı ve Kuban ötesindeki asi Dağlılara karşı yeni askeri hareket planı hazırladı. Buna göre sayıca ve silahça üstünlüğü kullanarak bütün kuvvetlerle taarruz yapılacak ve Dağlılar dağlardan ova ve düz yerlere sıkıştırılacak, yani topraklarından çekiyile mecbur edilecekti. Onların yerlerine ise Kazak ve Rus nüfus için yerleşim birimleri kurulacaktı"¹⁴⁶. Bu amaç için ilk önce "1860-1861 arası 10.343 Kabardey, Osmanlı topraklarına göçe zorlandı"¹⁴⁷.

Rusların bu tazyiki karşısında "1861 yılında Çerkasya'da mücadele şiddeti arttı. Bu sefer taktik gereği Çerkeslerin inatçı direnişi karşısında fazla kayıp verilmesini önlemek ve 'Çerkes Sorunu'nu barışçıl yollarla çözmek amacıyla II. Aleksandr, Kafkasya'ya geldi ve Çerkes temsilcilerle iki görüşme yaptı. Görüşmeler sonucunda Çerkesler sonuna kadar savaşıma karar verdiler"¹⁴⁸. "Kendilerinden çok güçlü de olsa Rus ilerleyişi karşısında sessizce teslim olmaları beklenemezdi. Kendi aralarında dahi bağımsız yaşamaya düşün olan Çerkesler Rusya'ya kolayca teslim olması elbette mümkün değildi"¹⁴⁹. Hatta organize mücadele edebilmek için Çerkes devleti kurma girişiminde bile bulunuldu. Abzekh, Şapsığ ve Ubih temsilcilerinin katıldığı toplantıda devlet iktidarının üst organı olarak, başında Ubih Hacı Giranduk Berzeg'in bulunduğu 15 kişilik meclis seçildi... Çerkes devletinin kurulduğu Rusya, Osmanlı, Fransa ve İngiltere hükümetlerine bildirildi; fakat

135 Nihat Berzeg, Çerkes Sürgünü: Gerçek, Tarihi ve Politik Nedenleri.

136 Merkezi Devlet Askeri Tarih Arşivi, fon VUA, dosya 6696, s. 259. Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, Çerkes Soykırımı, s. 242 içinde.

137 PRSCET.

138 PRSCET, Belge No: 15.

140 Bedri Habiboğlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, s.78.

135 Nihat Berzeg, Çerkes Sürgünü: Gerçek, Tarihi ve Politik Nedenleri.

136 Merkezi Devlet Askeri Tarih Arşivi, fon VUA, dosya 6696, s. 259. Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, Çerkes Soykırımı, s. 242 içinde.

137 PRSCET.

138 PRSCET, Belge No: 15.

140 Bedri Habiboğlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, s.78.

141 Abdullah Saydam, Freedom Movements in Northern Caucasia, Eurasia Studies, Cilt.2, No.1 (Spring 1995), s. 106; Bedri Habiboğlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, s. 107.

142 Abdullah Saydam, Freedom Movements in Northern Caucasia, s. 106.

143 Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, s. 13.

144 Betal Kamlik, Adige Devrim Hareketi Kabartay-Balkar'da Devrim Mücadelesi, Cevdet Hapı (ter.), (İstanbul: Nibeceği Yayınları, 1980) s. 68.

145 Yura G. Argun, Abhazya'da Yaşam ve Kültür, H. Ersoy-Y. Karadağ (ter.), (İst. : Nart Yay., 1990), s. 15-17.

146 Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, Çerkes Soykırımı, s. 236.

147 Merkezi Devlet Arşivi, fon 40, Sıra 1, dosya 1, sayfa 28-29; Osetya Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi, fon 12, Sıra 8, dosya 329, sayfa 140. Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, Çerkes Soykırımı, s.

255 içinde.

148 Haşad Tuganov, Rusya ve Avrupa Basınında Çerkes Sürgünü, s. 47.

149 Abdullah Saydam, Kırım ve Kafkas Göçleri: 1856-1876, s. 37.

artık çok geçti"¹⁵⁰. Nüfus ve gücü azalmış Çerkes grupları bağımsız arayışlar içine düştüler. Aynı yıl içerisinde Çerkes kavimlerinden "Abzekhler, Kafkaslar genel komutanı General Kont Yevdokümov'a haber salarak Farez çayını geçmemelerini aksi taktirde savaşa devam edeceklerini bildirdiler. Yevdokümov şu cevabı verdi: "Ben Abzekhlerden barış ve iyi komşuluk istemiyorum, kayıtsız şartsız teslim olup itaat etmelerini istiyorum. Son dağlı benim gösterdiğim yere taşınıncaya kadar taarruzu sürdürüleceğim"¹⁵¹. Diğer yandan Batı Kafkasya'nın fethine ilişkin sunulan plana nihai onayı vermek ve durumu şahsen yerinde görmek için II. Aleksandr 11 Eylül 1861'de Kuzey Kafkasya'ya gelmişti. Bunu duyan Hacı Berzeg 50 kişilik bir heyetle 18 Eylül 1861'de Çar'a yazılı bir dilekçe sundu ve Çar'a, Rus yönetimine sadık kalacaklarına yeminle söz vererek Çar'dan, kendilerini doğdukları yerlerden sürgün etmemelerini istediler. Çar'ın yanıtı oldukça sert ve acımasız oldu: "Size düşünmeniz için sadece bir ay süre tanıyorum. Bir ay sonra Kuban boyunda size gösterilen yerlere taşınmayı kabul edip etmediğinizi Kont Yevdokümov'a bildireceksiniz veya Osmanlı ülkesine göç edeceksiniz" dedi"¹⁵². İşte bu yanıt "Büyük Çerkes Sürgünü'nün bir tür manifestosudur. Bu süreci 30 Mayıs'ta "Lord Nepir, dönemin İngiltere dış işleri bakanı olan Kont Russell'e şu bilgiyi geçmektedir:

Geçen yıl imparator bir heyet kabul etti. Topraklarını kalmak istediler ve barış içinde yaşamaya, Rusların iyi komşuları olarak nasıl davranmaları gerekiyorsa öyle davranacaklarına söz verdiler. Söylendiğine göre imparator, onların haince geleneklerini ve onları koşullara uydurmanın zorluğunu göz önünde bulundurarak isteklerini reddetti ve onlara üç seçenek sundu: Savaş, Kuban'a yerleşmek veya Türkiye'ye göç etmek. Fakat onlar savaşı seçtiler ve silahın başarısı onlardan yana olmadığından, şimdi yüce gönüllü Müslüman devletini (yani Osmanlı c.a.) Rus hükümetine tercih ediyorlar. Ardi arkası kesilmeyen Çerkes göçmenlere cesaret veren Türkler de birçok bakımdan bu sonuca yardımcı oldular"¹⁵³.

Tüm ümitsizliğe rağmen, özellikle "Şapsığ, Ubih ve Abzekhler arasında 1861-62'de yeni ve son bir direnişin başlamasına neden oldu"¹⁵⁴. Halk son nefesine kadar direnir, mücadele ediyor, savaşıyor, artık kurtuluş imkanı kalmayınca teslim oluyordu. "Köy yerleri teslim olduktan sonra tutsak edilenleri Rus askerleri tümüyle öldürüyordu"¹⁵⁵. Bazen subaylar son çözüm için Çarın kardeşini bekliyorlar, son çözümünü ona adeta bir gösteri şeklinde sunuyorlardı. Herkes yerini alıyor ve bu silahsız, savunmasız kendini koruyamayacak halkı öldürüyorlardı. Artık savaş, soykırıma, vahşete dönüşmüştü"¹⁵⁶. O zamanlar Rus Ordusu'nda asker olan S. Duhovski sonra gelişen olayları anılarında şu şekilde anlatmaktadır: Süre dolunca birlikler Mahopse nehrine kadar ilerledi. Müfrezeler iki kol halinde ilerliyordu. Bir kol Aşşe

Nehri'nin alt kolları boyundaki köyleri ateşe verdi. Orada buldukları köylüleri malları ile dışarı çıkardılar. Birçok Şapsığ müfrezesinin ilerlemesini görerek aileleri ile birlikte dağa kaçtı... Bu şekilde, hareketin ilk üç gününde ikinci sıra dağlarla deniz arasındaki bütün köyler yakıldı"¹⁵⁷.

Bu ara Rusya serfleri kaldırma planları yapıyordu. Taktik gereği 1861 yılında bu reformları derhal devreye soktu. Kısa sürede bu reformlar Kafkasya'da kendini gösterdi. Çerkeslerin toplumsal örgütlenme yapısında serf-bey (Pşıl ile Pışı-work) ilişkisinin önemli bir yeri vardı. Daha doğrusu toplumsal yapı ve örgütlülüğün sağlamlığı bu ilişki üzerine kurulu idi. Bu reformlar serflere-köylülere özgürlük getiriyordu fakat toprak vaat etmiyordu. Bir taraftan köylülerin eski feodal ilişkisi çözülürken diğer taraftan da onları topraksız bırakıyordu. Önemli bir köylü nüfus köylerini terk ettiler. Bazı Beylerin göç etmesi üzerine de Çerkesya'nın bağımsızlık mücadelesi onların sırtında kaldı. İstanbul'a sürülenler ise, hallerinden hiç de memnun değildi ki, o dönemin genel atmosferini yansıtan bir de ağıt yakmışlardı: Yıstanbilak'ue (İstanbul'a Sürüyorlar Bizi). Kıtalarının son mısraları "heyhat, vatan elden gidiyor" diye biten bu ağıt hala Çerkeslerin hafızalarında yaşamaktadır. Bu mısralar aynı zamanda Çerkesler için bir dönüm noktasını da ifade etmektedir.

Çerkesler Balkanlar'da

Özellikle, Osmanlı Hükümetinin sosyal stratejik beklentileri Çerkes göçmenlerden yararlanabileceği fikrine kapılmasına neden oldu. Örneğin İngiliz Hükümetinin de önerilerini dikkate alan Osmanlı İmparatorluğu Balkan eyaletlerinde yaklaşık 350-400 bin nüfusu belli yerlere, özellikle Hıristiyan köyleri arasında Tuna ve Balkan dağları boyunca bir hat oluşturarak köy yerleşim şeklinde iskan etti. Yerleşim yerlerinin özellikle büyük yol kıyılarında ve önemli dağ geçitlerinde bulunuyordu"¹⁵⁸. Aynı sosyal strateji Osmanlı'nın diğer toprakları için de geçerli idi. Yani "Osmanlı topraklarına Çerkeslerin yerleştirilmesi, fiziki yersizliklerin yanı sıra devletin 'İskan Politikası' nedeniyle dağınık olmuştur. Bu yüzden Dobruca'dan Kosova'ya, Nablus'tan Kuneytra'ya kadar birçok üçra yerleşim yerlerine dağıtılmıştır"¹⁵⁹. Diğer yandan Rusya'nın baskısı da etkili oldu. Örneğin "1859-1865 artışı yapılan göçlerde Çerkesler, genellikle Anadolu esas alınarak Sivas ile Tokat arasına iskan edilmişlerdi"¹⁶⁰. Yani Osmanlı topraklarına göç edenler "zorunlu bir iskan politikasına tabi tutuldular. Özellikle 1860'lı yıllardan itibaren yoğun olarak Osmanlı topraklarına akın eden Çerkesler, merkez kaç kuvveti olma özelliğine sahip unsurların bulunduğu yerlerde iskan edildiler"¹⁶¹. Özellikle, Balkanlarda olduğu gibi, "Hıristi-

150 Raşad Tuganov, Rusya ve Avrupa Basınında Çerkes Sürgünü, s. 47.

151 Barasbi Bğainokov, Çar II. Aleksandr'ın Abzekhlerle Görüşmesi, Murat Paşu (ter.), Mir Kultur (Kültür Dünyası) (Nalçık: Elbrus Yayınları 1990) aktaran Murat Paşu, Vatanından Uzaklara Çerkesler, s. 97; Semen Esadze, Çerkesya'nın Ruslar Tarafından İlgali, Murat Paşu (ter.), (Ankara: Kafkas Derneği Yayınları, 1999).

152 Almir Abrec, Size Bir Ay Süre Tanıyorum, Cevdet Hapı (ter.), Kafdağı Dergisi, Sayı: 43-46 (Ağustos 1990-Ocak 1991), s.26; Merkezi Devlet Askeri Tarih Arşivi, fon 38, sıra 30/286, Fihrist 870, dosya 19, s. 9-11. Kasumov, 1995:245 içinde.

153 Russki Invalid 5 Haziran 1864, No: 125, s.2-3 aktaran Murat Paşu, Vatanından Uzaklara Çerkesler, s. 61-62; bu yazmanın tamamı için bkz.: PRSCET, Belge no:13.

154 V. V. Pokshisheskiy, Geography of Prerevolutionary Colonization and Migration Processes in the North Caucasus, Soviet Geography, Cilt.xxv, 1984, s. 516.

155 Foreign Office (İngiliz Dışişleri Bakanlığı) belgeleri 97-424, 17 Mart Aralık 1864 Dicks'on'dan Russel'e bir yazı. Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, s. 35 içinde.

156 Kemal Karpat, 21 Mayıs Sürgünü, s. 13.

157 Voyenni Sbonik (Askeri Külliyyat), 1866, No:12, s. 288 aktaran Murat Paşu, Vatanından Uzaklara Çerkesler, s. 128.

158 Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, Çerkes Soykırımı, s. 261; Bedri Habıçoğlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, s. 32, Berzeg, 1996: 152-153; Marc Pinson, Ottoman Colonization of the Circassians in Rumili After the Crimean, Etudes Balkaniques, 1972, No:3) s.71-85.

159 Süleyman Erkan, Sürgün Olgusuna Analitik Yaklaşım ve Çerkes Sürgünü Örneği, s. 9.

160 Merkezi Devlet Arşivi, fon 450, Dosya 533, sayfa 52 aktaran Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, Çerkes Soykırımı, s. 265.

161 Ayhan Kaya, Diasporada Çerkes Kimliğinin Dönüşümü: Değişen Sosyal Konjonktür Kargısında Yeniden Tanınan Etnik Sınırlar.

yanların çoğunlukta bulunduğu bölgelere¹⁶² ve bir de "yokluğun bütün felaketlerine ve sıkıntılara maruz kalmış bu kadar çok insan bir yerde toplanırsa çabucak memnuniyetsizlik ve isyan çıkar diye dağıtık yerleştirildiler.. Trabzon'da ve diğer yerlerde karaya çıkan halk arasında bu tehlikeye işaret eden belirtiler de ortaya çıkmıştı¹⁶³. Bu yüzden hiçbir Çerkes grubu yerleşeceği yerleri kendi inisiyatifleri ile seçmediği¹⁶⁴ gibi "Çerkes beyleri kabilelerinden ve birbirlerinden ayrı olarak yerleştirildiler. Böylece yurt ve beylerinden mahrum kalan ve yerleştirilmek üzere küçük gruplar halinde parçalanmış Çerkesler, belirli bir müddet sonra yerli halkla uyum sağlamışlardır"¹⁶⁵. Diğer yandan "Rusya sürgüne tabi tuttuğu Çerkes ulusunun peşini sürgünde de bırakmadı, Kafkasya'ya yakın Osmanlı topraklarına yerleştirilmelerine şiddetle karşı çıktığı gibi, 1864 sürgününde Balkanlara yerleştirilen Çerkesler ikinci bir kez daha Ruslar tarafından sürülmüşlerdir"¹⁶⁶. Bu iş için Ruslar 23 Aralık 1876 İstanbul (Tersane) Konferansında Rumeli'nde Çerkeslerin iskan edilmemesi kararını çıkarttılar. "Avrupa devletleri de bu isteği desteklediler"¹⁶⁷. "13-17 yıldır Balkanlarda bulunan Kafkasyalıların"¹⁶⁸ "büyük bir kısmı, neredeyse tamamına yakını 1877'den sonra tekrar Anadolu'ya ve Suriye'ye nakledilmişlerdir"¹⁶⁹. Aydemir'e¹⁷⁰ göre tekrar yerlerinden edilen bu nüfus 300 bini buluyordu. Balkanlarda Çerkeslerin boşalttığı yerlere derhal Hıristiyanlar yerleştirildi. Örneğin "Osmanlı idari kayırlarına göre¹⁷¹ 1879'da Aziziye köyünde Çerkeslerin terk ettikleri yerlere Plevne ve Sofya göçmenleri yerleştirildiler"¹⁷².

Ruslar Çerkeslerin vatanlarından sürülmelerini düzenlemek amacıyla 10 Mayıs 1862'de bir komisyon oluşturdu¹⁷³. Resmi olarak Kafkasya'dan yerli halkların Osmanlı topraklarına sürülmesi, 1862 yılında işte bu Kafkas Komisyonu'nun konuyla ilgili kararı onayladıktan sonra, askeri ve siyasi bir önlem olarak uygulandı¹⁷⁴. Bu dönemden sonra da artık Çerkesler için ölüm kalım savaşları başladı. Çar döneminin Şoven tarihçisi R. A. Fadayev gelindiğinde bu döneme ilişkin olarak 1865'te şöyle yazdı: "Çerkes toprakları devlete lazımdı, onların kendilerine ise hiç gerek yoktu"¹⁷⁵.

Bu karardan sonra, Çarın orduları işgal edilen topraklardaki halkları planlı bir şekilde ve bir daha toparlanamayacak şekilde toptan yok etmeye, imha etmeye başladılar ve yerlerine Rusları veya tetikçileri Kazakları yerleştirmeyi yoğunlaştırdılar. Öyle ki, Adıgeleri köy ve topraklarından çıkararak ordu birlikleri, yaşanan yeleri, ekinleri ve bahçeleri imha ediyor, geri dönüş için hiçbir şey bırakmıyordu. Örneğin "Rus birlikleri Abzekh köylerinde Tuba'yı ele geçirmesi

üzerine, köy yerlileri kendilerine teslim olup tutsak edildikten sonra tümünü öldürdüler. Kurbanlar arasında gebeliği ilerlemiş iki kadın ve beş çocuk da bulunmakta idi"¹⁷⁶. Albay Şarapa o dönemi şöyle anlatmaktadır: "General Bigiç'in komutasında bizim birlikler çekirge sürüsü gibi dağılı köylere saldırıyorlardı. Darı, mısır, buğday ve çavdar tarlaları toplan, atların ve askerlerin altında ezilip imha ediliyordu, köyler alev alev yanyıyor, duman ormanlara kadar yükselerek her tarafı sarıyordu"¹⁷⁷. Kafkas-Rus savaşlarını yerinde izleme olanağı bulan Fransız asıllı gezgin Dumas¹⁷⁸ ise şahit olduğu bir olayı şöyle tarif ediyordu: "Bir kazak savaşçı, bir dağılı öldürmekle kalmıyor, cesetlerin kellerini de koparıyordu. Bunu gören diğer Kazaklar ise vahşi bir şekilde bağırıyordu". Bu durumu İngiltere kraliçesine yazdıkları bir dilekçe de açık açık dile getirmişlerdi. Dilekçede Rus askerlerinin ellerine düşen çaresiz kadınları, yaşlıları ve çocukları koyun boğazlar gibi kestikleri; kestikleri başları süngüleriyle keklele oynar gibi oynadıkları; uygar ve insanlık dışı anlatılması güç bir zulüm ve baskı uyguladıkları¹⁷⁹ yazılmıştı.

Çerkeslerin nasıl top yekun imha ve sürgün edildiklerini bir başka askeri anı şu şekilde kayda geçirilmişti: "Savaş son derece amansızca cereyan ediyordu. Biz geri dönüşümlü imkanlı bir tarzda ve askerini bastığı her toprak parçasını son ferde kadar Çerkeslerden temizlenerek adım adım ilerliyorduk. Kar erir erimez ve ağaçlar yeşermeden önce yüzlerce köyleri ateşe veriyorduk. Ekinler atlara yediriliyor veya çiğnetiliyordu. Köy nüfusu gafil avlandığı taktirde, derhal asker korumasında en yakın Kazak köyüne götürülüyor ve daha sonra Türkiye'ye sevk ediliyordu. Bizim yaklaşımımız sırasında boşalan kulübelerde çoğu zaman masanın üzerinde içinde kaşığı ile beraber henüz soğumamış lapaya, üstünde iğne takılı tamiri yarıda kalmış elbiselere, döşemeye yayılmış bir şekilde bırakılan çeşitli çocuk oyuncaklarına rastlıyorduk. Fakat bezen askerlerimizin canavarlığa kadar varan hunharca hareketler de yapılıyordu"¹⁸⁰. Yine, 1 Aralık 1863 The Free Press'te Fransızca olarak yazılmış bir haberine göre, gözleri oyulmuş yaşlı bir erkek cesedine şu sözcükler içeren bir yıfta iliştilmişti¹⁸¹: "Git, temsilcilerinle buluş, Paris'te iyi göz doktoru bulabilirsin".

"1862-1864 Çerkasya'nın can çektiği yıllardı. Daha fazla direnmek faydasızdı ve Çerkeslerin önlerinde iki seçenek buluyordu: Kuban'ın sol kıyasına yerleşmek ya da Osmanlı'ya gitmek. Çerkesler ikincisini seçtiler"¹⁸². Zaten Ruslar Çerkeslerin vatanlarından sürülmelerini düzenlemek amacıyla bir komisyon oluşturmuşlardı. Rusya, göçmenlerin dönebileceğinin

162 Nihat Berzeg, Çerkes Sürgünü: Gerçek, Tarihi ve Politik Nedenleri, s. 132; Arsen Avagyan, Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkesler, s. 32.

163 Moskovskiy Vedomoti, 5 Mayıs 1864, no:99, s.3 aktaran M. Papsu, Vatanından Uzaklara Çerkesler, s. 53.

164 Marc Pinson, Ottoman Colonization of the Circassians in Rumili After the Crimean, s. 83.

165 Kemal Karpaz, Ottoman Population 1830 1914: Demographics and Social Characteristics, s. 75.

166 Süleyman Erkan, Sürgün Olgusuna Analitik Yaklaşım ve Çerkes Sürgünü Örneği, s. 9.

167 Abdullah Saydam, Kırım ve Kafkas Göçleri: 1856-1876, s. 207.

168 Mustafa Saadet, Balkanlarda Çerkes İzleri, Nart Dergisi, Sayı: 38 (Temmuz-Ağ. 2004) s.49.

169 Bedri Habiçoğlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, s. 162.

170 Z. İzzet Aydemir, Göç: Kuzey Kafkasyalıların Göç Tarihi, s. 137.

171 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Tasnifi-Dahiliye; No: 658379, 8 Mayıs 1882.

172 Nedim İpek, Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri: 1877-1890 (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 1994), 16. Dizi, Sayı.73, s. 176.

173 Tıghugen Qumuqu, Yıstınlık ue Kafkas Savaşlarının Sonucudur, Fahri Huvaj (ter.), Kafdağı Dergisi, Sayı: 43-46 (Ağustos 1990-Ocak 1991) s.17.

174 Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, Çerkes Soykırımı, s. 241.

175 Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, Çerkes Soykırımı, s. 241.

176 Foreign Office (İngiliz Dışişleri Bakanlığı) belgeleri 97-424, no:2 17 Mart Aralık 1864 Dickson'dan Russe'le bir yazısı _Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, s. 35 içinde; PRSCET, Belge no: 4.

177 Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, Çerkes Soykırımı, s. 248.

178 Alexander Dumas, Kafkasya Maceraları, Sedat Özden (ter.), (İstanbul: Kafkas Vakfı Yayınları, No.3, 2000), s. 48,67.

179 Bkz.: PRSCET, Belge-3'ün eki.

180 Russkaya Starina, cilt 22, 1878, s.249 aktaran Barasbi Baytugan, Kuzey Kafkasya (1917-1970), s. 9.

181 Çerkeslerin Sürgünü, Kafdağı Yayınları, no:3, 1993, s.11.

182 Raşad Tuganov, Rusya ve Avrupa Basınında Çerkes Sürgünü, s. 49.

den korkuyordu. Çünkü dağlara orada dini duygulara kapılarak Rusya'ya karşı düşman oluyorlardı. Böylece Osmanlı ile Rusya arasında göç resmi bir çerçeve aldı. Çar hükümeti 1962 tarihinde de Kafkasya'dan göç etme kararı çıkardı"¹⁸³. Diğer yandan zaten "Osmanlı misyonerler tarafından göç teşvik ediliyordu"¹⁸⁴. Özellikle "gücü zayıflayan Osmanlı devleti, Kafkasyalılar ile bu gücünü takviye etmek istiyordu"¹⁸⁵.

Bu yaşanan olaylardan sonra, Fransa, İngiltere ve onlara boğazına kadar borçlu Osmanlı devletinin Kafkasya siyasetleri ani bir sapmayla Çerkeslerin aleyhine döndü. "İstanbul'da Çerkeslerin Kafkasya'dan çıkarılmasına karşı çıkan Çerkes paşalar safdışı edildiler"¹⁸⁶. "Fransa imparatoru 3. Napolyon 5 Kasım 1863'te Polonya ve Kuzey Kafkasya aleyhinde bir konuşma yaparak Rusya işgaline arka çıktı"¹⁸⁷. "İngiltere ise Rusya'nın işgalini onaylar bir şekilde tarafsızlığını açıkladı"¹⁸⁸.

1863 Baharına doğru Kubanötesi toprakları yerli nüfustan büyük oranda arındırıldı ise de köylüler daha dağlık bölgelere çekilerek mücadeleyi sürdürdüler. Öyle ki, 1864 Mayısında Kafkas Savaşlarının bittiği ilan edilse de 1865'e kadar birçok Çerkes mücadelesini sürdürdü"¹⁸⁹. Bu yüzden 10 Kasım 1863 tarihinde Kafkasya Ordusu Başkumandanının harbiye vekiline şu mesajı geçmek zorunda kaldı: "Batı Kafkasların fethi ile ilgili plan açısından şimdi de kıyı şeridini temizlemeliyiz"¹⁹⁰. Belge niteliğindeki bu mesaj, Kafkasya'da Ruslar tarafından yürütülen etnik temizleme hareketinin bir süre daha devam edeceğinin belgesidir.

Kafkas-Rus Savaşı'nın son aylarında Rus Ordusu'nun Şapsığ ve Abzekh köylerinin büyük kısmını yaktığını ve halkı yerlerini terk etmeye zorlandığını askeri anılardan öğrenmek mümkündür. "Köyler çoğunlukla kışın ve ilkbaharın başında yok edilmiştir. Çünkü barınsız kalan halkın koşulları o zaman daha ağır olmuş ve bu, direnişlerini kırmaya yardımcı olmuştu. Sonunda binlerce kadın, çocuk ve yaşlı aklıktan, soğuktan, hastalıktan ölüme mahkum edilmiş, fakat onların ölümü Kafkas-Rus Savaşı'nın sonunu yakalamıştır"¹⁹¹. O zaman Rus Pşeha Müfrezesi'nde asker olan İ. Drodzov, izlenimlerini anılarında şöyle anlatıyor: "Yolda gözümüzün önünde arz eden sarsıcı manzara şöyle idi: Oraya buraya dağılmış ve köpekler tarafından parçalanmış, yarı yenmiş çocuk, kadın ve yaşlı cesetleri... Aklıktan ve hastalıktan tükenmiş, zayıflıktan bacaklarını zor kaldıran, bitkinlikten düşen ve aç köpeklere canlı canlı yem olan göçmenler... Bu ölçülerde ve böyle sefalete insanlık nadiren şahit olmuştur"¹⁹².

Bu şekilde ölüme yenik düşenlerden arta kalanlar hayatta kalmak için çok hızlı bir şekilde yerlerini yurtlarını terk ettiler. Diğer taraftan da Osmanlı Hükümeti "İslam dinine mensup nüfus kazandığını ve bununla Türk ordusu için kazan olduğunu"¹⁹³ düşünerek bu göçü özendiriyordu. Beklenen

son da gerçekleşmeye başladı. "30 Nisan 1864'te Trabzon'da bulunan bir muhabir 'Çerkes kabilesi Ubihların göçü başladı. Geçen hafta 34 gemiyle 18 bin Çerkes geldi... Bu gemilerin büyük bir kısmında gerekenden iki kat fazla yolcu bulunuyordu ve bu yüzden yolculuk sırasında sıkışıklık yüzünden ezilerek 134 kişi öldü... Çerkesler korkunç felaketler yaşıyorlar. 50 bin kadarı gömüldü. 60 bin göçmen açık havada veya şehrin sokaklarında yatıp kalkıyorlar"¹⁹⁴ diye haber geçti.

Kısa bir süre içerisinde "Kafkas sıra dağlarını aşan on binlerce dağlı, bütün mallarını ve mülklerini bırakarak Anapa, Novorossiysk, Tuapse, Soçi ve diğer limanlara birikti. Karadeniz'in Kafkasya kıyısına yüzlerce gemi doldu. Rus ve Osmanlı gemileri aralıksız olarak göçmen taşıdılar. Fakat gemiler yetmedi. Kıyıda aylarca bekleyen gruplar vardı ve halleri çok perişandı. Yiyecekleri olmadığı gibi sokaklarda barınıyorlardı"¹⁹⁵. "Sahilin gemilere binmek için biraz uygun olan bütün noktalarına birkaç bin aileden oluşan büyük halk kalabalıkları yığıldı... Kıyıya gelen her göçmen grubunu sıkı bir incelemeden sonra üç gruba ayırdılar. Hali vakti olanlar kendi hesabına gönderiliyordu. Diğerlerine kendi paralarına ilave olarak para veriliyordu. Yoksullara ise hazine hesabına taşınıyordu. Bir ailenin durumunu belirlemek için ise genellikle yanlarında bulunan mal varlığını bakılıyordu"¹⁹⁶. "Sahilde bindikleri gemilerin bir kısmı o kadar çok kişi aldı ki, battı; örneğin 2 bin yolcu ile yola çıkan Spinks gemisi batınca 200 kişi kurtulabildi"¹⁹⁷.

Samsun ve Trabzon ana çıkış limanlarıydı, bu limanlara gelenler hastalığa tutuldu; yine İngiliz Raporlarına göre her limanda 200-250-300 kişi her gün ölüyordu"¹⁹⁸. "28 Nisan 1864'te bölgede bulunan Times muhabiri 'bu taliksizlerden 27 bini son derece kötü durumda Trabzon'a geldiler' diye haber geçti. "Yine başka bir haberde 'gemiyle gelen 600 Çerkes'den üç veya dört günlük yolculuktan sonra 370'i karaya ulaşabildi. Fırtınalı havada Karadeniz'de yolculuğun bütün sıkıntılarını katlanan çocuklu kadınların en temel ihtiyaç maddeleri bile yoktu; bebeklerini elbiselerinden kopardıkları parçalarla sarıyorlardı. Güverteler ölümler ve can çekişenlerle dolu. İşte Karadeniz sularında şimdi her gün yaşanan manzara bu"¹⁹⁹ diye yazdı.

Açlık, soğuk ve salgınlardan binlerce insan ölüyor ve adeta bir can pazarı yaşanıyor. O döneme tanık olan ve Çar yönetiminin askeri sömürgeci işgaline hak veren A. P. Berje bile şöyle yazdı: "17 bin dağlının toplandığı Novorossiysk koyunda gördüklerimi unutmayacağım. Hıristiyan olsun, Müslüman olsun, ateist olsun onların durumlarını görenler mutlaka çöker ve perişan olurdu. Ruslar, Çerkeslere hayvanlara bile yapılmayacak şeyler yaptılar. Şu gördüğüm olayları kağıda gözyaşım damlamadan nasıl yazacağım? Kışın soğunda, kar,

183 Merkezi Devlet Askeri Tarih Arşivi, fon 450, Dosya 64, sayfa 26. Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, Çerkes Soykırımı, s. 258 içinde.

184 V. V. Pokshishchevskiy, Geography of Prerevolutionary Colonization and Migration Processes in the North Caucasus, s. 516.

185 Osman Çelik, İngiliz Belgelerinde Türkiye ve Kafkasya, s. 19.

186 Nihat Berzeg, Çerkes Sürgünü: Gerçek, Tarihi ve Politik Nedenleri, s. 173.

187 Kafkasya kültür dergisi, 1970 Özel sayı, s.:76.

188 Herald Tribune, 7 Temmuz 1864.

189 Rusya Dış Siyaset Arşivi, Baş Arşiv Fonu, 1-9, Sıra 8, dosya 2, sayfa 217. Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, Çerkes Soykırımı, s. 247 içinde.

190 Merkezi Devlet Askeri Tarih Arşivi, fon 1, sıra 1, dosya 26643, sayfa 1. Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, Çerkes Soykırımı, s. 251 içinde.

191 Murat Paşsu, Vatandan Uzaklara Çerkesler, s. 108.

192 Kavkazski Şornik (Kafkas Külliyyatı, Tiflis 1887, cilt:2, s. 456 aktaran Murat Paşsu, Vatandan Uzaklara Çerkesler, s. 132.

193 PRSCET, Belge no: 10.

194 Russki Invalid, 26 Mayıs 1864, no: 117, s.14 ve 23 Eylül 1864 n:10, s.5 aktaran Murat Paşsu, Vatandan Uzaklara Çerkesler, s. 56-57 içinde.

195 Osetya Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi, fon 12, Sıra 6, Dosya 282, sayfa 5. Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, Çerkes Soykırımı, s. 251 içinde.

196 Russki Invalid, 30 Eylül 1864, No: 206, s.1-2 aktaran Murat Paşsu, Vatandan Uzaklara Çerkesler, s. 85.

197 Kemal Karpat, 21 Mayıs Sürgünü, s. 13.

198 Cahit Tutum, 1864 Göçü ile İlgili Bazı Belgeler, Kafdağı, Sayı 33-36 (Ekim 1989-Ocak 1990) s. 83; Kemal Karpat, 21 Mayıs Sürgünü, s. 13.

199 Moskovskiye Vedomoti, 5 Mayıs 1864, no:99, s.3 akt. Murat Paşsu, Vatandan Uzaklara Çerkesler, s. 52.

yağmur altında, evsiz, yiyeceksiz ve elbisesiz bu insanları tifo ve çiçek hastalığı da durumlarını iyice kötüleştiriyordu. Anasız kalmış bebekler ağlaşıyor, aç bebekler ölmüş annelerinin göğüslerinden anne sütü arıyorlardı; genç bir Çerkes kadını paçavralar içinde, açık havada, ıslak toprağın üzerinde iki yavrusu ile birlikte uzanmış, biri ölüm öncesi çırpınışlarla yaşamla mücadele veriyor, diğeri ise soğuktan kaskatı kesilmiş annenin göğsünden açlığını gidermeye çalıyor. Binlerce insan göz önünde ölüp tükeniyordu ve böyle manzaralara sık sık rastlanıyordu²⁰⁰. Yine o dönem olaylara bizzat katılanların anlattıklarına bakılırsa göçmenlerin on binlercesi yolda açlıktan, soğuktan ve hastalıktan ölmüşlerdi. "Trabzon'daki Rusya elçi yardımcısı Moşnin, 28 Aralık 1863'te Kafkasya Hattı Karargahı Komutanı Kartsev'e günde 40-60 kişinin öldüğünü, sadece Samsun'da 60 bin Çerkes'in gömüldüğünü yazmaktadır"²⁰¹.

Trabzon'daki Rusya Konsolosu Moşni ise şöyle yazdı: "Sürgünden beri 1864'ün 10 Haziran tarihine kadar Trabzon ve Havalisinden 247 göçmen geçmiştir. Yaklaşık üç sene içinde ölü sayısı 19 bin olmuştur. Bölgede 63.190 göçmen kalmıştır. Tifo ve çiçek yüzünden çocuk ölümü fazladır"²⁰². "Samsun ve Sinop gibi diğer limanlarda karaya çıkmış olanlar da yüksek oranda ölüm yazgısını paylaştılar. Göçün en yoğun olduğu zamanlarda Samsun'da günde 50 sığınmacı ölmekte idi"²⁰³. "Osmanlı belgelerin göre ise, bu ölümlerin büyük çoğunluğu 0-30 yaş arasındaki çocuk ve gençlerden oluşmakta idi"²⁰⁴. "Bir başka kaynağın tahminine göre yarım milyon kişinin beşte biri aşırı yüklenme ve tifüs sonucu teknelerde ölmüştü"²⁰⁵. O yüzden bu teknelere o dönemde 'yüzen mezarlar' adı verilmişti. Öylesine korkunç dramlar yaşanmakta idi ki, bugün ancak sinemalarda izleyebileceğimiz olaylar yaşandı. Örneğin, "ölü çocuğu günlerce saklayıp ninnilerle uyutur gibi yapan, ama kokan çocuk kucağında sökülüp denize atılınca, bir an bile düşünmeden kendini onun ardından azgın dalgalara fırlatan Kafkasyalı anne"²⁰⁶. Bunun gibi nice örnekler anlatılır. Bu yüzden "o yolculukta sağ kurtulup yüz yaşına kadar Anadolu'nun bir dağ köyünde yaşayan bir Çerkes ninenin yaşamı boyunca bir kez bile olsun balık yemediği"²⁰⁷ söylenmektedir.

Rusya içinde onlara düşman olanların sayısında bir azalma olacağı endişesiyle İngiltere ve Fransa göçü durdurmak istedi, fakat etkili olamadı. 1864 Nisan'ında Çerkeslerin toplu göçü ile ilgili olarak Osmanlı ve Rusya arasında yapılan görüşme neticesinde Osmanlı, İmparatorluk topraklarında Müslüman nüfusun Hıristiyan nüfusa oranla arttırma kaygısıyla bu Müslüman-Çerkes göçünü benimsedi fakat; "Osmanlı makamlarının Çerkes göçmenleri topraklarının en zayıf ve kritik bölgelerine

yerleştirerek gelecek savaşlarda Osmanlı İmparatorluğunun nöbet erleri gibi kullanacağı"²⁰⁸ endişesiyle Ruslar, Osmanlı makamlarının göçmenleri Kafkasya sınırından uzak olmak şartıyla imparatorluğun her yerine iskan edebilecekleri belirtti. "Osmanlı Hükümeti ise, Çerkeslerin yerleştirilmesiyle Rumeli ve Anadolu'da Müslüman nüfusu arttıracağını ve ordu için nitelikli savaş gücü sağlayacağını düşünüyordu"²⁰⁹ ki, daha sonraları Balkanlardaki Çerkesler tekrar yerlerinde edildiler.

"1864 yılı Mayıs ayının 20'sine gelindiğinde Çarlığın 4 ayrı ordusu Ubih bölgesinin Soçi yakınlarındaki kıyıdan 50-60 km içeride, Mzımta nehrinin sağ kıyısında bulunan Kbaada Vadisi'nde buluştular. Bir gün sonra 21 Mayıs 1864'te bu dört ordu birleşerek Kafkasya'yı boşaltmanın şenliğini yaptılar, savaşın sonunun ilan edip Çarlık döneminin zaferi olarak andılar. Fakat aynı tarih bugün Çerkeslerin sürgünün yıldönümü olarak andıkları tarihtir"²¹⁰. "27 Temmuz 1864'te de Kafkasya Genel Valisi Mihail, 1567 yılında Çar VI. Ivan'ın başlatmış olduğu Kafkas-Rus Savaşlarının bittiğini belirten belgeyi imzaladı"²¹¹. Yine de "Rus birlikleri halkı yaşadıkları topraklardan sürmek için dağlara hareket düzenlediler. Coğrafik koşullardan yararlanan halk ne Laba'ya (Rusya içler, c.a.) ne de Türkiye'ye göç etmek istemeyerek şiddetle direndiler. Bunun üzerine köyler, ekinler ve yiyecek stokları yok edildi"²¹². Yani, Ruslar, "Çerkesler için kendi köylerinde yaşam sürdürmeyi olanaksız kılacak bir saldırı ve zulüm dizisine başvurdular. Bu göçe zorlamanın klasik yöntemi idi: Evleri, tarlaları yak, yık, kaçmaktan veya aç kalıp ölmekten başka seçenek bırakma"²¹³. O zamanlar Rus Ordusunda asker olan K. Geys bu uygulamanın askeri bir strateji olduğunu anılarında şu şekilde dile getirmektedir: "Onlarla (yani Çerkes halkıyla) bütün hesapları bitirmenin en doğru ve hızlı yöntemi olarak ekinlerin kökünden yok edilmesi ve halkın varlığını sürdürmesine izin verilecek her şeyin imha edilmesi... Bu yerlerde uygulanan savaş sistemi gerçekten en iyisi idi. Temel yiyecek kaynaklarının kıştan hemen önce yok edilmesi ve insansızlaştırılan çevrede satın alarak bile yiyecek elde etme imkanından mahrum bırakılması"²¹⁴. Yine bir başka asker S. Duhovski, bu strateji sayesinde halkın tamamen evsiz barksız, savunma için çaresiz ve büyük yiyecek sıkıntısı içinde kaldığını anılarında anlatmaktadır"²¹⁵. Kont Lev Tolstoy ise bu tür olayları şöyle tarif ediyordu: "Köylere gece karanlığında dalıvermek adet edinilmişti; böylece, tam baskına uğramış olan kadınlar ve çocuklar kaçacak zaman bulamıyordu ve gece karanlığının örtüsü altında Rus askerlerin, ikişer, üçer evlere girmesini izleyen dehşet sahneleri öylesineydi ki bunları hiçbir görevli raporlarına almaya cesaret edemezdi"²¹⁶.

200 "Viseteniye Gortsev s Kavkaz (Dağlıların Kafkasya'dan Sürgünü) Russkaya Starina Dergisi, St. Petersburg Şubat 1881, cilt 33, no 22, sayfa 362-363. Tuğan Kumikov, Çerkeslerin Türkiye'ye Sürgünü, s. 32. Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, Çerkes Soykırımı, s. 251. Murat Paşsu, Vatanından Uzaklara Çerkesler, s. 75. Avledin Dumanış, Çerkes Kültürü Üzerine Etüd, s. 147 içinde.

201 Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, Çerkes Soykırımı, s. 31.

202 Rusya Dış Siyaset Arşivi, Baş Arşiv Fonu 1-9, Sayı 8, dosya 19, Sayfa 127. Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, Çerkes Soykırımı, s. 269 içinde.

203 Foreign Office (İngiliz Dışişleri Bakanlığı) belgeleri 97-424, 21 Aralık 1863 Stevens'dan Russel'e bir yazısı. Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, s. 39 içinde; PRSCET, Belge no: 15.

204 Abdullah Saydam, Kırım ve Kafkas Göçleri: 1856-1876, s. 181.

205 Marc Pinson, Ottoman Colonization of the Circassians in Rumili After the Crimean, s. 82.

206 Çetin Öner, Şu Bizim Çerkesler, s. 71.

207 Çetin Öner, Şu Bizim Çerkesler, s. 72.

208 Rusya Dış Siyaset Arşivi, Baş Arşiv Fonu 1-9, Dosya 19, sayfa 26. Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, Çerkes Soykırımı, s. içinde.

209 Kemal Karpat, The Eviction of the Circassian from Caucasus and the Balkans, and Their Settlement in Syria, "The Third International Conference on the History of Bilad Al Sham'da sunulan bir bildiri: Nisan 1980, Amman: The University of Jordan) s. 5, 19-24.

210 Anzor Kuşabiyeve, 21 Mayıs Sürgünü, s. 16; Murat Paşsu, Vatanından Uzaklara Çerkesler, s. 11, 92.

211 Tuğan Kumikov, Çerkeslerin Türkiye'ye Sürgünü, s. 29.

212 Thamokov, 1990. Murat Paşsu, Vatanından Uzaklara Çerkesler, s. 110 içinde.

213 Foreign Office (İngiliz Dışişleri Bakanlığı) belgeleri 97-424, 10 Ekim 1863 Stevens'dan Russel'e bir yazısı; belge 881-1259 12 Nisan 1864 Bulwer'dan Russel'e bir yazı. Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, s. 35 içinde.

214 Voyenni Sbonik (Askeri Külliyyat), 1866, No:5, s. 25, 28. Murat Paşsu, Vatanından Uzaklara Çerkesler, s. 117 içinde.

215 Voyenni Sbonik (Askeri Külliyyat), 1866, No:11, s. 155. Murat Paşsu, Vatanından Uzaklara Çerkesler, s. 121 içinde.

216 Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, s. 34.

Savaşın resmen bittiği ilan edilmesine rağmen Kafkasya'da etnik temizlik hareketi devam etti ve adeta can pazarına dönüşen toplu sürgünler gerçekleşti. Bu ölüm kalım savaşında Çerkesler artık Rusların yanı sıra göçün ağır şartlarına, açlığa, hastalığa, soygun ve talana karşı da savaş vermek zorunda kaldılar. Örneğin 17 Ekim 1864'te Larnaka'dan (Kıbrıs) geçilen bir haberde sürgün mağdurlarının halleri şu şekilde tarif ediliyordu: "Halleri perişandı. Küçük üç gemi halinde 2718 kişiden sadece 1344'ü karaya çıktı; diğerleri ya ölmüş ya da ölüm döşeğinde gemilerde kalmışlardı. Hemen hemen hepsinin ölüm nedeni açlıktı. Hepsinin ayaklarında yaralar vardı; yaklaşık üç gündür hiç su içmemişlerdi. Yolcuların her gün 40 ile 50'si ölmüştü. Bu, karaya çıktıklarının dördüncü gününe kadar devam etti"²¹⁷. Yine "Çerkes mültecilerle tıka basa dolu bir buharlı gemi ise Larnaka'ya yaklaştırılmamıştı. Yüzen bir tabut gibi gözden yitip gitmişti Akdeniz'de. O gemideki 2100 Çerkes'in akıbetinin ne olduğu ise bugüne kadar öğrenilememiştir"²¹⁸. Larnaka Limanı'na yaklaştırılmayan Timova adlı gemi ise yolu değiştirilerek Antalya Limanı'na yönlendirilmişti"²¹⁹. Yani farklı doğal koşullar ve açlık ve hastalıklar yüzünden Çerkes göçmenler büyük zayıf verdiler. "Varna'ya gemiyle götürülen 940 kişiden 46'sı yolda vefat etmesi,"²²⁰ Kıbrıs Adasında Larnaka limanına varan üç küçük gemide 2100 kadar Çerkes'ten en az üç yüz kişi 32 günlük yol süresince yaşamını yitirmesi örneklerden sadece bir ikisidir. Hatta Larnaka yetkilileri ve Fransız Konsolosu, hasta göçmenleri bulaşma korkusuyla kıyıya almak istemedi. Manzara gerçekten akıl almaz derecede vahimdi"²²¹.

İşte bütün bu yaşanan olaylar neticesinde Kafkasya, Kafkasya'nın gerçek sahipleri olan Çerkeslerden arındırılmıştır. Örneğin "1864 yılından önce 1835'de Abhaz-Abazin (Abaza) nüfusu 128 bin 800 kişi olduğu"²²², "1857'de 144 bin 546 kişi olduğu söyleniyordu. Bunların 80 ile 94 bin arası nüfus güneydeki Abhazy'a'da yaşıyorken geri kalanları Kuzey Kafkasya'nın daha dağlık bölgelerinde yaşıyordu. Oysa, 1866 yılına gelindiğinde toplam nüfustan geriye kalan 79 bin 190 kişi olmuştur"²²³. Yani, Kafkas-Rus savaşları neticesinde bu grubun % 50'si Kafkasya'da etnik temizliğe maruz kalmıştır. Büyük Çerkes sürgününden üç yıl sonra dahi Abhazy'a'daki Abazalar rahat bırakılmadı. "Rus askerleri Abaza köylerine geldi evleri yıktı, sürüleri, hayvanları ve öteki malları gasp edip götürdüler, Abazaların elinde ölmeyecek kadar bir şeyler kaldı"²²⁴.

"Aynı şekilde 1864 sürgününden önceki dönemlerde Adıgelerin nüfusu 1 milyondan fazla idi. Ama 1864 sürgününden sonra toplam 50 binden az kaldılar"²²⁵. Bu nüfusun 418 bin

sadece 1863-1864 yılları arasında yerlerinden edildiler"²²⁶. "1858-1864 yılları arasında sadece Kuzeybatı Kafkasya'dan 398.955 kişi Osmanlı topraklarına göç ettirilmiştir. Bir tek yıl içerisinde, 1864'te 342.748 Adige yerlerinden olmuştur. 1865'te ise 106.795 Adige sürülmüştür"²²⁷.

Rus Göç Komisyonunun raporlarına göre Karadeniz'in doğusundaki limanlarda 1858'den 1865'e kadar 493.193 kişi gönderilmişti. Fakat 10 binlerce kişi hiçbir kayda girmeden göç etmişti... Kuban Oblastı'nda 1 milyon yerli nüfustan geriye 1867'de 90 bin kişi kaldı... Bunlardan yalnızca 418.292 kişi 1863 sonbaharı ve 1864 yılı boyunca sürgün edilmişlerdi"²²⁸. Total olarak, "Çerkeslerin %10'luk bir kısmı hariç tamamı yerlerinden yurtlarından sürüldüler"²²⁹.

"Dzidzaria'ya göre göç hareketinin artmasının asıl nedeni Çarlığın, Kafkasya'da hakimiyetini tipik askeri-feodal yönetimlerle güçlendirmesi çabasıdır" (Paşu, 2004: 38). Öyle ki, zor koşullar karşısında her şeyi göze alıp anavatanları Çerkeskaya'ya dönmek için İstanbul'daki Rus konsolosluğuna başvuran göçmenlere verilen cevap "Dağların geri dönüşü söz konusu bile olamaz"²³⁰ şeklinde oldu. Eğer "bu yasağa rağmen Kafkasya'ya dönüş yapan olursa müebbet olarak Rusya'nın iç kısımlarına sürülmeleri"²³¹ emredildi.

Bu denli yoğun göç karşısında Osmanlı devleti gerek mali gerek ise organizasyon açısından hazırlıklı değildi. Hatta göçün büyüklüğü Rus ve Osmanlı yetkililerinin beklediğinden fazla oldu. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor şartlara ilave olarak yeni sıkıntıları beraberinde getirir de göç akını; devletin güçleri kontrol altına alarak uygunsuzlukları önlemeye çalıştığı görülmekle birlikte, insanlığa, devletin şanına ve halifenin bütün Müslümanların koruyucusu olduğu prensibine ters düşer düşüncesiyle de kesin bir şekilde yasaklama yoluna gidilmemiştir. Çünkü böyle davranmak, insanlığa, devletin şanına ve halifenin bütün Müslümanların koruyucusu olduğu prensibine ters düşerdi"²³². Diğer yandan "bu göçlerin getirdiği iskan sorununu çözmek için ne yeterli finans ne de yönetim örgütünde uzman insan gücü vardı; bu nedenle kendi yörelerine gönderilen Çerkeslerin derdine derman olma işi yerel birimlere havale edildi"²³³. Sonunda "İstanbul'a daha fazla göçmen gönderilmesi yasaklandı ve onların Anadolu'da tutulmasına karar verildi. Trabzon ve çevresinde 247.000'e yakın insan yerleştirildi. Bunların 19 bini öldü. Samsun ve çevresine 100 bin kişi yerleştirildi. Ölüm oranı yaklaşık günde 20 kişi idi. Tifüs salgını insanları kırıyordu"²³⁴. Bu yüzden "İstanbul'a sokulmayıp Akdeniz'e doğru pas geçirilen iki gemiden bir Antalya Limanı'na demirleyip boşaltılırken, ikincisine izin verilmemiş ve tıka basa Çerkes sürgünlerinin

217 Foreign Office (İngiliz Dışişleri Bakanlığı) belgeleri 97-424, 5 Aralık 1864 Dickson'un Stuart'a bir yazısı, Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, s. 41 içinde; Ruski İnvallid'in haftalık eki; St Petersburg, 9 Kasım 1864, No: 40, s.1-2. Murat Paşu, Vatanından Uzaklara Çerkesler, s. 71 içinde.

218 Baturay Özbek, Çerkes Tarihi Kronolojisi, s. 157; Çetin Öner, Şu Bizim Çerkesler, s. 70.

219 Rumeli'den Türk Göçleri, Belgeler, İstanbul'daki İngilizlere Elçisi Layard ve Dışişleri Bakanı Salisbury arasında 523 ve 881 numaralı yazışmaların, cilt-2, sayfa 387, 536; Berzeg 1996: 139 içinde.

220 Russkaya Starina Dergisi, St. Petersburg 1882, cilt 33, sayfa 535. Kasumov, 1995:270 içinde.

221 Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, Çerkes Soykırımı, s. 270.

222 Feodor Feodoroviç Tornau, Bir Rus Subayının Kafkasya Anıları, s. 95.

223 Yura G. Argun, Abhazy'a'da Yaşam ve Kültür, s. 19.

224 Foreign Office (İngiliz Dışişleri Bakanlığı) belgeleri 97-424, No:13, 16 Mayıs 1867 Trabzon, Palgrave'den Stanley'e bir yazısı, Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, s. 36 içinde.

225 Anzor Kuşbiyev, 21 Mayıs Sürgünü, Nart Dergisi, Sayı.21, (Mayıs-Haziran 2004), s.16.

226 Cevdet Hapı, Kafkasya-III (Tarihsel Nüfus ve Koloni Dönemi), Kafdağı, (Sayı.31-32, 1987), s. 11.

227 Merkezi Devlet Arşivi, fon VUA, Dosya 6696, sayfa 270-271. Kasumov, 1995: 255.

228 Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, Çerkes Soykırımı, s. 31, 29.

229 Avledin Dumanış, Çerkes Kültürü Üzerine Etüd, s. 146.

230 Rusya Dış Siyaset Arşivi, Baş Arşiv Fonu 1-9, Sayı 8, dosya 19, Sayfa 188. Kasumov, 1995: 276.

231 Osetya Cumhuriyeti Merkezi Devlet Askeri Tarih Arşivi, Fon 12, Sayı 5, Dosya 20, Sayfa 27. Kasumov, 1995: 277.

232 Bedri Habıçoğlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, s. 106.

233 Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, s. 43.

234 V. V. Pokshishevskiy, Geography of Prerevolutionary Colonization and Migration Processes in the North Caucasus, s. 516.

dolu olduğu bu geminin akıbeti de kesinlik kazanamamıştır²³⁵.

Çerkesler Trabzon'a gelirken, kendileri ile birlikte tıfusu de getirmişlerdi; koşullar bir aralık öylesine kötüleşti ki bütün halk kentten kaçtı²³⁶. Korkudan fırıncılar bile fırınlarını kapatıp kenti terk ettiler²³⁷. Osmanlı Hükümeti, salgınların yayılmaması için özel kamplar kurarak göçmenleri burada tuttular. Trabzon'daki Akçakale kampı böyle bir ölüm kampı idi. Buradaki mağdurlar fazla ekme alabilmek için bazen cenazeleri saklıyorlardı. Çünkü kişi başına ekme veriliyordu. Sarıdere, Sinop, Samsun ve Giresun kamplarında da durum vahim ve feci idi²³⁸.

Kafkaslı göçmenlerin içine düştüğü bu zor durumlar bir sektörün yeniden canlanmasını da sağladı: "Osmanlı devleti köle ve cariyeye ticaretine hiçbir şekilde müdahale etmediği"²³⁹ gibi "Büyük Çerkes Sürgünü'nün başladığı 1860'lı yıllarda Trabzon ve Samsun'da Osmanlı Hükümetince geçici köle pazarları dahi kuruldu"²⁴⁰. "İstanbul, Kahire ve hatta Tahran'a bile köle satılıyordu. Arzın yükselmesini sağlayan mağdur göçmenlerden ucuz fiyata, bazen sadece ekme fiyatına köle alan yüzlerce fırsatçı ve köşedönücü tüccar büyük karlar sağladı. Tahmini rakamlara göre sadece 1863-1864 arasında 10 binden fazla köle satılmıştı"²⁴¹. Hatta "30 Ocak 1867'de Başvezirin, Padişaha gönderdiği bir yazıda²⁴² ve 31 Mart 1867 'Arz Tezkeresi'nde²⁴³ bu sayının 150 bine ulaştığını anlaşılmaktadır". Zaten kısa bir süre sonra "Çerkes kadınları ve çocuklarının satılması yasaklandı ve satışta bulunanlar akrabalarına iade edildi"²⁴⁴.

Çar hükümeti ancak 1864 Aralık ayında Kafkasya'da mutlak egemenliğini kurduğuna, yeterince etnik temizlik yaptığına emin olunca topluca göçlerin durdurulabileceğine karar verdi. Fakat Büyük Çerkes Sürgününden sonra da bütün ağırlığı ile Çerkesleri etkilemesini sürdürmüştür. Örneğin, "1865'te Türkiye'ye 22 binden fazla Çeçen göçe zorlandı. Vsemirnyi Puteçestvennik gazetesi 1871'de şunları yazıyordu: 'Bir yıl içinde göçmenlerin üçte ikisi öldü... Batum yakınlarında yerleşen 22 bin göçmenden sadece 7 bin kişi kaldı. Samsun civarında yerleşen 30 bin kişiden 1800 kişi kaldı'. Hatta Çarlığın propagandacılarından Y. Drozdev dahi 'Bu ölçüde sefaleti insanlık zor görür' diyordu"²⁴⁵.

SONUÇ

Yüzyıllarca özgür yaşamış olan Çerkesler, Kafkas-Rus Savaşları sürecinde Rusların yayılcı, zalim politikalarına karşı ulusal kurtuluş hareketi vermiş ve yenilmiştir. Çerkesler yalnızca savaş değil yerlerini ve yurtlarını da

kaybetmişlerdir. Bu yüzden büyük çoğunluğu Türkiye'de olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde yaşamak zorunda bırakılan Çerkesler bu süreç içerisinde her türlü milli kültürel değerlerini yitirerek, bir millet olarak tarih sahnesinden silinme tehlikesi ile de karşı karşıdadırlar. İçinde buldukları bu durumun en önemli sebebi, işte bu yayılcı Rus politikasıdır ve özellikle 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren şiddetlenen savaşlardır. Bu savaşlar sadece bir işgal hareketi olarak kalmadı, fakat gelişen süreç içinde bütün Kafkas halklarını toptan yok etme veya onların yaşam kaynaklarını kurutarak Çerkesleri ülkelerinden ayrılmaya zorlamak şeklini de aldı²⁴⁶. Ayrıca "göçler, sadece askeri yenilginin sonucunda hemen düşülmüş tedbirler değildi"²⁴⁷. Çarlık Hükümetinin, önceden planlayıp uyguladığı holocaust/etnik temizleme hareketinin bir sonucudur. Bu süreçten farklı Kafkas halkları, farklı şekilde etkilenmişlerdir. Örneğin, sürgünler "Kuzeydoğu Kafkasya'yı fazla etkilemedi. Çünkü toplam nüfuslarına göre Dağıstanlılar ve Çeçen-İnguşlar'dan yer değiştirenler çok azdı. Halbuki, Çerkes ve Abazalar için sürgünler yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. Bunlar nüfuslarının yaklaşık beşte dördünü kaybetmişler ve Kafkasya'da kalanlar dahi ovaya indirilmişlerdir"²⁴⁸.

Kayıt altında olan sürgün veya göçe zorlanmış Çerkeslerin miktarı hakkında hiçbir zaman gerçek sayı tespit edilememiştir. Çünkü birçok nüfus hareketi kayıt dışı gerçekleştiği gibi ölümlülük oranı da tespit edilememiştir. "Sayısı 10'dan fazla çıkış limanlarında düzenli bir kayıt tutulmaması ve bu limanlarda hiçbir bağlantının bulunmaması; yüksek oranlara varan ölümün kesin olarak bilinememesi, tutulan kayıtların ise belli bir yer ve zamanla sınırlı tutulması, kesin olan rakamların ise kamuya duyurulmasının engellenmesi gibi nedenlerden ötürü 'Büyük Çerkes Sürgünü'nde Kuzey Kafkasya'dan çıkarılanların kesin sayısını gösteren tam güvenilir istatistikler yoktur"²⁴⁹. Fakat buna rağmen bazı araştırmacılar yaklaşık belli bir sayı vermektedir. Bunların en azı 500 bin ve en çoğu ise 2-3 milyon arasında değişmektedir.

Kafkasya'da ne kadar nüfusun yerlerinde edildiği konusunda oldukça farklı rakamlar telaffuz edilmektedir. Rus verilerini dikkate alan veriler bu sayının 500 bin ile 1 milyon arasında olduğunu belirtirken Türkiye kaynaklı çalışmalarda 1 ile 2 milyon civarında olduğu iddia edilmektedir. Örneğin Habiçoğlu²⁵⁰ ve Polatkan²⁵¹ için bu rakam 1,5 milyon civarındadır. Polatkan'a göre Büyük Sürgün sürecinde yerlerinden edilen Çerkeslerin 200 ile

235 Çetin Öner, Şu Bizim Çerkesler, s. 71.

236 Foreign Office (İngiliz Dışişleri Bakanlığı) belgeleri 195-812, No:9, 15 Nisan 1864 Stevens'dan Bulwer'a bir yazısı. Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, s. 42 içinde.

237 PRSCET, Belge no:15, 19 Mayıs 1864.

238 Rusya Dış Siyaset Arşivi, Baş Arşiv Fonu 1-9, Sayı 8, dosya 19, Sayfa 105. Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, Çerkes Soykırımı, s. 270 içinde; Theophil Lapinski, Çerkeslerin Kafkasya'dan Göçü (1874), Çev.: İbrahim Dipşov, Kafdağı Dergisi, Sayı 43-46, Ağustos 1990-Ocak 1991) ss. 22-25.

239 Abdullah Saydam, Kırım ve Kafkas Göçleri: 1856-1876, s. 196.

240 Tarih ve Toplum Dergisi, 1984; s.57, 62.

241 Oteçestvenniye Zapiski Dergisi, 1874, Sayı 2-3, Sayfa 351-352. Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, Çerkes Soykırımı, s. 271.

242 Nihat Berzeg, Çerkes Sürgünü: Gerçek, Tarihi ve Politik Nedenleri, s. 59.

243 Abdullah Saydam, Kırım ve Kafkas Göçleri: 1856-1876, s. 197.

244 Nikolayevski Vestnik 21 Haziran 1865, No:46, s. 193-194. Murat Pappu, Vatandaşın Uzaklara Çerkesler, s. 77 içinde.

245 Tuğan Kurmkov, Çerkeslerin Türkiye'ye Sürgünü, s. 23, 32.

246 Sedat Öden, Rusların Kafkasya'yı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil, s. 7; Abdullah Saydam, Kırım ve Kafkas Göçleri: 1856-1876, s. 77; Aslan Penegu, Müridizmin Kuzeybatı Kafkasya'da Yayılması; Tiğhugen Qumuqu, Yıstınlık'ue Kafkas Savaşlarının Sonucudur, s. 16.

247 Rahmi Tuna, Çerkeslerin Kafkasya'dan Göçü, s. 127.

248 Bedri Habiçoğlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, s. 175.

249 Nihat Berzeg, Çerkes Sürgünü: Gerçek, Tarihi ve Politik Nedenleri, s. 157.

250 Bedri Habiçoğlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, s. 13.

251 Salih Polatkan, Kafkasya'dan Osmanlı İmparatorluğuna Yapılan Göçler, Kuzey Kafkasya Dergisi, Sayı.66-67, (Mart-Nisan-Mayıs 1987), s. 8.

400 bini Balkanlara, 1 milyonu Anadolu'ya, 25 bini Suriye ve Ürdün'e ve 10 bin kadarı ise Kıbrıs'a yerleştirilmişlerdir.

Yine, Rus kaynaklarını referans gösteren Avagyan'a²⁵² göre ise bu rakam 398 bin kişi ile sınırlı idi. Aynı belgelere dayanan "C. Havadis (8 R 1278/ Ağustos 1861) 1855'ten 1861'e kadar 350 bin göçmenin Osmanlı topraklarına geldiğini yazarken, Sadrazam Ali Paşa 1864'te padişaha verdiği raporda 1855-1864 arası dönemde 311.333 kişi olduğunu belirtiyordu"²⁵³. Fakat 1861'den sonra da çok yoğun bir şekilde Kafkasya'dan ayrılmalar/sürülmeler olmuştur. Bu döneme ait sürgün ancak 1865'te tamamlanabilmiştir. Yine McCarthy'e²⁵⁴ göre 1856-1864 arası tarihi topraklarından çıkartılan Çerkes sayısı takriben 1.200.000 kişidir. Bunlardan 400 bin kişi yollarda yaşamını yitirmiş ve 800 kişi de yerleşim yerlerine ulaşabilmiştir. Avagya'nın²⁵⁵ kendisine göre 1857-1866 arasında 1,5 milyon arasında nüfus Osmanlı İmparatorluğuna yerleştirilmiştir. Berzeg'e göre²⁵⁶, 1857-1876 yılları arasında 1.400.000; Akarlı'ya göre²⁵⁷ 1860-1878 arası 400.000; Karpat'a göre²⁵⁸ 1859-1879 arası 2 milyon; Kafkasya Genel Valisi'ne göre²⁵⁹ 1858-1864 arası 398.000; Ali Meram Kemal'e göre²⁶⁰ 1 milyon ve bu nüfusun 300 bini Balkanlara gerçekleştirilmiştir; Dündar'a göre²⁶¹ 1859-1979 arası 2 milyon; Erkan'a göre²⁶² 1860-1876 arası 700.000; Bice'e göre²⁶³ 1859-1879 arası 2 milyon; Journal de Constantinople'nin²⁶⁴ 11 Ocak 1865 tarihli haberine göre 520.000; Bianconi'e göre²⁶⁵ 1876 tarihi itibarıyla 600.000; Fadeyev'in²⁶⁶ 1864 tarihi itibarıyla 1 milyon; D. E. Eremeev²⁶⁷ 1875 tarihi itibarıyla 1.800.000; genel olarak Aydemir'e göre²⁶⁸ 1,5 milyon (300 bini Balkanlara); İpek'e göre²⁶⁹ 1.508.000 (yine 300 bini Balkanlara); Rahmi Tuna'ya göre²⁷⁰ 800 bin; R. G. Landa'a göre²⁷¹ 1-3 milyon arası; Kafalı'ya göre²⁷² 1.616.000; İstanbul'da ilk defa Çerkesce basılan Guaze²⁷³ dergisine göre 1.760.000 kişi Kafkasya'dan sürülmüştür. 1864 tarihi itibarıyla yine bu sürgünlerden F. Ph. Kanitz'a göre²⁷⁴ 250.000'i ve Pinson'a göre²⁷⁵ 420.000'i Balkanlara doğru gerçekleşmiştir. Bilindiği üzere, bu sürgün mağdurları kısa bir süre sonra buralardan da sürülerek, Anadolu'ya, Suriye ve Ürdün'e yerleştirilmişlerdir. Sürgün edilen toplam nüfus hakkında iddia edilen farklı

rakamlara rağmen şurası açıktır ki, gerçekler belgelenen rakamların çok üstündedir: "Tüm Kuzey Kafkasya'da kalan ve yer değiştirmeyen bütün Çerkeslerin sayısı 150 ile 200 bin dolayındadır"²⁷⁶. 19. yüzyılın ilk yarısında yalnızca Kuzeybatı Adigelerinin bir milyona yakın nüfusa sahip olduğu düşünülürse Kafkasya'da etnik temizleme hareketinin ne kadar nüfusa mal olduğu anlaşılacaktır. Özellikle "Miladi 1864 ve daha sonraki tarihlerde Kafkas-Rus Savaşları neticesinde Kafkasya'dan 2 milyon 200 bin kişi yerlerinden edilmiştir.; fakat bunların 1 milyonu savaş esnasında, göç esnasında uğradıkları şiddet karşısında hayatını kaybetmiştir"²⁷⁷.

Sonuçları ve süreç itibarıyla bakıldığında Kafkas-Rus Savaşları, zalimce, gayri insani koşullarda gerçekleşmiştir. Yaşanan süreç ve sonuçların kendisi ise, çağın değerleri ile söylenecek olursa 'İnsan Hakları'na aykırıdır ve bir soykırımdır. Çünkü "Çerkesler, Rusların önünde kaçmış halk değildir. Tarihte örneği olmayan vatan savunması vermiştir ve kaybettiği için de ülkelerinden zorla çıkartılmış bir halktır. Yaşanılan olayları izah etmeye, göç bir kenara sürgün kavramı sürgün kavramı zayıf kalır, ancak soykırım, katliam bu olayın karşılığı olabilir"²⁷⁸. Kaldı ki, "Resmi Rus tarihinde "Dağlıların Göçü" olarak tanımlanan, 19. yüzyılın bu büyük nüfus hareketinin bir sürgün olduğu artık kabul ediliyor"²⁷⁹ olmasına ve "tarihin en önemli sürgünleri arasında olmasına rağmen, Kafkasya halklarının uğradığı bu dramatik facialar ne yazık ki uluslararası dikkate değer ilgi görmemiştir"²⁸⁰. Fakat, "sürgün, Çerkeslerin tarihi gelişiminde olumsuz rol oynadı. Sosyoekonomik, politik, ve kültürel gelişmelerini, Kafkasya sınırları içinde onlarca yıl geri bıraktı. Rus Çarının politikası sonucunda Çerkes halkı darmadağın oldu. Şimdi ortada sürgün öyküsünden başka bir sorun daha var: Çerkeslerin Çarlığın uyguladığı soykırım sonucunda yitirdiği büyük, telafi edilemez maddi, kültürel, insani ve toprak kayıplarını kim nasıl tazmin edecek?"²⁸¹.

"Bugünkü Rusya için değilse de, Çarlık dönemindeki Rusya'nın, yani Rus Çarlığının katliam/soykırım bir yana, Çerkesler'i sürgün ettiğine dair bir karar almış/alındırılmış bile değil"²⁸² ■

252 Arsen Avagyan, Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sistemlerinde Çerkesler, s. 54.

253 Bedri Habiboğlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, s. 72.

254 Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, 38; Çerkeslerin Yaşadığı Gerçek Anlamda Bir Sürgündür (Röportaj), Nart Dergisi, Sayı.43, (Mayıs-Haziran 2005), s. 13.

255 Arsen Avagyan, Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sistemlerinde Çerkesler, s. 60.

256 Nihat Berzeg, Çerkes Sürgünü: Gerçek, Tarihi ve Politik Nedenleri, s. 160.

257 Kemal Karpat, Otoman Population 1830 1914: Demographics and Social Characteristics, s. 56.

258 Kemal Karpat, Otoman Population 1830 1914: Demographics and Social Characteristics, s. 69.

259 Gürcistan Merkezi Devlet Arşivi, fon 416, op. 3d. 146, s.6. Arsen Avagyan, Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sistemlerinde Çerkesler, s. 54 içinde.

260 Türk-Rus İlişkileri Tarihi, İstanbul, 1995: 460.

261 Fuad Dündar, İttihat ve Terakkî'nin Müslümanları İskan Politikası:1913-1918 (İstanbul:..., 2001), s. 56.

262 Süleyman Erkan, Kırım ve Kafkasya Göçleri (1876-1908), s. 10.

263 Hayati Bice, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, s. 52.

264 Marc Pinson, Russian Expulsion of Mountaineers from the Caucasus, 1856-66, and its Historical Background, Demographic Warfare-An Aspect of Ottoman and Russian Policies, 1854-66, s. 76.

265 Kemal Karpat, Otoman Population 1830 1914: Demographics and Social Characteristics, s. 68.

266 Birleşik Kafkasya dergisi, İstanbul 1964, no: 1, s.12.

267 Arsen Avagyan, Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sistemlerinde Çerkesler, s. 55.

268 İzzet Aydemir, Göç: Kuzey Kafkasyalıların Göç Tarihi, s. 109, 137.

269 Nedim İpek, Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri: 1877-1890, s. 4.

270 Rahmi Tuna, Çerkeslerin Kafkasya'dan Göçü, s. 137.

271 Arsen Avagyan, Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sistemlerinde Çerkesler, s. 56.

272 Kadircan Kafalı, Türkiye'ye Göçler (İstanbul: Çetüt Matbaacılık,1966) s. 30.

273 Guaze, 10 Nisan 1911 İstanbul, sayı:2, s.2.

274 Nihat Berzeg, Çerkes Sürgünü: Gerçek, Tarihi ve Politik Nedenleri, s. 158.

275 Marc Pinson, Russian Expulsion of Mountaineers from the Caucasus, 1856-66, and its Historical Background, Demographic Warfare-An Aspect of Ottoman and Russian Policies, s. 75.

276 A. Jaimoukha, The Circassians (Surrey: Curzon Press, 2001), s. 69.

277 Bkz.: Karpat, The Status of the Muslim Under European Rule: The Eviction and Settlement of the Cerkas.

278 Kemal Karpat, 21 Mayıs Sürgünü, Nart Dergisi, Sayı.21, (Mayıs-Haziran, 2004), s. 14

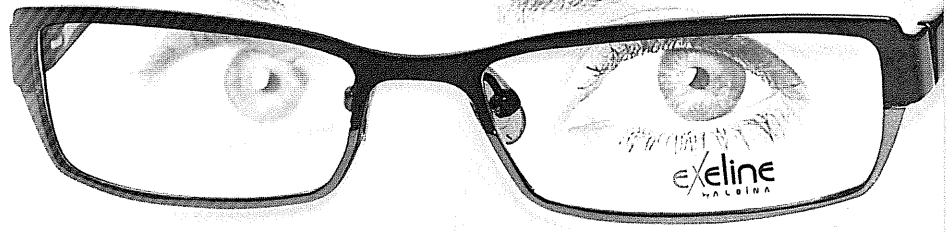
279 Murat Papsu, Vatanından Uzaklara Çerkesler, s. 13.

280 Süleyman Erkan, Sürgün Olgusuna Analitik Yaklaşım ve Çerkes Sürgünü Örneği, s. 10.

281 Tuğhan Kumikov, Çerkeslerin Türkiye'ye Sürgünü, s. 32, 33.

282 Anzor Kuşabiyev, 21 Mayıs Sürgünü, s. 16.

LIFESWITCHERFUL

exeline
by ALBINA

OPTIMAX
OPTİK CENTER

www.albinaoptik.com

☎ 0312. 435 27 40 ☎ 0312. 435 89 44
✉ info@albinaoptik.com albinaoptik@ttnet.net.tr
☎ sakarya cad. ali nazmi iş hanı 2. kat no: 19-20

O P T İ K

Optik Merkez

Bahçe duvarından garaj zeminine, merdivenden bina cephesine, yerdeki karodan çatıdaki kiremite, eviniz için gerekli tüm ürünleri aynı çatı altında üretiyoruz.

Uluslararası standartlardaki kalitemiz, dinamik genç kadromuz, tecrübemiz ve Türkiye genelinde yaygın bayi ağımız ile **60 yıldır sizinleyiz.**

harunyüksel
PAZARLAMA İÇ ve DIŞ TİCARET A.Ş.

MERKEZ / FABRİKA: e-mail: erbaa@harunyüksel.com.tr
Tepecik Mevkii Samsun Yolu Üzeri 60500, ERBAA Tel: (356) 715 11 24 - 715 12 53 Fax: (356) 715 14 12
İSTANBUL BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ : e-mail: istanbul@harunyüksel.com.tr
Topçu İbrahim Sok. Tahsinbey Ap. No:13 kat:2 D:5 İçerenköy 34752, İSTANBUL Tel:(216) 574 08 06 (PBX) Fax: (216) 574 11 08
ANKARA BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ : e-mail: ankara@harunyüksel.com.tr
Mehmetçiler İlçe Sok. No: 3/1 Tandoğan 06580 ANKARA Tel: (312) 292 78 07 - 292 29 07 Fax: (312) 291 28 24